

3796

ZGODOVINA NAJNOVEJŠE DOBE

(1815—1920)

za VIII. razred srednjih šol

Dr. Alojzij Orožen

1933

LJUBLJANA

Izdala tiskarna Merkur d. d. v Ljubljani

ZGODOVINA

NAJNOVEJŠE DOBE

(1815 — 1920)

za VIII. razred srednjih šol

Spisal prof. J. Orožen

**Kot učno knjigo odobrilo ministrstvo prosvete z odlokom
Sn. br. 38482 z dne 22. decembra 1932**

Cena vezani knjigi Din 56.—

Ljubljana 1933

Založila tiskarna Merkur d. d. v Ljubljani

Pridržujejo se vse pravice

Inv. št.: L-3796
sig.: VIII-136.

VSEBINA.

	Stran
Duhovni značaj najnovejše dobe	1
Restavracija in revolucija.	
Določbe dunajskega kongresa	4
Sveta zveza	6
Anglija	8
Francija	14
Španija	19
Portugalska	22
Nizozemska in Belgija	23
Švica	24
Avstrija	25
Madžarski preporod	26
Hrvatski preporod	29
Srbski preporod v Vojvodini	34
Preporod pri Slovencih	36
Češki preporod	37
Italija	39
Nemčija	42
Balkan in vzhodno vprašanje.	
Turčija	45
Srbi	46
Črna gora	50
Bosna	52
Grčija	52
Rusko-turška vojna 1828—1829	54
Borba z Mehmedom Alijo	54
Rusija	55

	Stran
Revolucija leta 1848.—1849.	
Februarska revolucija v Franciji	62
Revolucija v Italiji	63
Revolucija v Nemčiji	65
Revolucija v habsburških deželah	67
Početki vlade Franca Jožefa I.	73
Avstrija in Nemčija	76
Postanek moderne industrije in delavskega vprašanja . . .	76
Duhovni napredek.	
Znanost	81
Slovstvo	83
Glasba	86
Upodabljalna umetnost	86
Pregled prvega razdobja zgodovine najnovejše dobe	87
Liberalizem in nacionalizem.	
Drugo francosko cesarstvo	91
Ujedinjenje Italije	95
Ujedinjenje Nemčije	98
Vzhodno vprašanje in Balkan.	
Krimska vojna	105
Narodna okrepitev balkanskih krščanskih držav.	
Rumunija	106
Grčija	107
Srbija	107
Črna gora	110
Upor v Hercegovini	111
Narodno prebujenje Bolgarov	112
Srbija in Črna gora napovesta Turčiji vojno . . .	112
Rusko-turška vojna 1877—1878	113
Berlinski kongres	113
Zasedba Bosne in Hercegovine	114
Uvedba ustavnega življenja v habsburški monarhiji . . .	114
Slovenci	118
Naš narod v Dalmaciji	120
Naš narod v Istri	121
Naš narod na Hrvaškem	121
Srbi v Vojvodini	127
Rusija za vlade Aleksandra II.	128
Pregled	131

Nacionalizem in imperializem.

Anglija	133
Tretja francoska republika	134
Nemško cesarstvo	136
Avstro-Ogrska	138
Slovenci	139
Naš narod v Dalmaciji	141
Naš narod v Istri	142
Naš narod na Hrvaškem	142
Srbi v Vojvodini	146
Turčija in Balkan.	
Turčija	147
Grčija	148
Rumunska	148
Bolgarska	148
Srbija	150
Črna gora	156
Bosna	156
Pirenejski in Skandinavski polotok	157
Rusija in Daljni Vzhod	157
Novi svet (v 19. stoletju)	161
Evropske države v Afriki	163
Rimsko-katoliška cerkev	165
Trozveza in Trojni sporazum	167
Tehnika in socializem (izza druge polovice 19. stoletja)	168
Znanost (v drugi polovici stoletja)	170
Umetnost (v drugi polovici stoletja)	171
Pregled	172
Svetovna vojna	174
Društvo narodov	195
Sodobna kultura	196

SLIKE.

Knez Metternich	7
Lord Byron	12
Victor Hugo	18
Palacký	25
Ban Josip Jelačić	27
Puškin	34

	Stran
Francè Prešeren	37
Pokolj na Kiosu	40
Knez Miloš Obrenović	47
Peter II. Petrović Njegoš	51
Aleksander kot zmagovalec	56
Car Nikolaj I.	58
Adam Mickiewicz	61
Ivan Mažuranić	67
Josip Juraj Strossmayer	71
Frane Jožef I.	74
Adam Smith	78
Grof Cavour	84
Viljem I.	92
Napoleon III.	93
Adolf Thiers	95
Knez Oton Bismarck	99
Aleksander II.	101
Knez Mihael Obrenović	108
Dostojevskij	110
Charles Darwin	116
Bleiweis	119
Karel Marx	122
Louis Pasteur	125
Benjamin Disraeli	134
Nikola Pašić	145
Kralj Peter Veliki Osvoboditelj	149
Vojvoda Putnik	153
Kralj Nikola Petrović	155
Car Nikolaj II.	158
Clemenceau	161
Vojvoda Živojin Mišić	167
Emile Zola	172
Lloyd George	175
Wilson	177
General Foch	180
Masaryk	187
Kralj Aleksander	189
Josip Piłsudski	193

Duhovni značaj najnovejše dobe

Zgodovinsko dogajanje je pot napredka, samo tu in tam prekinjena z zastojem ali nazadovanjem.

*Duhovni značaj najnovejše dobe se je pričel oblikovati že v zadnjih dveh stoletjih srednjega veka: tedaj se je pričlenjal rahel naskok duhov na srednjeveški politični, kulturni in verski univerzalizem, vobličen v rimsko-nemškem cesarstvu in v katoliški cerkvi; renesansa in reformacija pomenjata važen korak v tej smeri, vodeči k zmagi princip individualizma. Nato je za protireformacije nastopil zastoj, ali razum, ki se je za prosvetljenstva z vso odločnostjo jel poglobljati v bistvo človeškega osebnega in družabnega življenja, je odkril nauk o prirodnem pravu človeka ter s tem pripravil tla za morda najusodnejši dogodek svetovne zgodovine, za veliko francosko revolucijo. Njena gesla, *liberté, égalité, fraternité*, so postala evangelij, ki so ga revolucionarne Napoleonove vojske ponesle v širni svet.*

Za ta gesla je šel v borbo ves francoski narod. Mišljena so bila izprva sicer individualno, ali potreben je bil samo korak, in svojo veljavnost so raztegnila na ves in na vsak narod. Tako se je zgodilo, da so se končno Napoleonu postavili po robu celi narodi. Revolucija je bila premagana z istim orožjem, s katerim je šla v borbo — s svežo narodno silo.

Po zmagi pa absolutistični vladarji niso hoteli deliti

oblasti s tistimi, ki so jim bili v boju pomagali. Nasprotno, trudili so se, da obnove predrevolucijsko stanje, pri čemer jih je podpiralo tudi močno javno mnenje, ki se je radi še svežih grozot jelo izoblikovati v stranko konservativcev. Ali tudi ideje francoske revolucije niso zamrle. Živele so v dušah svobodoljubnih liberalcev, ki so trpeli radi preganjanja absolutističnih in konservativnih vlad ter po težkih, preko desetletij trajajočih revolucionarnih borbah uvajali svoje ideje v življenje. Liberalci so branili svobodo v vseh panogah človeškega udejstvovanja, v socialnem (družabnem) oziru pa so bili zastopniki bogatega meščanstva in višjih intelektualnih slojev, kajti samo tem je prijal iz liberalizma izhajajoči princip gospodarske svobode.

Z liberalizmom se je zgodaj družil iz njega izhajajoči nacionalizem, ki je izza srede 19. stoletja prevzel celo vodilno vlogo ter vodil preko upravičenih vojn za narodno državno svobodo tudi do imperializma, t. j. do težnje za gospodovanjem nad tujim svetom, ter do težkih mednarodnih sporov, končno do velike svetovne vojne.

V dobi porajanja liberalizma je zbog razvijajoče se industrije jel nastajati četrti sloj, delavstvo, ki mu popolna gospodarska svoboda ni mogla biti v korist ter je jel iskati poti za obrambo svojih interesov. Pod pritiskom delavskega (socialističnega) gibanja je končno (v splošnem že v 20. stoletju) stari liberalizem premagal demokratizem, išoč pravilne sinteze med koristjo družbe in posameznika.

Borba prosvetljenstva in revolucije je veljala tudi cerkvi (zlasti katoliški). Zmaga absolutizma ji je prišla prav, ali kmalu se je znašla v duhu nove dobe ter se je vsaj v organizaciji jela demokratizirati, zato pa je izključila vsako možnost dvoma nad veljavnostjo svojih verskih dogem.

Reakcija proti prosvetljenstvu in revoluciji je pa bila v svojem jedru tudi čisto duhovna. Izobčeno čuvstvo in domišljija sta burno zahtevali obnovitev svojih pravic, izprva (v romantiki) sta hoteli razum celo izpodriniti, končno sta si pa pridobili trajno mesto poleg njega.

Kajti tudi razum je ustvarjal kakor še nikdar poprej: v prvi polovici 19. stoletja je (podprt po čuvstvu in fantaziji) gradil zlasti duhovne vede, pozneje pa je presadil glavno torišče svojega udejstvovanja na prirodni svet.

V splošnem pa se na vseh področjih človeškega udejstvovanja opaža stalno nihanje med tremi težnjami: za priklicanjem preteklosti, za utrditvijo sedanjosti in za napredkom. To ustvarja silno pestrost v življenju, sredi katere se pa v celoti ipak jasno vidi glavna linija razvoja, vodeča k izpopolnitvi posameznika in družbe ter k povečanju harmonije nad tema dvema glavnima činiteljema človeške družbe.

Restavracija in revolucija

(1815—1850)

V odločilni borbi z Napoleonom zmagovite vlade žele obnoviti stanje prednapoleonovske dobe. V mnogih državah rodi ta težnja revolucijsko gibanje liberalcev, hrepencečih za ustvaritvijo človeških državljanskih in narodnih pravic, ki jih je propagirala velika francoska revolucija. Reakcijske vlade tu in tam intervenirajo, ali izza sredine dvajsetih let te intervencije radi notranjih nesporazumov med vladami skoraj čisto prestajajo in revolucija (sicer nepopolno) korak za korakom zmaga.

V zapadni Evropi stopa polagoma v borbo tudi delavstvo.

Cerkev (zlasti katoliška) se znova okrepi ter podpira restavracijo, polagoma se pa jame (razen v dogmah) prilagodevati novim liberalnim težnjam.

Znanost in umetnost podpirata deloma restavracijo (reakcijo), deloma revolucijo (liberalizem, socializem).

**Prvi in drugi
pariški mir,
1814, 1815**

Določbe dunajskega kongresa. Vojevanje z Napoleonom so zaključili zavezniki (Rusija, Avstrija, Anglija in manjše države) s prvim in drugim pariškim mirom (1814, 1815), ki je Franciji določil nove meje in odredil še druge obveznosti.

Ali Napoleon je bil tako močno preuredil karto Evrope, da so se zavezniki dogovorili, naj odloči o novi teritorialni razporeditvi Evrope dunajski kongres (1814, 1815). Vrsta na njem sklenjenih pogodb je združena v tako zvanem kongresnem zaključnem aktu.

Rusija, Poljska

Najvažnejši izmed zaveznikov, ruski car, je dobil večji del varšavskega vojvodstva z določbo, naj se iz njega

osnuje poljsko kraljestvo (»kongresovka«), ki bodi v personalni zvezi z ruskim carstvom. S tem pa Poljska nikakor ni bila obnovljena, kajti Poznanjsko in Zapadna Pruska ali Pomorje (dotlej del vojvodstva) sta bili vrnjeni Pruski in Avstrija je še nadalje obdržala Galicijo (bivšo Malopoljsko), le da je Krakov z okolico tvoril samostojno republiko. Car si je kot veliko vojvodstvo pridobil tudi vso Finsko.

Rusija, Finska

Švedska, ki je Finsko odstopila, je bila odškodovana s tem, da se je v personalni uniji združila z njo Norveška.

Švedska,
Norveška

Z izgubo Norveške je bila oškodovana Danska kot dolgoletna zaveznica Napoleonova. Danska je bila oškodovana tudi v Nemčiji, kjer je izgubila (malo prej od Švedske za Norveško pridobljeno) Prednje Pomorje z Rujano in otok Helgoland.

Danska

V Nemčiji so se sploh izvršile velike izpremembe. Največ si je pridobila Pruska, ki je bila v vojni največ žrtvovala. Razen Poznanjskega in Zahodne Pruske (od vojvodstva varšavskega) si je pridobila (od Danske) Prednje Pomorje z Rujano, za kar je bila Danska odškodovana samo z vojvodstvom lauenburškim. Nadalje je dobila: severni del Saške, Vestfalsko ter bogato srednje Porenje, nekdanje ozemlje cerkvenih kneževin. Sicer pa v Nemčiji niso bile obnovljene mnoge majhne države in svobodna mesta, izmed katerih so ostala samo 4: Frankfurt na M., Bremen, Hamburk in Ljubek. Zato pa so bile zaokrožene srednje države: Bavarska (ki je izgubila začasno pridobljeno Tirolsko ter si pridobila Renski Palatinat), Virtemberška, Badenska in Hesenska. Hanoveransko je bilo povišano v kraljestvo ter vrnjeno angleški kraljevski rodbini in angleški je postal tudi danski Helgoland.

Nemčija

Habsburško oblast je dunajski kongres zelo okrepil. Cesar Franc I. se je sicer odrekel Belgiji, zato pa je dobil nazaj (od Bavarske) Tirolsko, Innsko četrt in Solnograško, vrhu tega Ilirske province in (v Italiji) Lombardijo in Benečijo kot posebno kraljestvo.

Avstrija

V Italiji je tudi sicer porasla oblast habsburškega rodu. Tako je cesarjeva hči Marija Lujiza (Napoleonova

Italija

žena) dobila Parmo, ena izmed stranskih linij Modeno, druga pa Toskano.

V srednji Italiji je bila vrnjena papežu cerkvena država, Napoljsko in Sicilija sta pa zopet pripadli Ferdinandu IV. Bourbonskemu.

Na italijanski strani zapadnih Alp je bilo povečano ozemlje kralja Sardinskega: dobil je Savojsko in nekdanjo republiko genoveško, da bi bil tu prepreka francoski ekspanzivnosti.

Švica Švico so povečali z dodelitvijo Ženevskega, Valliškega in Neufchatelskega kantona in ji zajamčili republikansko zvezno ustavo in nevtralnost.

Združeno kraljestvo Nizozemsko in Luksemburška Severno od Francoske je dunajski kongres iz Holandije in Belgije osnoval združeno kraljestvo Nizozemsko in ga dal rodu Oranškemu, da bi tudi tu Franciji krepkeje zastavil pot. Nizozemski je bilo pri deljeno tudi vojvodstvo Luksemburško.

Anglija Anglija, ki je Napoleon ni nikdar premagal, je dobila važne nizozemske kolonije: Guyano, Kapsko deželo, Ceylon in indijske postojanke, nadalje še Helgoland, Malto in protektorat nad Jonskim otočjem.

Španska, Portugalska Na Pirenejski polotok sta se vrnila stari vladarski rodbini: Bourbonci na Špansko in Braganza na Portugalsko.

1815 Sveta zveza (alianza). Prosvetljenstvo je bilo nekoliko potisnilo v ozadje versko čuvstvovanje, ali grozote napoleonovskih vojn so ga tem bolj okrepile. Temu vplivu je podlegel tudi ruski car Aleksander I., ki se je jel smatrati za nekako orodje, izbrano od Boga za borbo proti Napoleonu, in za poklicanega, da prepreči v bodočnosti krvave vojne. To nastrojenje je bilo zlasti močno, ko so se vojske zaveznikov bližale Parizu. Zaveznikom je predložil v Parizu (septembra 1815) listino, v kateri se zahvaljujejo Previdnosti za doseg miru ter sklepajo Sveto zvezo (alianso), t. j. zvezo nerazdružljivega krščanskega bratstva, izjavljajoč, da hočejo vladati svojim narodom kot očetje in v duhu Sv. pisma ter krščanske pravičnosti. Carju

Sveta zveza

Knez Metternich

na ljubo sta podpisala listino avstrijski cesar Franc I. in pruski kralj Friderik Viljem III., njima so sledili vsi ostali krščanski vladarji razen angleškega kralja in papeža. Sveta zveza ni bila nič več kakor čisto teoretična verska izjava brez kakršnih koli praktičnih posledic. Avstrijski kancelar Metternich jo je sarkastično imenoval »zvočni, toda prazni nič«.

Ali štiri velesile (Rusija, Prusija, Avstrija, Anglija) so bile leta 1814. (v Chaumontu) sklenile **č e t v e r o z v e z o** proti Franciji in revoluciji ter jo obnovile v Parizu (novembra 1815). To četverozevo so jeli liberalci nazivati Sveto zvezo. V tej (tako zvani) Sveti zvezi je kmalu dobil

Četverozeva
— tako zvana
Sveta zveza

Kongresi

prvo besedo Metternich, ki mu je bil ideal: da obdrži vse pri starem in da zatre liberalno gibanje, kjer bi se pojavilo. Na posebnih k o n g r e s i h so vladarji in njihovi diplomati sklepali o potrebnih oboroženih intervencijah. Prvi tak kongres je bil v nemškem A a c h e n u (1818). Tam so zavezniki sklenili, da se umaknejo z ozemlja Francije, ki je bila izvršila vse določbe pariškega miru, ter se obvezali, da posredujejo, ako bi v Franciji nadvladal revolucionarni pokret; na to je pristala tudi francoska vlada ter kot peti član vstopila v vrsto zaveznikov. Poslej so se vršili še štirje taki kongresi: prvi v K a r l o v i h V a r i h (1819), naperjen je bil proti liberalnemu pokretu v Nemčiji; drugi in tretji v O p a v i (1820) in L j u b l j a n i (1821), pripravila sta oboroženo intervencijo v Italiji, četrti pa v V e r o n i (1822); sledila mu je oborožena intervencija na Španskem.

**Krhanje Svete
zveze**

1823

Ali sredi dvajsetih let se je jela Sveta zveza krhati: Anglija se je vzprotivila intervenciji na Portugalskem, Rusija (z Anglijo in Francijo) na Balkanu — na drugi strani je bila pa tudi Ameriška Unija odločno protivna intervenciji v Južni Ameriki (1823) in Francija je končno (1830) celo prestopila v liberalni tabor. Tako je bil »Metternichov sistem« (ohranitev in intervencija) poslej v glavnem omejen na Nemčijo in Avstrijo z Italijo. Tudi tuga je vrgla revolucija leta 1848. in samo habsburško monarhijo je končno rešila intervencija — ruska, poslednja izmed intervencij.

Anglija

Kralji: J u r i j III. (1760—1820)

J u r i j IV. (1820—1830)

Viljem IV. (1830—1837)

Viktorija (1837—1901)

Odkar je bila Anglija v 17. stoletju izvedla svojo revolucijo, se je njen notranji razvoj mirno vršil; tudi v dobi restavracije in revolucije so se mirno izravnemale konservativne in liberalne težnje. Anglija je bila izza zmage svoje revolucije parlamentarna država, v kateri je bila moč vladarja omejena. Parlament je sestojal iz

(dedne) lordske zbornice in poslanske skupščine. Ali v obeh je bila oblast v rokah plemičev (bogatih zemljiških in mestnih gospodov), ki so sicer izvrševali tudi tako važno samoupravo (v grofijah in mestih) ter sodne in druge državne posle. Vladajoče plemstvo se je še vedno delilo v dve stranki: v toryjevce, ki so bili skrajno konservativni in so si utrdili svojo moč v vojnah z Napoleonom, ter v bolj napredne whigovce. Nove reforme so se uvajale na ta način, da so jih sprejemali whigovci ter jih v parlamentu spreminjali v zakone; deloma so v tej dobi hodili isto pot tudi toryjevci, ki so imeli dva uvidelna voditelja: Roberta Peela¹ in Jurija Canninga.² Med whigovci pa sta bila najvplivnejša moža Ivan Russel³ in Henrik Palmerston.⁴ In dela je bilo preobilo.

Emancipacija katoličanov. Čeprav je bila Anglija glavna domovina prosvetljenstva in deizma (razumske vere), vendar v njej ni bilo verske enakopravnosti. Kdor je hotel izvrševati katerokoli javno službo, je moral biti krščen po anglikanskem obredu in moral je priseči, da zametava katoliško dogmo o Evharistiji (»test«).

To dejstvo je najhuje tlačilo katoliške Irce. Leta 1801. je bila izvedena unija Irske z Angleško in Irci so lahko volili v angleški parlament samo svoje anglikanske gospode. Težili so torej po verski enakopravnosti. Pri tem jim je postal voditelj Daniel O'Connell, odličen govornik, ki je osnoval irsko »Katoliško asociacijo«. Vztrajni agitaciji se je posrečilo, da je parlament leta 1829. ukinil vse tiste zakone, ki so delali razliko med katoličani in anglikanci.

Borba Ircev za socialno pravico in samoupravo. Položaj Ircev je bil še nadalje zelo težak. Kljub ukinitvi pravne neenakosti med anglikanci in katoličani Irci še niso postali gospodarji na svoji zemlji: voliti so smeli svoje poslance, toda vse javne službe med njimi so še vedno opravljali anglikanski Angleži. Irci so morali tudi še nadalje plačevati desetino za vzdrževanje anglikanske duhovščine. Vrh tega je bilo njihovo življenje neizrečeno bedno: skoraj vsi Irci so živeli kot borni najemniki na posestvih angleških

**Unija Angleške
in Irske,
1801**

**Danijel
O'Connell**

**Ukinitve testa,
1829**

¹ Pil. — ² Kenink. — ³ Rjusl. — ⁴ Palmerstn.

Repeal

1846

gospodov, ki so si (radi naraščanja prebivalstva) celo zviševali najemnino; njihova malodane izključna hrana je bil krompir. O'Connell je započel silno borbo za ukinitve unije z Anglijo (*»repeal«*) in za samoupravo irskega otoka. Vodil jo je v parlamentu in med narodom; osnoval je posebno ligo in prirejal ogromna ljudska zborovanja. Narod pa se je branil plačevati desetino in je jel vršiti nasilnosti nad svojimi gospodi. Ali zaenkrat ni bilo uspeha. Silen glad je Irce strašno pritisnil (1846): hranili so se s travo, pota so bila polna mrličev in mnogi so se izselili v Ameriko; tedaj je pričelo padati število prebivalstva na otoku in padalo je do najnovejših dni. Kmalu po tej nesreči je pa umrl tudi O'Connell.

»Propadli kraji«

Jeremija Bentham Radikali

Volilna reforma. Radi ugleda, ki ga je užival parlament v angleškem javnem življenju, je bila volilna reforma bolj in bolj pereča. Volilno pravo je bilo še vedno tako, kakor se je bilo razvilo v preteklih stoletjih, in porazdelitev mandatov ni bila več v skladu z novimi razmerami: mnogi *»propadli kraji«* so volili poslance, dočim so bila nova industrijska mesta brez zastopstva; zapadno angleško podeželje je imelo preveč zastopnikov v parlamentu, škotsko pa premalo; vrhu tega je bilo volilno pravo pridržano plemstvu, dočim so bili (neplemiški) meščani, kmetje (t. j. najemniki na posestvih plemiških gospodov) ter radi razvoja industrije že številni delavci brez vsakršnega vpliva na parlamentarno zastopstvo. Poleg tega je bila beda nižjih slojev zelo velika in izboljšanje bi bilo moglo priti samo iz parlamenta. Pri starem načinu zastopanja ga ni bilo mogoče pričakovati. To so izprevideli nekateri izobraženci ter jeli zahtevati korenito (*»radikalno«*) reformo volilnega reda. Med njimi se je zlasti odlikoval državnopravni pisatelj Jeremija Bentham.¹ Ti moške, *radikali*, so pritegnili k akciji tudi delavstvo; na ogromnih zborovanjih je zahtevalo reformo. Ali stranka toryjevcev se ji je vztrajno upirala. Šele ko je dobila v parlamentu večino stranka whigovcev, je bil dosežen uspeh. Whigovci so se sporazumeli z radikali; vdati so se morali tudi lordi, ki jih je preplašilo prerazburjeno javno

¹ Bentem.

1832

mnenje (na katero je učinkovala tudi francoska julijska revolucija leta 1830.). Tako je bila sprejeta volilna reforma 1832. »Propadlim krajem« so vzeli nad 140 mandatov ter jih prenesli na nova industrijska mesta in na severne grofije. Volilno pravico je dobil zdaj vsak državljan, ki je imel določeno premoženje, tako je zraslo število volilcev za okroglo tretjino. Delavci in siromaki so bili še nadalje brez volilne pravice, ali plemstvo je nehalo odločevati v javnem življenju, kajti premožno meščanstvo si je pridobilo v parlamentu znatno število zastopnikov. Imeni toryjevcev in whigovcev sta se še nadalje ohranili v angleškem političnem življenju, nista pa pomenjali več dveh plemiških oligarhij, ampak dve politični stranki, konservativno in liberalno.

Agitacija kartistov. Reforma iz leta 1832. ni dala volilne pravice delavcem, ki jih je to dejstvo poslej dolgo razburjalo. Njihov položaj je bil zelo težak, delodajalci so jih silno izkoriščali, največ pa so trpeli radi pogostih gospodarskih kriz. Prvi, ki se je odločil, da jim pomaga, je bil človekoljubni tovarnar Owen,¹ ki je svojo tovarno spremenil v vzorno skupno podjetje, pri katerem so tudi delavci dobivali del dobička, nato pa je jel z njimi ustanavljati produktivne zadrage (»kooperative«), pri katerih so delali na svoj račun (kot družabniki — socialisti), in končno je ustanovil še veliko udruženje, v okrilju katerega se je združevalo vse delavstvo. Socialisti so vedeli, da je zastopstvo v parlamentu ključ do izboljšanja položaja; sporazumeli so se z radikali ter so na ogromnih zborovanjih sestavljali peticije (»karte« — zato »kartisti«), ki so jih pošiljali parlamentu: v njih so zahtevali splošno in tajno volilno pravico ter nagrado za poslance (da bi mogli biti voljeni tudi revni). Ali zaenkrat borba še ni rodila uspeha.

Robert Owen

Kartisti

Borba za svobodno trgovino. Prav tako močno je v življenje ljudstva posegalo vprašanje carin. Angleška produkcija je bila namreč zaščitena z visokimi carinami, kar je močno podraževalo njene produkte. Zlasti velikega pomena je bila carina na žito, radi katere so

¹ On.

delavci predrago plačevali svoj kruh. Medtem je bila angleška industrija tako močno napredovala, da ji carinska zaščita ni bila potrebna, na drugi strani so pa pridobitveni krogi izprevideli, da morajo dajati delavcem radi visokih žitnih cen višje mezde. Iz njihovih vrst se je začelo zato nadvse živahno gibanje za svobodno trgovino. Središče

Lord Byron

Rihard Cobden
in »Liga proti
žitnemu za-
konu«

tega gibanja je bil industrijski Manchester, kjer se je ustanovila posebna liga za borbo proti žitnim carinam. Duša lige je bil tovarnar Rihard Cobden. Z brošurami in zborovanji se je širilo to gibanje po vsej Angliji. Njega pristaši so trdili, da bodo Angliji sledile v odpravi carine tudi druge države, da se bo pričelo svobodno tekmovanje, ki zagotovi Angliji industrijsko in trgovsko prevlast, svetu pa trajnejši mir. Toda konservativci so nasprotovali. Pristali so izprva samo na ukinitve industrijskih carin. Ali končno je Cobden (v parlamentu) uveril o upravičenosti svoje borbe samega njihovega vodjo, ministrskega pred-

1846

sednika P e e l a. Tako je padla tudi carina na žito (1846). Anglija je s tem uvedla princip s v o b o d n e t r g o v i n e.

Mestna samouprava. V tej dobi se je v mnogih mestih, kjer so imeli doslej samoupravno volilno pravo nekateri meščani, samoupravna volilna pravica razširila na vse meščane, plačujoče davke.

Skrb za šolstvo. Poglobitev državne dejavnosti pomenja dejstvo, da je vlada leta 1833. pomalem jela skrbeti za šole (ki so bile sicer privatne).

Pošta. Važna je bila nova uredba pošte, leta 1839. se je uvedla enotna poštnina.

Tisk je postal skoraj docela svoboden.

Razvoj kolonij. Za borbe z Napoleonom so postali Angleži popolni gospodarji na morju, kar jim je lajšalo stik s kolonijami. Do kolonij, v katerih je bil angleški živelj dovolj močan, so jeli zdaj angleški državniki voditi jako pomirljivo politiko: dovoljevali so jim samoupravo ter s tem preprečevali njihov odpad. Za gospodarstvo v kolonijah je pomembna ukinitev suženjstva, ki je v zvezi s socialno zakonodajo, pričenjajočo se tedaj v Angliji.

Ukinitév
suženjstva

Kot prva izmed kolonij je dobila svoj parlament K a n a d a; generalni guverner, ki ga imenuje angleški kralj, si izbira ministre iz parlamentarnih vrst. Kanada se je z Novim Brunšvikom in Novo Škotsko združila v zvezno državo (»dominion«) ter tvori posebno carinsko ozemlje, ki ga druží z materjo zemljo samo vladarjeva oseba. V isti smeri se je razvijala A v s t r a l i j a, kamor so najprej spravljali zločince, pozneje pa so radi donosnosti ovčarstva in radi odkritja zlatih rudnikov jeli prihajati sem tudi svobodni ljudje. Leta 1855. so avstralske naselbine dobile popolno samoupravo; kmalu nato je dosegla isto tudi N o v a Z e l a n d i j a. V J u ž n i A f r i k i (Kaplandiji), prej holandski, se je močno pomnožil angleški živelj. Holandski B o e r i pa so postali z Angleži nezadovoljni zlasti zato, ker so jim za ukinjeno suženjstvo dali le majhno odškodnino. Nejevoljno so se izselili proti severu, kjer so ustanovili najprej samostojno državo O r a n j e, nato so šli še dalje proti severu ter ustanovili T r a n s v a a l. Sicer so se pa na severu Angleži uspešno bojevali tudi z domorodci, zlasti z bojevitimi K a f r i.

Kanada

Avstralija

Nova
Zelandija,
Kaplandija

Oranje in
Transvaal

Prednja Indija Angleži so širili in utrjevali svojo oblasti tudi v Prednji Indiji. V štiridesetih letih so po ostrih borbah zasedli Pendžab in pokrajine ob gornjem Gangu, pravem središču bramanstva. Kmalu nato je v Delhih izbruhnil strašen upor (1857), ki so ga Angleži potlačili po ogorčenih bojih. Nato pa so ukinili Indijsko družbo ter poverili upravo posebnemu ministru za Indijo v Londonu in podkralju v Kalkuti (1858). Indija je postala kronska kolonija in kraljica Viktorija si je leta 1876. nadela naslov indijske cesarice.

Upor v Indiji, 1857

1876

1842
Pogodba v Nankingu

Anglija in Kitajska. S Kitajsko so imeli Angleži že dolgo trgovske stike. V tej dobi so jeli vanjo uvažati škodljivi opij, na katerega so se Kitajci bolj in bolj navajali. Zato je Kitajska uvoz opija prepovedala (1842). Angleži so ji napovedali vojno, ki se je končala s pogodbo v Nankingu: opij se je uvažal še nadalje, Evropcem se je odprlo pet pristanišč, Angleži so dobili Hongkong.

Angleško-rusko nasprotje. Ker se je istočasno širila tudi ruska posest v Aziji, so se začeli Angleži bati za svojo Indijo. Zato so jeli Perzijo odvracati od Rusije in utrjevati svoj vpliv v Afganistanu. Iz strahu pred Rusijo so tudi žilavo branili načelo nedeljivosti turške države.

Francija

Kralji: L u d o v i k X V I I I . (1 8 1 4 — 1 8 2 4)

K a r e l X . (1 8 2 4 — 1 8 3 0)

L u d o v i k F i l i p (1 8 3 0 — 1 8 4 8)

V Franciji so po povratku Bourboncev ostale v veljavi velike osebne pridobitve francoske revolucije. S povratkom emigrantov se je okrepila tudi težnja po povratku predrevolucijskega stanja: »starega režima«. Vlada je v splošnem branila ustaljene nove pridobitve. Ko je krenila preveč na desno, je izbruhnila revolucija (to se je dvakrat ponovilo).

Vlada Ludovika XVIII. Ko so zavezniki privedli Ludovika XVIII. na prestol, je po vplivu Anglije in Rusije izdal ustavno listino (»charte constitutionnelle«), s katero je Francija dobila trajno ustavo: izvršna oblast

Charte constitutionnelle

ostaja kralju, ki si svojevoljno imenuje ministre, zakonodajno oblast pa deli kralj s parlamentom, ki mu pripada tudi pravo, da sodi in obsoja ministre. S tem je postala Francija ustavna država (dočim je bila Anglija že parlamentarna).

Parlament se je delil v dve zbornici: v zbornico poslancev (»chambre des députés«) in gosposko zbornico (»chambre des pairs«). Ali volilno pravo za zbornico poslancev je imel samo tisti, ki je plačeval 300 frankov direktnih davkov, dočim so bila mesta v gosposki zbornici dedna in jih je kralj poljubno podeljeval. Tako je bil torej parlament zastopstvo najbogatejših slojev prebivalstva.

Kralj je zvesto vladal s parlamentom; pri tem se je naslanjal na stranko zmernih rojalistov. Moral pa se je boriti na dve strani. Prvič proti skrajni desnici, ultraroyalistom, zastopnikom iz prognanstva vrnivšega se plemstva ter težečim po popolni obnovi pred-revolucijskega stanja (zlasti po povrnitvi zaplenjenih in razdeljenih posestev). Na čelu jim je bil kraljev brat Karel Artois in močno jih je podpiralo tudi katoliško duhovništvo. Drugič proti levici, nezavisnim ali liberalcem, v vrstah katerih so se združevali različni nezadovoljneži, med njimi nezadovoljni napoleonovski oficirji in demokrati, ki jim je bila ideal republika.

Ludovik XVIII. je mogel ohraniti zmerni način vladanja do leta 1820. Tedaj je neki bonapartist umoril vojvodo Berry, kraljevega nečaka in bodočega naslednika. Radi tega čina se je okrepila reakcija: parlament je sprejel volilni zakon, ki je sila okrepil moč ultraroyalistov. S tem je pa bilo ustvarjeno tudi potrebno razpoloženje za intervencijo v Španiji, kjer je bila izbruhnila revolucija.

Vlada Karla X. Po smrti Ludovika XVIII., ki je bil brez otrok, je Karel X. zasedel prestol. Zdaj je bil sprejet zakon, ki je dal bivšim emigrantom 1 milijardo frankov odškodnine in vpliv duhovništva v državi je še bolj porasel. Javnost se je pričela bati, da se v vsem in docela povrne doba starega režima. Na njo je zlasti učinkovalo nekaj pisateljev romantične šole, ki je prestala služiti »prestolu in oltarju« ter posvetila svoje sile idealu svobode. Tako

**Chambre des
députés in
chambre des
pairs**

Stranke

**1820
Umor vojvode
Berry**

1827 se je zgodilo, da je vlada doživela pri volitvah poraz (1827). Opozicija je štelala zdaj poleg manj pomembnih bonapartistov republikance, ki jim je bil na čelu stari revolucionarni borec Lafayette, in pa orleaniste, ki so smatrali, da se Bourbonci ne vzdrže na prestolu, vendar pa so kot rojalisti hoteli spraviti na prestol Ludovika Filipa Orleanskega, ki je bil iz stranske linije kraljevskega rodu, moža, ki je bil radi svoje meščanske preprostosti zelo priljubljen.

Lafayette
Ludovik Filip Orleanski

Grof Polignac

Alžir

Ordonance

Julijska revolucija. Karel X. ni hotel upoštevati liberalnega razpoloženja večine. Nasprotno, izročil je vlado nekdanjemu emigrantu in ultrarojalistu grofu Polignacu. Ta je razpisal nove volitve, ali mesto zmage je doživel poraz; opozicija je dobila ogromno večino. Zahtevala je od kralja, naj odpusti Polignaca. Kralj je domneval, da si je pridobil simpatije Francozov s tem, da je malo prej srečno začel zavojevanje Alžira, in se je rajši odločil za državni prevrat nego za odpust Polignacov. Dne 26. julija 1830 je prinesel uradni list »Moniteur« četvero odlokov (»ordonance«), s katerimi se odreja udar. Določajo: da se razpusti šele izvoljena poslanska zbornica, da se spremeni volilni red v škodo opoziciji, da se poostri policijski nadzor nad tiskom in da se uvede predhodna cenzura.

28.—30. julij

Ludovik Filip, kralj Francozov

Ordonance so izzvale silno razburjenje. Republikanci so spravili na pariške ulice delavstvo in dijaštvo in tri dni (28.—30. julija) so se vršile po ulicah borbe za barikadami. Karel X. je končno ukinil ordonance, se odpovedal prestolu in imenoval za naslednika svojega desetletnega vnuka. Ali bilo je prepozno. Republika sicer ni bila ustanovljena, ker so bile premočne vrste premožnega meščanstva; te pa so stale za orleanisti, ki so poklicali v Pariz Ludovika Filipa, najprej kot generalnega namestnika, nato so ga pa dali po parlamentu izvoliti za »kralja Francozov«. Karel X. je medtem s svojci zapustil Francijo.

Velesile so Ludovika Filipa kmalu priznale, ker so se uverile, da zmaga julijske revolucije ne pomenja povratka k napoleonovski imperialistični politiki. Vendar so se deloma zmotile: julijska revolucija je našla v Evropi širok in globok odmev.

Vlada Ludovika Filipa. Julijska revolucija je prinesla glavno korist p r e m o ž n e m u m e š č a n s t v u (»b u r - ž o a z i j i«), ki mu je moč slonela predvsem na premičnem premoženju, dočim se je plemstvo v glavnem opiralo na nepremičnine. Volilni red, ki ga je sprejel parlament leta 1831., daje aktivno volilno pravico vsem tistim, ki plačujejo vsaj 200 frankov davka, dočim veže pasivno volilno pravico na 500 frankov davka. Ludovik Filip sam je podpiral buržoazijo v njenih težnjah in meščansko preprosto je nastopal tudi kot kralj (»m e š č a n s k i k r a l j«).

Buržoazija

Plemiški pristaši prognanih Bourboncev (»legitimi«) z »julijsko monarhijo« niso bili zadovoljni, ali skromno revolucionarno gibanje, ki so ga hoteli zanetiti med vendeejskimi kmeti, je bilo brez večjega pomena.

**Odpor
legitimistov**

Nič večjega pomena ni imelo počenjanje bonapartistov. Ludovik Napoleon Bonaparte, nečak velikega Napoleona, je dvakrat brezuspešno poskušal pridobiti francoske čete zase.

**Ludovik Napo-
leon Bonaparte**

Tembolj pomembna je bila nezadovoljnost republikancev, glavnih tvorcev revolucije. Pričakovali so, da uvedejo po zmagi nad Bourbonci pravo demokratsko vladavino in da zaneso prapor svobode tudi k sosedom. Največ pristašev so imeli med delavci, katerih položaj je bil težak: v Parizu in Lyonu je bilo v tridesetih letih nekoliko težjih, pa brezuspešnih delavskih uporov.

Republikanci

Delavci

Republikanci so se borili predvsem za politična prava nižjih slojev. Ali našli so se tedaj tudi možje, ki so začeli premišljevati o tem, kako bi z reformo gospodarskega in družabnega reda izboljšali njihov položaj. Ti možje so ustvaritelji francoskega s o c i a l i z m a.

**Socializem
in komunizem**

Najradikalnejšo smer so zastopali tisti, ki so propagirali popolno in vsestransko enakost vseh slojev; to so k o m u n i s t i.

V dobi »meščanskega kraljestva« se je jela snovati tudi katoliška stranka; opustila je stare avtonomistične tradicije galikanske cerkve ter je zahtevala popolno podreditve papežu (»u l t r a m o n t a n i z e m«). Borila se je v prvi vrsti za versko šolstvo in je imela v meščanstvu močno oporo.

**Katoliška
stranka**

Thiers, Guizot

V borbi proti opoziciji si je bila vladajoča stranka edina, sicer pa so se orleanisti v glavnem delili v dve skupini: ena izmed njih (Thiers) je zahtevala v notranji politiki parlamentarni način vladanja po vzorcu Anglije (po pravilu: *Le roi règne et ne gouverne pas*) in v zunanji politiki večjo aktivnost, druga (Guizot) pa je zagovarjala dotedanji način ustavne vladavine in v zunanji politiki mir za vsako ceno.

Poljski in italijanski revolucionarji

1840

V prvem desetletju julijskega kraljestva je vznemirjala Francijo usoda poljskih in italijanskih revolucionarjev, ali za intervencijo v njihovo korist se vlada Ludovika Filipa ni mogla odločiti. Bolj burno je postalo leta 1840., ko je prevzel vodstvo vlade Thiers. Pripravljal se je, da podpre egiptovskega podkralja v njega borbi proti turškemu sultanu, ki so ga podpirale ostale velesile: šlo je za francosko oblast v vzhodnem Sredozemskem morju.

V zvezi s tem je

**Borba za vpliv v Sredozemskem morju
Klic po Renu
Militarizacija**

Guizotov notranji in zunanji mir

Victor Hugo

misлил (podprt po javnem mnenju) na ponovno osvojitvev ozemlja do Rena in dal je utrditi Pariz. Tudi Nemci so se razburili; tedaj je nastala pesem: »Die Wacht am Rhein«. Da zadosti narodnemu zanosu, je dal prenesti v Pariz telesne ostanke velikega Napoleona in jih shraniti v Invalidskem domu. Ali Ludovik Filip ni hotel vojne. Thiers je padel; Guizot je prevzel vlado in jo je obdržal do konca »meščanskega kraljestva«. V notranji politiki Guizot ni dovoljeval nikakih reform in si je ustvarjal podporo na ta

način, da je podkupoval i volilce i poslance, v zunanji politiki pa je vzdrževal prijateljstvo z Anglijo ter je edino v Alžiru kazal nekaj odločnosti: tam je strl odpor plemen, ki so se protivila francoski zasedbi. Njegova vladavina je bila vzrok, da je Francija ponovno dozorela za revolucijo.

Španija

Kralji: Ferdinand VII. (1814—1833)

Izabela II. (1833—1868)

Kristina, regentinja (1833—1840)

Don Carlos, protikralj (1833—1839)

Kot dar prirode in dediščino preteklosti je imela Španija vznemljivo, cerkvi in prestolu fanatično vdano siromašno prebivalstvo. Na drugi strani pa je del prebivalstva (zlasti izobraženstvo) z istim žarom sprejel nove liberalne ideje. To je rodilo ostre, razburljive borbe, ki so bile radi nevrednosti vladarjev še težje. Vrh tega je ozkosrčni egoizem Špancev povzročil odpad ameriških kolonij.

Odpad ameriških kolonij. V španskih kolonijah so bili brezpravni domorodci (Indijanci) in Črnci, ali tudi v njih rojeni Španci (Kreoli) so težko nosili popolno zavisnost od matere zemlje: vsa višja državna in cerkvena mesta so bila v rokah rojenih Špancev, kolonije niso imele nikake samouprave, njihovi prebivalci niso smeli graditi ne tovarn ne ladij in trgovina z nešpanskimi zemljami jim je bila prepovedana.

Ko je Napoleon vsilil Špancem svojega brata Jožefa za kralja, tedaj so ameriški Španci pozvali Kreole na borbo v korist Ferdinanda VII. V to svrho so se Kreoli smeli organizirati. Zdaj so zahtevali ravnopravnost. Ker jim je Španci niso dovolili, so se uprli in v večini kolonij proglasili nezavisne republike. (Špancem sta ostali samo Mehiko in Peru.)

Šele ko se je (po zmagi nad Napoleonom) vrnil v Španijo Ferdinand VII., so Španci započeli borbo proti ustašem. Izprva so imeli uspeh. Celo glavni vodja upora,

Simon Bolivar Venezuelčan **Simon Bolivar**, je moral pobegniti. Ali ustaši so si opomogli. Na pomoč so jim prispeli nekateri angleški in francoski oficirji in Bolivar se je vrnil. V nekaj letih je bila svobodna vsa španska Amerika. Upor v materi zemlji je povzročil, da vlada ni mogla poslati v Ameriko nove vojske (1820). Ko je pozneje Sveta aliansa po Metternichovem vplivu hotela z orožjem posredovati, se je odzval svarilni glas iz Združenih držav Severne Amerike: predsednik **Monroe**¹ je leta 1823. izrazil načelo, da Unija evropskim velesilam ne dovoli posezanja v ameriške zadeve (>**Monroejeva doktrina**<). Kmalu za Unijo je tudi Anglija (pod Canningom) priznala nezavisnost bivših španskih kolonij: razkroj španske države ji je prišel prav.

**Monroejeva
doktrina,
1823**

Bolivar je hotel ves severozapad Južne Amerike združiti v eni republiki (Columbija), toda ni uspel. Španska Amerika se je razdelila v vrsto držav, ki obstojajo še danes. Dale so si republikanske ustave. Sicer pa so bile vse te republike (razen Chile) v prvih desetletjih poprišče ljutih notranjih vojn, ki so jih večinoma izzivali nezadovoljni generali, boreči se za oblast.

Revolucija na Španskem. Ko so se vršili osvobodilni boji proti Francozom, je nastala na Španskem liberalna stranka, ki je imela svojo glavno oporo v meščanstvu južnih provinc. Po njenem vplivu je narodna skupščina (cortes), ki se je sestala v Cadixu, sprejela **ustavo** (l e t a 1812.), s katero je znatno omejila kraljevsko oblast in vzbudila odpor duhovništva zlasti s tem, da je odpravila inkvizicijska sodišča. Ker pa je bilo špansko ljudstvo navajeno na stare tradicije, je kralj Ferdinand VII. po svojem povratku iz Napoleonovega ujetništva to ustavo odpravil in vladal je po starem načinu; privrženec ustave je kruto preganjal, za obnovo opustošenega gospodarstva pa se ni storilo nič. Nezadovoljstvo je raslo. Uprla se je pa vojska. Ko je bila leta 1820. v Cadixu zbrana za prevoz v Ameriko, ni dobivala redne plače. Nekateri oficirji so uporabili to nezadovoljstvo za državni udar (januarja 1820). Proglasili so ustavo iz leta 1812. in korakali proti Madridu. Pridru-

**Cortes,
1812**

**Upor,
1820**

¹ Monroe.

žili so se jim ostali vojaški oddelki in tudi prebivalstvo je stopilo na njihovo stran. Ferdinand VII. se je preplašil in prisegel na ustavo. Vlada je prešla v roke oficirjev in drugih liberalcev.

Ali proti madridskim radikalnim liberalcem se je dvignila konservativna stranka, ki jo je vodilo duhovništvo ter je imela glavno oporo v severnih provincah. Započela je državljansko vojno. Pa tudi Sveti aliansi španska revolucija ni bila po volji. Na kongresu v Veroni (1822) je zaključila oboroženo intervencijo, ki se ji je (kakor pri Južni Ameriki) protivila samo Anglija. Intervencija je bila poverjena Franciji (kjer je bil malo prej porasel vpliv ultraroyalistov). Po precej težkih bojih je francoska vojska obnovila staro oblast.

**Verona,
1822**

Notranja vojna. Ferdinand VII. ni imel sinov, zato bi mu bil moral po nasledstvenem redu, ki so ga uvedli na Španskem Bourbonci, slediti na prestolu njegov absolutistični brat Don Carlos. Ali Ferdinand je hotel zapustiti prestol svoji mladoletni hčeri Izabeli in je zato vzpostavil stari srednjeveški nasledstveni red, ki je dajal nasledstveno pravo tudi ženskam.

**Don Carlos
Izabela**

Ko je Ferdinand VII. umrl, je njegova vdova Kristina proglasila svojo hčerko za kraljico, sama pa je postala regentinja. Ker so bili konservativci za Don Carlosa, se je Kristina naslonila na liberalce. Med prvimi (*»carlistes«*) in drugimi je izbruhnila sila krvava državljanska vojna (1834—1839). Kristina se je vojskovala z redno vojsko, za Don Carlosa so se pa v glavnem borili fanatični prebivalci severnih provinc (Baski, Novarčani in Katalonci). V majhnih oddelkih so izvrševali nepričakovane napade (*guerilla-vojna*). Kristina je dobivala pomoč iz Anglije in Francije (bilo je že po julijski revoluciji), nasprotna stranka pa iz Avstrije, Pruske in Rusije. Šele nesloga med vodji je strla odpor karlistov (1839).

Kristina

»Carlistes«

Guerilla

Politične borbe. Niti poslej v Španiji ni bilo miru. Po imenu je imela država ustavo; bili sta še vedno v glavnem dve stranki (konservativci in liberalci), ali oblast se je večinoma nahajala v rokah posameznih generalov, ki so, opirajoč se na to ali ono stranko, drug drugega s silo strmoglavljali. Njihovi državni udari so se redno pričenjali

s proglasi (*>pronunciamiento<*), s katerimi so utemeljevali svoj nastop. To je trajalo do leta 1868., ko so Izabelo prognali in proglasili republiko.

Portugalska

Kralji: Ivan VI. (1816—1826)

Donna Maria da Gloria (1826—1828)

Don Miguel (1828—1834)

Donna Maria da Gloria, drugič (1834—1853)

Na Portugalskem so bile slične razmere ko na Špan-skem, zato je šel razvoj slično pot (samo da je mesto francoskega prevladoval angleški vpliv).

1808

Ko je Napoleonova vojska zasedla Portugalsko (1808), se je dvor umaknil v Brazilijo. Šele, ko je na Portugalskem po španskem vzoru izbruhnila revolucija (1820), se je kralj Ivan VI. vrnil. V Braziliji pa je pustil svojega sina Don Pedra I. Ta je sklical narodno skupščino, ki je Brazilijo proglasila za nezavisno državo, Don Pedra I. pa za njenega cesarja. Don Pedru I. je sledil njegov izobraženi sin Don Pedro II. Četudi je vladal parlamentarno in skrbno, so vendar za časa njegove odsotnosti (1889) odpravili cesarstvo in ga nadomestili z republiko (Zedinjene države brazilske), imajočo ustavo, slično tisti severoameriške Unije.

Don Pedro I.
Brazilija —
cesarstvo

Don Pedro II.

1889

Donna Maria
da Gloria
Don Miguel

1834

1910

Na Portugalskem so bili uporniki (1820) izsilili ustavo, slično Španski. Vrnivši se Ivan VI. jo je (po francoski zmagi na Španskem) ukinil (1823). Po njegovi smrti (1826) je bil sin Don Pedro neposredni dedič prestola. Ker po ustavi ni smel zapustiti Brazilije, je izročil portugalski prestol svoji mladoletni hčeri Donna Maria da Gloria in dal kraljevini svobodno ustavo. Toda njen stric in regent Don Miguel se je sam proglasil za kralja (1828) in začel divjati proti prijateljem ustave. Ali s pomočjo Anglije in Francije so Miguela pregnali (1834). V državi je bila obnovljena ustava. Maria da Gloria se je poročila s princem Ferdinandom Koburškim. Njena in njene dinastije vlada je bila polna nemirov in burij; leta 1910. je izbruhnila revolucija, ki je iz Portugalske napravila republiko.

Nizozemska in Belgija

Kralji: Na Nizozemskem: Viljem I. (1815—1840)
Viljem II. (1840—1849)
V Belgiji: Leopold I. (1831—1865)

Da zajezi vpliv Francije na severu, je napravil dunajski kongres iz nekdanje holandske republike in iz Belgije novo državo, ki jo je kot kraljevino Nizozemsko izročil rodu Oranških, nekdanjih holandskih namestnikov (predsednikov republike). S tem je združil v državni zvezi dva naroda, ki sta si bila različna po jeziku in veri, po gospodarstvu in zgodovini; ob prvi priliki sta morala zopet narazen.

Belgijska revolucija. Kraljevina je sicer imela ustavo, ki je bila podobna francoski, ali čeprav je bilo Belgijcev več ko Holandcev, so vendar imeli v parlamentu manjše število zastopnikov. Kralj je prebival na Holandskem v Haagu in skoraj vsi uradniki ter oficirji so bili Holandci. Belgijcem so vsiljevali holandski jezik in morali so odplačevati holandski državni dolg. Ogorčeni sta bili obe belgijski stranki, liberalna in katoliška; poslednja še zlasti radi tega, ker je protestantovska holandska vlada ustanovila poseben zavod za vzgojo katoliških duhovnikov.

Že koncem dvajsetih let so se liberalci in katoličani združili za skupno borbo v posebni Uniji. Pariška julijska revolucija jim je dala poguma. Koncem avgusta 1830. so se pričeli neredi v Bruslju. Prispela je holandska vojska, ki pa je bila odbita, in revolucija se je razširila po vsej deželi. Provizorna vlada je prekinila zvezo s Holandsko in proglasila nezavisnost Belgije. Vzhodne velesile (Rusija, Prusija, Avstrija) so hotele intervenirati v korist kralja Viljema, ali Anglija in Francija (liberalno vladani) sta se protivili. Na njuno pobudo se je sestala v Londonu konferenca velesil (1831), ki je odločila, da postane Belgija nezavisna in nevtralna kraljevina. Viljem I. odločitve ni maral sprejeti ter je poslal na Belgijsko svoje čete, ki pa jih je zavrnila francoska vojska.

Medtem se je sestala narodna skupščina, ki je po angleškem vzoru izdelala ustavo iz leta 1831., samo

**Zapostavljanje
Belgijcev**

1830

**1831
Belgija
nezavisna in
nevtralna
kraljevina**

**Ustava iz leta
1831**

da je belgijska mnogo svobodnejša. Uvaja dve zbornici, senat in poslaniško zbornico, obe sta voljeni, volilno pravo pa je vezano na nizek davek. Ta ustava je postala vzor za mnoge poznejše ustave. Za kralja je narodna skupščina izvolila nemškega princa Leopolda Saško-Koburškega, ki je bil vzgojen v Angliji. Vladal je vzorno s katoliško in liberalno stranko, zdaj z njuno koalicijo, zdaj z eno ali drugo izmed njiju. Zemlja je gospodarsko silno napredovala; hitro so se gradile železnice in hitro se je razvijalo rudarstvo z industrijo.

Švica

Tudi v Švici sta se borili dve stranki, liberalna (radikalna) in konservativna (katoliška), ali dobili sta tu še posebno vsebino: prva se je borila za enotnost države, druga za njeno nasprotje.

Državna zveza

Dunajski kongres je Švico sicer povečal, ali mesto zvezne države, kakršna je bila za Napoleona, je napravil iz nje samo državno zvezo 22 kantonov, ki jih je družil samo državni svet. V tem svetu so bili zastopniki vseh kantonov, toda za vsak slučaj so morali imeti posebno navodilo od svoje kantonalne vlade. In v kantonih so zopet odločale maloštevilne mestne patricijske rodbine, ki jim je bilo pridržano volilno pravo.

Doba preporoda

Toda na Švico je tako vplivala francoska julijska revolucija, da se je pričela tedaj »doba preporoda«. V večini kantonov se je uvedla enakost vseh državljanov s splošno volilno pravico. »Preporojeni« kantonci so zahtevali revizijo skupne ustave v smislu večje enotnosti. Konservativni (katoliški) kantoni (po večini gorski) so se postavili po robu in ustanovili posebno zvezo (»Sonderbund«) v ohrambo stare ustave. Računali so na pomoč Avstrije in Francoske, ki sta bili nejevoljni na Švico, ker je nudila zavetje političnim beguncem. Ali radikalni kantoni so nastopili odločno. V treh tednih je njihova vojska prisilila nasprotnike, da so razpustili Sonderbund (1847). Nato je državni svet izvedel revizijo ustave v njihovem smislu (1848).

Sonderbund

1847
Revizija
ustave,
1848

Švica je odtlej zvezna država. Posamezni kantoni so si ohranili samoupravo samo v tistih zadevah, ki niso pridržane osrednji vladi, sedemčlanskemu zveznemu svetu, ki mu je na čelu predsednik, voljen na leto dni. Vlada ima svoj sedež v Bernu. Zakonodajna oblast ima zvezna skupščina, ki se deli v dve zbornici: v narodni svet, v katerega voli poslance vse prebivalstvo, in v stanovski svet, v katerem ima vsak kanton po dva zastopnika. Poznejše revizije tako kantonalnih kakor zvezne ustave so uvedle še dve novosti: važni zakoni se morajo predložiti vsemu narodu na glasovanje (»referendum«) in določeno število državljanov lahko zahteva revizijo ustave oziroma zakonov (»ustavna oziroma zakonska iniciativa«).

Zvezna država

Palacký

Referendum

Ustavna oziroma zakonska iniciativa

Avstrija

Cesarji: Franc I. (1804—1835)
Ferdinand I. »Dobrotljivi« (1835—1848)
Franc Jožef I. (1848—1916)

Avstrija je bila v tej dobi trdnjava reakcije in absolutizma. Ker je živelo v njej mnogo narodov, zato so se poleg liberalnih javljale tudi nacionalne težnje, ki pa izprva še niso imele političnega, ampak čisto kulturni značaj. Le polagoma so kulturne težnje dobivale narodno politično barvo.

Sistem in vlada. Franc I. je bil osebno prijazen in prikupljiv človek, kot vladar pa je bil nasprotnik vsakršnim reformam. Rekel je: »Avstrijsko cesarstvo je kakor stara hiša, podere se, ako se je

Franc I.

**Franc I.
in Metternich**

kje dotaknemo«. Zvest pomočnik mu je bil kancelar Metternich, ki si je s svojim uglajenim vedenjem znal pridobiti zaupanje dunajskega dvora: vso to dobo je bil vodilna glava vse notranje in zunanje politike monarhije. V borbi proti modernim idejam mu je pomagal policijski predsednik Sedlnitzky s policijskim aparatom, ki je nadziral vse dejanje in nehanje državljanov; vladala je stroga cenzura, uvoz »nevarnih« knjig je bil zabranjen in potovanje v inozemstvo je bilo silno otežkočeno. Vladni pritisk je nekoliko popustil, ko je Franc I. umrl (1835). Njegov naslednik Ferdinand »Dobrotljivi« je bil duševno bolan človek. Metternich pa je ostarel in med uradništvom ni bilo več stare discipline.

**Ferdinand
»Dobrotljivi«**

Gospodarstvo

Tudi v gospodarskem oziru je bilo slabo. Posledice državnega bankerota iz leta 1811. so se čutile še vedno v slabem kurzu papirnatega denarja, niti ustanovitev Narodne banke (1816) temu ni mogla odpomoči. Šele v drugi polovici te dobe so se jele gospodarske razmereboljšati. Začele so se graditi železnice: prva iznad njih je bila »konjska železnica« Linz—České Budějovice, zgrajena leta 1824. Kmalu nato se je pričela plovba po Donavi in Trstu so zopet začeli posvečati večjo pozornost; leta 1833. je bila tu ustanovljena prva paroplovna družba, »Avstrijski Lloyd«. Pomembna je bila tudi (nekoliko starejša) ustanovitev prvih dveh politehnik v državi, praške (1802) in dunajske (1815).

Socialne in politične razmere

Kmečko prebivalstvo je še nadalje živelo v podložništvu in plemstvo je uživalo stare privilegije, ali političnih pravic ni imelo; sicer je vlada še sklicevala stare stanovske deželne zbore, ali samo zato, da jim je javljala svoje ukrepe.

Madžarski preporod. V drugi polovici 18. stoletja je bilo madžarsko narodno življenje kakor izumrlo. Kmet je bil suženj, meščan se je bil vdal nemški kulturi, plemič in duhovnik sta uporabljala v medsebojnem občevanju latinščino, ki je bila tudi uradni jezik vseh uradov.

Jezikovne odredbe cesarja Jožefa II. so pa vzbudile madžarsko narodno zavest. Družba je na mah začela govoriti madžarski in plemstvo se je jelo oblačiti na staromadžarski način.

Središče borb za narodno stvar je postal skupni ogrsko-hrvatski sabor. Čim je bil po smrti cesarja Jožefa II. zopet sklican, je uvedel madžarščino v svoj

Ogrsko-hrvatski sabor

Ban Josip Jelačić

poslovnik in v šole. Cesar Franc I. ga sicer izza leta 1812. ni več skliceval in se je obračal neposredno na županijske skupštine. Ali ker so se nekatere izmed njih polagoma začele upirati odredbam njegove vlade, zlasti ko je zahte-

val novih bremen, je leta 1825. znova sklical sabor, ki se je poslej redno sestajal, ne da bi bilo njegovo delo posebno plodno.

**Liberalna
stranka —
grof Széchényi**
**Demokratsko-
narodna
stranka —
Franc Deak,
Ludovik
Kossuth**

Na saboru se je pojavila opozicionalna liberalna stranka, katere vodja je bil grof Széchényi.¹ Ali mnogo radikalnejša in odločnejša je bila demokratsko-narodna stranka, ki je imela v svojem programu lastno madžarsko vlado in odpravo vseh stanovskih pravic. Njen prvi vodja je bil Franc Deak. Na njegov predlog je sprejela poslanska zbornica zakon, s katerim je kmeta skoraj popolnoma osvobodila. Ali na zahtevo vlade je magnatska zbornica zakon tako spremenila, da je donašal kmetom le malo koristi. Silen vpliv v demokratsko-narodni stranki si je pridobil odvetnik Ludovik Kossuth,² strasten govornik in odličen agitator. Kossuth je bil po rodu slovaški renegat. Sabor ga je bil najel, da bi urejeval časopis, donašajoč poročila o njegovih sejah. Najvišje sodišče ga je radi veleizdaje obsodilo na petletno ječo. Ko so ga pomilostili, je prevzel uredništvo časopisa »Pesti Hirlap«, v katerem je razvil svoj reformni in politični program. Leta 1847. Deak radi bolezni ni več kandidiral in Kossuth je postal vodja stranke; to je bilo na pragu revolucije.

Medtem so Madžari dosegli toliko, da je postala madžarščina izključni uradni jezik v vseh samoupravnih uradih.

**Kulturno
življenje**

Vzporedno s političnim razvojem je napredovalo tudi kulturno življenje. Kot pesnik se je odlikoval Kisfaludy, kot dramatik pa Vörösmarty. Prvotno je bilo v Budimpešti samo nemško gledališče. Iz za devetdesetih let so igrali tudi madžarski; leta 1839. pa je bilo ustanovljeno madžarsko gledališče, ki ga je sabor bogato podprl. V saboru se je rodil tudi predlog za ustanovitev madžarske akademije kot »središča jezikovnega in književnega preporoda madžarstva«. Z bogatim darom je pospešil njeno ustanovitev grof Széchényi.

Madžarski preporod je na nemadžarske narode vplival v dvojnem smislu: deloma je odnarodoval njihove

¹ Sečeni. — ² Košut.

sinove, deloma pa je s svojim vzgledom vzbujal v njih pravo narodno zavest. V splošnem je pa madžarski nacionalizem že v svojih početkih prehajal v imperializem, opasen drugim narodom.

Hrvatski preporod. Tudi Hrvate so jezikovne odredbe Jožefa II. zelo preplašile. Da bi se zavarovalo pred obnovitvijo sličnih poskusov, se je hrvatsko plemstvo tesneje naslonilo na Madžare. Na prvem saboru, ki je sledil cesarjevi smrti, je sklenilo: 1. Hrvatska naj ima skupno vlado z Ogrsko dotlej, dokler se ji ne vrnejo odtrgani deli; 2. o davkih, ki se tičejo Hrvatske, naj se sklepa na skupnem ogrsko-hrvatskem saboru, vendar ločeno od ogrskih davkov. Poslej je bil hrvatski ban do leta 1848. samo izvršilni organ ogrskega namestniškega veća in hrvatski sabor se je sestajal samo pred skupnim saborom, da bi izvolil odposlance in jim dal navodila, ter po skupnem saboru, da bi sprejel poročilo ter proglasil na njem sprejete sklepe.

Ali že na prvem skupnem saboru so morali hrvatski odposlanci braniti svoje pravo, da govore v latinskem jeziku, pa odbijati madžarske namere, da se uvede madžarščina mesto latinščine v urade in šole. Ipak je sledeči hrvatski sabor sklenil, naj bo madžarščina neobvezni predmet na hrvatskih srednjih in osnovnih šolah (1791).

Tudi vladar sam (Franc I.) je Hrvate ponovno razočaral v njihovih nadah: ko je pridobil Dalmacijo, najprej začasno (1797) in pozneje trajno (1813), je ni hotel združiti s Hrvatsko in celo civilno Hrvatsko je šele leta 1822. ločil od kraljevine Ilirije in jo pridružil materi zemlji.

Čim je bil leta 1825. zopet sklican skupni ogrsko-hrvatski sabor, se je začela borba znova. Madžari so zopet zahtevali uvedbo madžarščine v hrvatske urade in šole. Hrvati so se v toliko vdali, da so leta 1827. na svojem saboru sklenili, naj postane madžarščina obvezni predmet na hrvatskih šolah. Na skupnem saboru, ki se je vršil leta 1830., bi se bil moral ta sklep uzakoniti. Ker so pa Madžari le preveč poudarjali, da je Hrvatska samo del Ogrske, se uzakonitev ni izvedla. Kljub temu so pa v sledečih letih vendarle jeli uvajati madžarščino kot obvezen predmet v hrvatske srednje šole. Radi tega se je

**Naslonitev
na Ogrsko**

**Odtrgani deli
kraljevine**

Popušcanje

Pavel Stooš

hrvatskega naroda, zlasti inteligence, lotilo obupno razpoloženje. Pesnik **P a v e l S t o o s** mu daje izraza v svoji pesmi »Kip domovine«. V njej prikazuje majko domovino kot črno oblečeno ženo, ki zdihuje: »Vre i svoj jezik zabiti Hrvati — Hote, ter drugi narod postati«.

Ljudevit Gaj
— ilirstvo

Rešitev je prinesel mlajši rod, ki je izhajal iz neplemiških vrst. Duša mu je bil mladi krapinski rojak **Ljudevit Gaj**. Kot visokošolec se je navzel slovanskih idej. Ko je študiral v Gradcu, je pripadal krogu hrvatskih, srbskih in slovenskih študentov, ki so se navduševali za narodne ideale. Najznamenitejši med njimi je bil **Srb Mojsije Baltić**; z njim je čital **Vukove** narodne pesmi. Iz Gradca je prišel visokošolec **Gaj** v Pešto, kjer se je seznanil z vse-slovanskim prerokom **J a n o m K o l l á r j e m**. Po **Kollárju** se je spoznal tudi s **Šafaříkom**. Sledeč **Kollárjev**im idejam, je izdal leta 1830. knjižico: »**K r a t k a o s n o v a h o r v a t s k o - s l a v e n s k o g a p r a v o p i s a n j a**«, v kateri predlaga svojim rojakom, naj sprejmejo češki črkopis, da bi na ta način odstranili dotedanjo črkopisno anarhijo.

Ivan Derkos

Ko je sledečega leta dokončal svoje študije, se je naselil v Zagrebu. Okrog njega se je jel zbirati krog mladih navdušenih ljudi. Eden izmed njih, **I v a n D e r k o s**, je izdal latinsko knjižico »**G e n i u s p a t r i a e**«, v kateri poziva svoje rojake, naj ljubijo svojo domovino, in predlaga, naj se poprimejo vsi enega knjižnega jezika.

Grof Janko
Drašković

Mladostni žar mladega Gajevega kroga je navdušil celo starega in izkušenega grofa **J a n k a D r a š k o v i ć a** za narodne ideale. Leta 1832. je izdal v Karlovcu politični spis »**D i s e r t a c i j a**«, ki je epohalne važnosti v zgodovini hrvatskega političnega življenja. V njem zahteva, naj se združijo vse hrvatske in slovenske zemlje v enotni državni organizaciji, Veliki Iliriji, v kateri naj bo »ilirski« (t. j. štokavski govor) uradni jezik. Ta spis je bil namenjen hrvatskim poslancem, ki so se podajali na nov skupni ogrsko-hrvatski sabor. Na hrvatskem saboru, ki se je sestel radi izvolitve odposlancev, se je prvič videl politični učinek **Draškovićevega** spisa. General **Jurij Rukavina Vidovgradski** se je v hrvatskem jeziku zahvalil, ko so ga izvolili za podkapetana kraljevine. To je bil izza stoletij

General
Jurij Rukavina
Vidovgradski

prvi hrvatski govor, izrečen na hrvatskem saboru. Tudi odposlanci na sledečem skupnem saboru so se dobro držali pred napadi Madžarov, ki so postajali bolj in bolj srditi. Tokrat so Madžari že zahtevali, naj se Slavonija in Reka s primorjem docela odcepita od Hrvatske in pridružita Madžarski, in sklenili so, naj se na Hrvatskem uvede madžarščina kot uradni jezik. Proti temu sklepu so se pritožili Hrvati pri cesarju ter so uspeli.

Medtem se je Gaj odločil, da začne izdajati politični in leposlovni časopis. Ker mu je delalo ogrsko namestniško veće ovire, se je dvakrat podal na Dunaj in izprosil od cesarja potrebno dovoljenje. Ob novem letu 1835. so prvič izšle »Novine hrvatske« z leposlovno prilogo »Danica hrvatska, slavonska i dalmatinska«. Da bi pridobili za svoj pokret Zagreb in okolico, so Gaj in njegovi tovariši začeli pisati oba časopisa v kajkavskem narečju. Ali že s početkom leta 1836. je izvršil Gaj radikalno izpremembo in napravil odločilni korak v smislu narodnega preporoda. V svoja časopisa je uvedel štokavski govor kot skupni jezik Hrvatov in Srbov; hkrati je pa sprejel za Hrvate in Srbe tudi skupno ilirsko ime kot oznako narodnega jedinstva. Politični časopis se poslej imenuje »Ilirske narodne novine«, njegova priloga pa »Danica ilirska«. Poleg Hrvatov začno pisati v oba časopisa tudi Srbi in Slovenci. V jekoslav Babukić jim je napisal dobro »Slovnico ilirskoga jezika«. Leta 1838. je nameraval napraviti Gaj še nadaljnji korak k popolnemu narodnemu jedinstvu: hotel je uvesti cirilico, toda oblasti mu tega niso dovolile.

Da bi okrepil svoj pokret, je sklenil Gaj, da si uredi lastno tiskarno. Na Dunaju so mu to radi dovolili, ker so bili že siti madžarske objestnosti (1837).

Za narodno gibanje je bilo treba pridobiti tudi ženske. V ta namen je grof Janko Drašković izdal leta 1838. spis »Ein Wort an Illyriens hochherzige Töchter«, v katerem jih poziva, naj se tudi one lotijo narodnega dela. Odziv je bil sijajen.

Zdaj so Ilirci lahko začeli ustanavljati narodna društva, čitalnice, v katerih so njihovi člani neovi-

Gajeve
»Novine« in
»Danica«,
1835

Tiskarna

Pridobitev
žensk za
ilirski pokret

Čitalnice

rano izmenjavali svoje politične misli in gojili narodni jezik. Najstarejša izmed čitalnic je bila varaždinska, njej je sledila karlovška in tej zagrebška. **Z a g r e b š k a I l i r s k a č i t a l n i c a** je bila najvažnejša izmed vseh; predsednik ji je bil grof Janko Drašković. V njej se je rodilo mnogo plodnih idej in iz nje se je razvilo več koristnih narodnih ustanov: tako gospodarsko društvo, narodni muzej, gledališče in Matica Ilirska.

Gledališče

Za ustanovitev hrvatskega gledališča se je zlasti trudil **D i m i t r i j e D e m e t e r**. Na njegovo pobudo je nastal v okrilju Ilirske čitalnice poseben gledališki odbor, ki je pozval v Zagreb srbske igralce iz Novega Sada. Igrali so Kukuljevićevo junaško igro »**J u r a n i S o f i j a**«. Uspeh je bil odličen. Iz Zagreba so se napotili igralci tudi v ostala hrvatska mesta.

Stolice za narodni jezik

Napredek narodne misli je bil tako mogočen, da je hrvatski sabor leta 1840. sklenil, naj se osnujejo stolice za hrvatski jezik na zagrebški pravni akademiji in po gimnazijah. Počakati je še bilo treba, da je kralj potrdil ta sklep. Nato so mesto na pravni akademiji podelili Vjekoslavu Babukiću (1846). Njegovo nastopno predavanje je bilo pravo narodno slavlje.

Madžaroni

Kulturni in politični napredek ilirskega pokreta je uplašil Madžare in njihove prijatelje na Hrvatskem. Teh je bilo mnogo med plemstvom, ki je v Ilircih le prerado videlo »plebejce«. Začeli so se zbirati v zagrebškem kazinu, kmalu pa so se združili v tako zvani »**h r v a t s k o - o g r s k i s t r a n k i**«. Ilirci so jim rekali »**madžaroni**«. Njihova želja je bila, da se Hrvatska združi z Ogrsko v jedinstveni kraljevini. Z veščo agitacijo so si pridobili mnogo pristašev med kmečkim plemstvom, zlasti med

Ilirska stranka

Turopoljci. Proti njim so se morali Ilirci strniti v »**i l i r s k i s t r a n k i**«. Njen program je zahteval samostojno Hrvatsko, s katero naj se združijo vse odcepljene zemlje. Med obema strankama se je razvila živahna književna borba. Pisale so se satire in zgodovinske razprave. Resnica je bila na strani ilirske stranke. Pravo senzacijo so zbudili akti o hrvatskem saboru v Cetinu, ki jih je objavil dunajski arhivar **J o ž e f C h m e l**; iz njih se je videlo, da so Hrvatje samostojno izbrali Habsburžana Ferdinanda za

svojega kralja. Na političnem poprišču sta se obe stranki prvič merili leta 1842. pri restavraciji ali obnovi uradništva zagrebške županije, pri čemer je zmagala ilirska stranka.

Madžari so napeli zdaj vse sile. Na Dunaju so začeli ilirsko stranko črniti, češ, da je »rusofilska« in da hoče ustanoviti na jugu lastno ilirsko kraljevino. Nagovorili so turškega poslanika, da je protestiral na Dunaju proti agitaciji, ki so jo Ilirci vršili v Bosni, kjer se je bil pokret zlasti med franjevci močno razširil. Prav tako je na njihovo pobudo protestirala tudi papeška kurija, češ, da uvajajo Ilirci pravoslavje. Klevete so imele uspeh.

V Zagreb je prišel madžaronom prijazen ban grof *F r a n j o H a l l e r*. Na njegov predlog so prepovedali na Dunaju ilirsko ime in ilirski grb: polumesec z zvezdo (1843). Ilirske novine so se poslej imenovalе »Narodne novine«, dočim je *Danica* prevzela staro ime »Danica hrvatska, slavonska i dalmatinska«. Hkrati so uvedli na Hrvatskem strogo cenzuro; dotedanjega cenzorja profesorja Štefana Moyzesa, Slovaka in navdušenega prijatelja Ilircev, je zamenjal Madžar profesor Matsik. Ilirci so začeli tiskati svoj list »*B r a n i s l a v*« v Beogradu. S prepovedjo ilirskega imena je bil silno udarjen sam Gaj. Nesrečo so začeli pripisovati njemu, češ, da ne bi bil smel zaiti tako daleč na politično torišče. Umaknil se je, vodja pokreta je postal mladi in nadarjeni *I v a n K u k u l j e v i ć*.

Kukuljević je še istega leta predlagal v hrvatskem saboru, naj se uvede narodni jezik kot uradni jezik na vsem hrvatskem ozemlju. Plemiči so njegov govor pozdravili z velikim zanosom, vendar predloga še niso sprejeli, ker se jim je zdel preuranjen.

Leta 1845. je kralj zopet dovolil Hrvatom, da lahko uporabljajo za svoj jezik ilirsko ime, ali samo v literaturi.

V juliju 1845. leta je prišlo do krvavega spopada med pristaši madžaronske in narodne stranke, kakor se je imenovala bivša ilirska stranka izza prepovedi ilirskega imena. Vršila se je zopet restavracija uradništva zagrebške županije. Zmagali so madžaroni. Po volitvi je bil Markov trg poln narodnjakov. Radi neznatnega vzroka je ukazal ban

**Prepoved
ilirskega imena
in preganjanje**

1843

**Julijske žrtve,
1845**

vojski, da je streljala v množico. Bilo je več mrtvih in mnogo ranjenih (julijske žrtve).

**Uvedba narod-
nega jezika v
šole in urade,
1847**

Ali zaman ves madžaronski napor. Ban Haller je moral iti in hrvatski sabor je leta 1847. sklenil, da se uvede narodni jezik v vse urade in šole.

Razume se, da so tudi na skupnih saborih Ilirci oziroma narodnjaki branili hrvatsko pravo proti Madžarom, katerih imperializem je bil večji in večji. Proti njihovim sklepom, da se uvede madžarščina v hrvatske urade, so z uspehom iskali zaslonbe pri kralju, od katerega so tudi ob vsaki primerni priliki zahtevali, da združi z materjo zemljo vse od nje odcepljene pokrajine.

Kulturni plovci

Sredi najhujših borb štiridesetih let je tudi kultura rodila več prekrasnih sadov. Leta 1846. je izšlo dvoje velepomembnih slovestvenih del: Mažuraničev ep »Smrt Čengićeve« in Preradovičevi »Prven-

Puškin

ci«. Istega leta so igrali v Zagrebu prvo hrvatsko opero »Ljubav i zloba«, ki jo je uglasbil Vatroslav Lisinski, dočim je besedilo napisal Dimitrije Demeter.

**Temišvarski
sabor,
1790**

Srbski prepoved v Vojvodini. V habsburški monarhiji so živeli Srbi v precepu med Dunajem in Pešto. Dunaj jih je rabil kot dobre vojake in strašilo za Madžare. V poslednjo svrhu je sklical tudi temišvarski sabor (1790), na katerem naj bi bili Srbi naznačili teritorij, potreben za ustanovitev srbske Vojvodine. Čim se je pa cesar sporazumel z Madžari, je zavrgel želje srbskega sabora.

**Srbi kot ogrski
državljeni**

Madžari so šele zdaj nekoliko ustregli Srbom. Sprejeli so jih za madžarske državljane in jim priznali pravo pridobivanja posesti in opravljanja vseh poklicev. Škofi so jih poslej zastopali na ogrskem saboru. Zato pa so izgubili

svojo dvorsko kancelarijo in prišli pod ogrsko namestniško veče.

Izredno živahno pa je bilo srbsko kulturno življenje v Vojvodini. Njega zemljiško področje je segalo preko vojvodinskih meja, do Pešte in Dunaja. Nosilo je slovanski pečat; saj je izhajalo iz starejše ruske orientacije in iz vseslovanskih naukov Jana Kollárja in Pavla Josipa Šafaříka. S Kollárjem je prihajalo v dotiko v Pešti, s Šafaříkom pa v Novem Sadu. Vendar pa je bil na njem opazen tudi vpliv francoske revolucije in Karadordevega upora, ki sta mu dajala potezo novega jugoslovanskega nacionalizma. Glavni nosilec tega srbskega preporoda je bilo meščanstvo: trgovci, obrtniki, duhovniki in učitelji po večjih mestih.

Kulturno življenje in njega značaj

Največjega pomena za preporod srbskega naroda v Vojvodini je bila ustanovitev *Srbske Matice*. Čim je leta 1812. cesar Franc I. dovolil, da se smejo tiskati srbske knjige v budimpeštanski tiskarni, je Lukijan Mušicki mislil na tako ustanovo. Ali šele leta 1826. se je rodila v Pešti. Ustanovljena je bila po iniciativi mladega dr. Jovana Hadžića in z doprinosi srbskih peštanskih trgovcev. Kmalu je prevzela v svojo skrb *Letopis*, ki ga je začel leta 1825. pod vplivom Pavla Josipa Šafaříka izdajati v Novem Sadu Đorđe Magarašević. Leta 1834. je bila Matica prepovedana, toda dve leti pozneje je bila po prizadevanju Todorja Pavlovića zopet obnovljena. Todor Pavlović ji je preskrbel moralno in materialno podporo bogatega vlastelina in velikega domoljuba Save Tekelija ter drugih vlastelinov in bogatih ljudi. Tako si je Matica osnovala bogat fond in je lahko bolj in bolj vplivala na kulturno življenje naroda, čeprav je nastopala kot protivnica Vukovih teženj. Razen Matice je bilo osnovanih še dvoje sličnih društev; eno v Temišvaru in drugo v Pešti. Obe društvi sta zastopali Vukove ideje, nista pa dobili oblastvenega dovoljenja.

Matica Srbska

S slovanskim duhom in domoljubjem je bilo prepoznano tudi tedanje srbsko časopisje v Vojvodini. To velja zlasti za »*Srbski Narodni List*« in za »*Srbske Narodne Novine*«, ki ju je izdajal znameniti publicist Todor Pavlović.

Časopisi

Srbi v Vojvodini in ilirstvo

Tudi ilirsko gibanje je našlo med Srbi v Vojvodini svojega zagovornika, v dr. Petru Jovanoviću, vendar je zadelo na velik odpor, ker Srbi, zlasti Hadžić in Pavlović, niso marali zamenjati srbskega imena z ilirskim.

Anton Kaznačić

Početki narodnega preporoda v Dalmaciji. V Dalmaciji je bil preporodni odziv razmeroma šibek. Dalmatinsko šolstvo je bilo v rokah italijanskih piaristov, ki so širili med inteligenco italijanski duh. Samo v Dubrovniku je še živelo nekaj predstavnikov njegove stare književnosti. Eden izmed njih, Anton Kaznačić, je navdušeno pozdravil Gaja, ko je prišel v Dubrovnik radi izdajanja Gundulićevega »Osmana«.

Zora Dalmatinska

Ipak se je pa tudi v Dalmaciji jelo javljati novo življenje. V Zadru je l. 1844. začela izhajati »Zora Dalmatinska«, ki je bila znamenit narodnoprobuji činitelj, čeprav se je po početnem oklevanju držala starega črkopisa. Med pravoslavni mi pa se je najbolj izkazal Božidar Petranović, ki je izdajal »Srbsko-dalmatinski magazin«.

Božidar Petranović

Preporod pri Slovencih. Slovenci so tvorili delno ali večinsko prebivalstvo nekaterih starih provinc habsburške monarhije, nova upravna enota je bila samo »ilirski kraljevina« (1816—1849), obsegajoča Kranjsko, zapadno Koroško in Primorsko s Čedadom, do leta 1822. tudi civilno Hrvatsko, ki je bila nekako nadaljevanje Napoleonove Ilirije.

Slovenci niso imeli ne svojega plemstva ne zavednega meščanstva. K sreči pa se je jel kazati vpliv osebne osvoboditve in nove šole, čeprav je bila v bistvu nemška. Število kmečkih dečkov, ki so študirali, je naraslo. Iz njihovih vrst je izšlo več narodnih buditeljev, katerih delo pa je bilo izključno kulturno. Najprej je budilo njihovo narodno zavest prosvetljenstvo, pozneje pa romantika.

Kopitar in slovnica

Veliko je bilo zanimanje za narodni jezik. Kopitar je s svojo slovnico položil temelj njega znanstvenemu proučavanju. Sledeč njegovim željam, sta Metelko in Danjko skušala reformirati stari slovenski črkopis s tem, da sta prevzela nekaj znakov iz cirilice.

1817

Metelko je dobil leta 1817. novo stolico za slovenščino na ljubljanskem liceju, dočim je bila graška ustanovljena že l. 1811.

1811

Močno se je čutila potreba po časopisu. Že leta 1825. in 1840. so se neki domoljubi zaman trudili, da bi ga smeli izdajati. Šele l. 1843. se posreči kranjski kmetijski družbi, da je s posredovanjem nadvojvode Ivana dobila dovoljenje za izdajanje lista, ki naj bi v gospodarskem oziru poučeval slovenski narod. List se je imenoval »Kmetijske in rokodelske novice«. Urednik mu je postal družbin tajnik dr. Janez Bleiweis, poznejši »oče slovenskega naroda«. Poleg gospodarskih člankov je polagoma sprejemal v časopis tudi druge: leposlovne in poučne. Glavni

»Novice«,
1843

Bleiweis

Francè Prešeren

čin Bleiweisovih »Novic« je pa uvedba gajice, ki je Slovence v znatni meri približala Hrvatom.

Tudi visoka kultura, namenjena izobraženstvu, je v tej dobi rodila plemenit plod: Prešerna, ki je objavljajl svoja dela zlasti v almanahu »Kranjska Čebelica«. Njegov duhoviti mentor je bil »velikan« Čop.

Prešeren-Čop

Ilirski pokret mimo Slovencev ni šel neopaženo. Oklenili so se ga mnogi slovenski pisatelji, zlasti tisti iz Štajerske in Ko-

Ilirski pokret
— Stanko Vraz

roške. Eden izmed njih, Stanko Vraz, je celo postal velik ilirski pesnik. Prešeren pa je bil iz narodno-praktičnih razlogov nasprotnik ilirskega gibanja. Z njim tudi mnogi drugi. Tako so Slovenci ohranili svoj posebni knjižni jezik.

Češki preporod. Tudi Čehe so prebudile iz mrtvila jezikovne odredbe cesarja Jožefa II. Domoljubni zanos je prevzel celo nekatere plemiče. Z njihovim sodelovanjem je nastalo troje velevažnih kulturnih ustanov: najprej »Češka kraljevska družba znanosti«, pozneje pa »Češki muzej«, ki je izdajal znamenito znanstveno glasilo, in »Češka Matica«.

»Češki muzej«
in »Češka Ma-
tica«

1986

**Stolice
za češčino**

Splošni težnji po narodni probuji je morala deloma ustreči celo vlada: že za Leopolda II. je bila ustanovljena stolica za češki jezik in podeljena Frančišku Martinu Pelzlu. Leta 1816. so pa jeli poučevati češčino na srednjih šolah.

Dobrovský

Pod vplivom prosvetljenstva in poznejše romantike se je dvignila iz narodnih vrst dolga vrsta mož, ki so dali narodnemu preporodu široko slovansko osnovo. Prvi izmed njih je Jožef Dobrovský, ki je objavil več del o zgodovini češkega slovstva ter temeljito slovnico češkega in cerkveno-slovanskega jezika; svoja jezikovna razlaganja stavi na široko slovansko podlago. Velezaslužen mož je

Kramerius

bil V a c l a v M a t i j a K r a m e r i u s; ustanovil je proslulo knjigarno in je izdajal časopis. Prehod k mlajši,

Jungmann

romantični generaciji tvori J o ž e f J u n g m a n n, ki je spisal več slovstveno-zgodovinskih del ter obširen slovar češkega jezika, za zgodovino češkega jezika velepomembno delo. V dolgi vrsti preporoditeljev romantikov je mnogo

Hanka

zaslužnih mož, katerih preporodni vpliv je segal tudi na druge Slovane. V a c l a v H a n k a je izdal »Kraljevodvorski« in »Zelenogorski rokopis«, čigar postanek so stavili v XII. stoletje; s svojo harmonično obliko in svojim ponosnim narodnim poudarkom je to delo silno vplivalo na duhove romantične generacije, čeprav se je pozneje izkazalo, da je falzifikat. Prav tako znaten je bil vpliv, ki so ga imela

Kollár

poetična dela Slovaka J a n a K o l l á r j a, zlasti njegova »Slávy Dcera«. Svoje rojake in druge Slovane je učil ljubezni do domovine in slovanskih bratov. Kollárjev

Čelakovský

sodobnik F r a n č i š e k L a d i s l a v Č e l a k o v s k ý je z ljubeznijo zbiral slovanske narodne pesmi. Njegov

Mácha

»Odmev ruskih pesmi« je vzvišen pozdrav bratskemu narodu. K a r e l H y n e k M á c h a je bil resničen poet. Njegov »Maj« opeva v Byronovem duhu lepoto prirode,

Šafařík

nesrečo ljubezni in ravnodušnost prirode napram ljudskim bridkostim. P a v e l J o ž e f Š a f a ř í k je napisal »Slovanski narodopis« in monumentalno delo »Slovanske starožitnosti«. Ta slovaški učenjak je z veliko ljubeznijo študiral slovanske jezike in literature ter je dokazal, da so Slovani zasedli velik del Evrope že davno pred Kristom, istočasno z romansko germanskimi narodi, svojimi vrstniki.

Na temeljih, ki so jih položile »starožitnosti«, je Frančišek Palacký zgradil svojo veličastno »Zgodovino češkega naroda na Češkem in Moravskem«.

Palacký

Slovaki so imeli dotlej skupni knjižni jezik s Čehi. V tej dobi so jih pričeli Madžari pod Kossuthovim vodstvom nasilno pomadžarjevati. Da bi bil odpor naroda v tej borbi večji, v ta namen je Ljudevit Štúr leta 1846. nadomestil češki književni jezik z narečjem lipovske županije. V istem času je nastopil med Čehi Karel Havlíček-Borovský, ki je kljub svojemu gorečemu slovanskemu čustvovanju opozarjal na to, da je predvsem potrebno drobno in vztrajno delo za lastni narod, v čemer je bil predhodnik Masarykov.

Ljudevit Štúr,
1846

Havlíček-
Borovský

Češka je tudi prednjačila v industrijskem razvoju monarhije; iz početkov, ki so segali že v prejšnje stoletje, se je razvila tekstilna, kovinska, steklarska, keramična in sladkorna industrija. Industriji je prišla na pomoč nova praška politehnika. Na Češkem je stekla prva železnica monarhije; vezala je Budějovice z Lincem in se je posluževala še konjske sile. Z industrijo, ki je bila še v nemških in židovskih rokah, se je javljalo že tudi delavstvo, ki je z nemiri opozarjalo na svoje težko stanje.

Industrija

Delavstvo

Italija

Napoleonovo gospodstvo je povzročilo v Italiji velik prevrat; severna in srednja Italija sta dobili enotno francosko upravo, povsod je zavladal enotni francoski zakonik, priznavajoč enakost vseh državljanov in versko svobodo. Ali težka so bila vojna bremena in Francozi so vendar bili tujci, zato so zlasti v južni Italiji nastala tajna društva takozvanih karbonarjev, katerih cilj je bila borba proti Francozom.

Hkrati so tudi pesniki romantične šole, zlasti Alessandro Manzoni, širili idejo narodne svobode in narodnega edinstva. Dunajski kongres je pa vendarle Italijo razdrobil, kakor je bila razdrobljena poprej. Zopet je prišel neki del pod neposredno habsburško oblast, dočim so bili ostali deli vsaj pod avstrijskim nadzorstvom. Vrhu tega

se je večina vrnivših se vladarjev trudila, da bi se zabrisalo vse, kar so bili Francozi ustvarili, to velja zlasti za Sardinijo, papeško državo in kraljestvo obeh Sicilij. V lombardsko-beneškem kraljestvu se je vlada Franca I. sicer trudila za gospodarsko povzdigo prebivalstva, ali Lahi so vendarle sovražno gledali na avstrijske vojake in uradnike (»Tedeschi«).

Pokolj na Kiosu

Revolucija v Napolju. Najbolj nesrečna dežela Italije je bilo kraljestvo obeh Sicilij. Bourbonec Ferdinand IV., ki ga je dunajski kongres vzpostavil kot vladarja, je bil krvoločni despot. Zopet so nastala v deželi tajna društva karbonarjev: njih cilj je bila sedaj pridobitev ustavnih svoboščin. Med nezadovoljneži je bilo tudi mnogo oficirjev, ki so v Napoleonovi dobi mnogo videli in mnogo

izkusili. Ko so v Napolju zvedeli za revolucijo na Španskem, se je uprla vojska in prisilila kralja, da je izdal ustavo, slično španski.

**Revolucija
v Napolju**

Na Dunaju so se bali, da se revolucija iz Napolja razširi tudi po severni Italiji. Na pobudo Metternichovo se je sešel v Opavi kongres peterih velesil, ki naj bi Avstrijo pooblastil za oboroženo intervencijo v Napolju. Rusija, Pruska in Francija so pristale na Metternichovo željo, edino Anglija je oklevala. Po njenem predlogu je padla končno odločitev na kongresu v Ljubljani, kamor je prišel tudi sam kralj Ferdinand IV. Avstrijska vojska je v marcu 1821. vdrla na Napolitansko in obnovila staro vladarsko moč.

**Kongres
v Opavi (1820)
in v Ljubljani
(1821)**

1821

Revolucija v Piemontu. V času, ko je avstrijska vojska vdrla v Napolj, je nastala revolucija v Piemontu, kjer je vladalo veliko nezadovoljstvo radi reakcionarne vlade Viktorja Emanuela I. Uporniki so se zanašali na prestolonaslednika Karla Alberta, ki je bil znan po svojem liberalnejšem mišljenju. Ali majhen oddelek avstrijske vojske je upor z lahkoto potlačil.

**Viktor
Emanuel I.**

Zarota v Milanu. Istočasno je bila odkrita zarota proti Avstrijcem v Milanu. Zarotnike so kaznovali z dolgoletno ječo. Eden izmed njih, Silvio Pellico, je opisal svoje bivanje na brnškem Špilberku v pretresljivi knjigi, ki je pozneje mnogo pripomogla k temu, da je v Italiji še poraslo sovraštvo do Avstrije.

Silvio Pellico

Učinek julijske revolucije. Šele po julijski revoluciji so se Italijani zopet opogumili. Toda tokrat so se uprli samo proti šibkim vladarjem srednje Italije, proti papežu, proti modenskemu in parmškemu vojvodi (1831). Tudi zdaj je prišla avstrijska vojska in je vzpostavila stari režim.

1831

Mlada Italija. V Franciji kot begunec živeči Giuseppe Mazzini, odvetnik iz Genua, odličen pisatelj in goreč patriot, je ubral zdaj drugo pot. Ustanovil je tajno društvo »Mlada Italija«, čigar člani so bili večinoma iz bolj izobraženih krogov. Smoter društva je bila republika, važno sredstvo pa so mu bile zarote. Sicer ni nobena uspela, vendar so Italijane navajale na idejo združene Italije.

**Giuseppe Maz-
zini in »Mlada
Italija«**

Risorgimento. Drugi pisatelji so pa zopet hoteli doseči

Gioberti
Pij IX.

ujedinjenje Italije ne z revolucijo, ampak s svobodnim dogovorom nekaterih vladarjev: Italija naj bi se rešila avstrijskega varuštva in postala zvezna država (federacija). To gibanje se imenuje *risorgimento* (vstajenje). Zlasti so vplivali v tem smislu spisi piemontskega duhovnika **Giobertija**, ki je hotel imeti federacijo pod papeškim vodstvom. Ko je postal papež **Pij IX.** (1846), ki je veljal za svobodoumnega človeka in velikega domoljuba, se je lotilo vse Italije radostno razpoloženje. **Pij IX.** je izpustil politične jetnike, olajšal cenzuro in začel tudi lajke uporabljati v upravljanju cerkvene države.

Leopold II.
Toskanski
in Karel Albert
Sardinski

Tudi papežev sosed, vojvoda **Leopold II. Toskanski**, je moral pričeti s politiko popuščanja. Prav tako sardinski kralj **Karel Albert**, v katerem so kljub njegovi nevtralnosti mnogi videli bodočega prvoroditelja za narodno svobodo.

Nemčija

Nemčija je bila v tej dobi precej slična Italiji: tudi ona je bila razdeljena v večje število držav in tudi v njej je vladal sličen reakcionarni režim, ali znatna razlika je pa vendar bila v tem, da so bili samo neznatni deli nemškega ozemlja pod nenemškimi vladarji. Nemški liberalizem je torej vodil borbo: za državno edinstvo in za liberalne svoboščine. Kakor v Italiji se je tudi v Nemčiji proti koncu te dobe po francoskem vzoru pojavil (šibek) republikanizem.

Zvezni svet

Vprašanje narodne enotnosti. Nemčija, kakor jo je ustvaril dunajski kongres, je bila samo državna zveza. Njen vrhovni organ je bil **zvezni svet**, katerega predsedstvo je bilo poverjeno Avstriji. Ali zvezni svet se je sestel prvič šele leta 1816. v Frankfurtu in ni nikdar ukrenil kaj važnega in učinkovitega: saj je bila za vsak sklep potrebna soglasnost in odposlanci posameznih držav so si morali vedno dobiti pristanek svoje vlade, preden so mogli zavzeti kako stališče. Nekaterе države (Avstrija, Danska, Nizozemska) so pripadale zvezi samo z večjim ali manjšim delom svojega ozemlja. Med posameznimi državami so obstojale še carinske meje. Vrhu tega se je močno

čutilo medsebojno nasprotovanje obeh najmočnejših članic: Avstrije in Prusije. Tako Nemčija kot celota ni predstavljala nič, liberalci so si pa kot patriotje želeli ujedinjeno Nemčijo.

**Ujedinjenje
Nemčije**

Ustavno vprašanje. Po določbah dunajskega kongresa so bile nemške vlade obvezane dati svojim državam **stano-
novsko** ustavo. Ali samo vladarji južnonemških držav, kjer je bil po francoskem vplivu liberalizem močnejši, so dovolili svojim državam ustave, po katerih so dobile voljene zakonodajne skupščine. Drugače je bilo v severni Nemčiji. Tu so v nekaterih državah (na Saškem, Hanoveranskem) obnovili samo stare stanovske zборе, v katerih je odločevalo plemstvo. Pruski kralj **Fri-
derik
Viljem III.** se je bil leta 1815. izrečno obvezal, da izda ustavo, ni pa svoje obljube izpolnil, ker je bil preveč pod Metternichovim vplivom.

Pokret na univerzah. Te razmere so vzbujale veliko nezadovoljnost, katere središča so bila na univerzah. Dijaki, ki so se udeležili osvobodilnih bojov proti Napoleonu, so mesto dotedanjih pokrajinskih društev osnovali skupno vsenemško društvo »**Deutsche Burschen-
schaft**«, katere središče je bila Jena, kjer je vladala znatna svoboda tiska. Posebno pozornost je zbudilo to gibanje oktobra 1817., ko se je dijaštvo zbralo na **Wart-
burgu** ter proslavilo obletnico Luthrovega nastopa in bitke pri Lipskem. Tedaj so sežgali nekatere simbole policijske vlade.

**Deutsche Bur-
schenschaft**

**Slavnost
na Wartburgu,
1817**

Že to je Metternicha razburilo. In ko je leta 1819. neki dijak umoril dramatika Avgusta Kotzebueja, ki so ga imeli za reakcionarnega špijona, se je odločil na energični nastop. V **Karlove Vare (1819)** je sklical zastopnike večjih držav, da bi se posvetovali o potrebnih izjemnih ukrepih. Vse univerze so postavili pod nadzorstvo deželno-knežjih komisarjev, prepovedali so vsa telovadna in dijaška društva in poostrili cenzuro. S tem se je pričela v Nemčiji doba hudih preganjanj; najhujše je bilo na Pruskem, kjer so izrekli često težke obsodbe za prazen nič. Za nekaj časa je bilo liberalno gibanje ustavljeno.

1819

**Umor
Kotzebueja**

**Vladna posve-
tovanja v Kar-
lovih Varih,
1819**

Mlada Nemčija. Ali okrog leta 1830. se je liberalno gibanje v Nemčiji okrepilo, kajti zdaj je stopila na njegovo

stran romantična umetnost, znana pod imenom »Mlade Nemčije«; njen ideal je bila vsesplošna borba proti absolutizmu in tiranstvu. In poleg Mazzinijeve »Mlade Italije« (in »Mlade Poljske«) je nastala tudi politična »Mlada Nemčija« (združena z njima v »Mladi Evropi«), ki se je tajno pripravljala na prevratne čine. Toda gibanje je bilo še tako šibko, da so kot posledica pariške julijske revolucije (1830) samo tu in tam nastali manjši nemiri. Slični pojavi so spremljali tudi poljsko vstajo proti Rusiji.

1818

Carinska zveza. Ipak nemško politično življenje ni bilo brez ustvarjajočih činov. Glavni tak čin je ustanovitev carinske zveze, katere začetek sega do leta 1818. Tedaj je Pruska, sicer najbolje upravljana med vsemi nemškimi državami, odpravila carine, ki so dotlej ločile provinco od province. V sledečih dveh desetletjih je pa sklenila carinsko zvezo tudi z ostalimi nemškimi državami, s čimer je polagoma skoraj vsa Nemčija postala enotno carinsko področje. To dejstvo so patriotje živahno pozdravljali.

Nemško-francoska napetost. Nemško narodno navdušenje je dobilo izraza tudi leta 1840., ko je grozila nemško-francoska vojna (za Ren).

Schleswig-holsteinsko vprašanje. Slične pojave narodnega navdušenja je rodilo schleswig-holsteinsko vprašanje. Obe deželi sta bili združeni z Dansko v personalni uniji, ne smeli bi se nikdar razločiti in imeli sta drugačno nasledstveno pravo: na Danskem so na prestolu lahko sledile tudi ženske, v obeh dveh vojvodinah pa samo moški.

Kristijan VIII. Danski kralj Kristijan VIII. je bil star in njegov edini sin Friderik brez moških potomcev. Tako bi po Friderikovi smrti na Danskem sicer lahko sledilo njegovo žensko potomstvo, dočim bi prešli obe vojvodini na mlajšo linijo oldenburškega rodu, na linijo sonderburgaugustenburgsko. Da to prepreči, je Kristijan VIII. leta 1846. proglasil, da mora biti trajno ohranjena celokupnost danske države, s čimer je izzval silen protest pri nemškem narodu.

1846

Tudi novi pruski kralj Friderik Viljem IV. (1840—1861) je s svojimi izjavami podpiral narodno navdušenje, čeprav je bil nasprotnik vsaki konstituciji in tozadevne obljube svojega očeta ni hotel izpolniti.

Balkan in vzhodno vprašanje

Turška država se je nahajala v stanju največjega propadanja. To je bilo v času, ko je narodna zavest balkanskih narodov postala odločilno aktivna in ko je interesna sfera četverih evropskih držav (Rusija, Avstrija, Anglija, Francija) jela križati turško ozemlje. Slednje je sicer preprečilo popoln razpad Turčije, vendar je pospešilo osvoboditev balkanskih narodov.

Turčija

Koncem 18. stoletja je dosegel propad turške države svoj višek. Dočim so se evropske države modernizirale, se Turčija v svojem notranjem življenju ni prav nič prenavljala, nasprotno, sile, na katerih je temeljila njena nekdanja moč, so se razkrajale: janičarstvo je postalo dedno in ni bilo več redno vezano na vojaško službo; spahiji so neradi in neredno sledili pozivu na vojno; državne finance so bile v silnem neredu, ker ni bilo kontrole dohodkov in izdatkov.

**Razkroj
turške države**

Da bi državo rešili, so koncem 18. stoletja posamezni sultani jeli izvajati razne reforme v evropskem duhu. Seveda so naleteli na hud odpor pravovernih islamskih krogov: tedaj se pričlenja borba med evropeizacijo turškega življenja in med ohranitvijo starih razmer. Naravno je, da so bili na strani odpora poleg strogo verskih življev v prvi vrsti tisti, ki so imeli korist od desorganizacije države: namestniki v posameznih pokrajinah (paše) in janičarji.

**Reformni
poizkusi**

Prvi sultan, ki se je lotil izvajanja novih reform, je bil Selim III. (1789—1807); v prvi vrsti mu je bila pri srcu reforma vojske, ali odpor je bil tako velik, da ni uspel.

Selim III.

Selimovo delo je z večjim uspehom nadaljeval sultan Mahmud II. (1808—1839): uničil je uporne janičarje, ki jih je nadomestil z na evropski način urejeno vojsko. Ni se mu pa posrečilo, da bi bil (kakor nekdaž Peter Veliki v Rusiji) uvedel v Turčijo evropske običaje.

Mahmud II.

Tudi Mahmudov sin in naslednik Abdul-Medžid (1839—1861) je uvajal nove reforme: tako je odredil, da

Abdul Medžid

morajo vsi državljani (kristjani in nekristjani) uživati pred zakonom enake pravice, ali resnično izvesti se pa ta odredba ni dala.

Propadajoča država je morala vzbujati pri probujajočih se krščanskih narodih težnjo po osvoboditvi.

Srbi

Srbi so se upirali Turkom že izza konca 16. stoletja. Dvignili so se zdaj v tej, zdaj v oni pokrajini. Ali pri tem so se vedno naslanjali na to ali ono državo, ki se je vojskovala s Turki. V početku 19. stoletja pa so se uprli samostojno in se šele med uporom naslonili na pravoslavno in slovansko Rusijo. Ali odločilna borba z Napoleonom je povzročila, da so Rusi odtegnili Srbom svojo pomoč, s čimer je komaj pridobljena svoboda začasno propadla. Učinkovito so jim pomagali šele potem, ko je v Evropi zavladal mir.

Drugi srbski upor. Ko je bil potlačen prvi srbski upor (1813), so nastopili za Srbe strašni dnevi. Turki so nad njimi silno divjali. Srbi so prosili dunajski kongres za pomoč, ali zaman, zlasti Metternich je videl v njih samo revolucionarje. Vojvoda H a d ž i - P r o d a n je začel tedaj nov srbski upor, ki so ga Turki krvavo potlačili (1814).

Grozovitosti je bilo končno preveč tudi Milošu O b r e n o v i ć u, srbskemu knezu, ki je iz previdnosti vodil dotlej Turkom prijazno politiko. S sestankom v T a k o v e m (na cvetno nedeljo 1815) je pričel svoj upor. Razmere so bile ugodnejše: vojska z Napoleonom je bila končana in Rusija je zopet lahko nastopala kot zaščitnica Srbov. Miloš je kmalu premagal domače Turke in sultan je poslal proti njemu dve vojski: eno iz Niša, drugo iz Bosne. Radi ruskega protesta pa nista prodirali, ampak se je poveljnik niške vojske (rumelijski paša Marašlija) z Milošem mirno dogovoril: Srbija naj dobi samoupravo, Miloš naj bo najvišji knez, pobira naj letni davek, ki ga oddaja paši v Beogradu. Sultan pogodbe ni potrdil, izvajala se je pa vendarle.

V Srbijo se je vrnil tudi Karadorde, ki je v dogovoru

Hadži-
Prodanov upor,
1814

Miloš
Obrenović,
1815

Knez Miloš Obrenović

z Grki hotel, da se dvigne ves Bałkan. Miloš ga je dal kot tekmece zavrato umoriti (1817). Nato je sklical narodno skupščino, ki ga je proglasila za dednega kneza. V Beogradu je ustanovil »narodno kancelarijo«, nekak odbor srbskih knezov, ki je vršil najvišjo upravno in sodno oblast.

1817

»Narodna
kancelarija«

**Akermanska
konvencija,
1826**

**Drinopoljski
mir,
1829**

1833

**Sretenjska
ustava,
1835**

**Turška ustava,
1838**

Milan

**Mihajlo
(1839—1842)
»Ustavobranitelj«**

**Aleksander
(1842—1858)**

Uprava

Šele leta 1826. je Rusija v akermanski konvenciji izsilila od Turkov obvezo, da bodo v sporazumu s Srbi uredili samoupravo. Turčija je izvršitev sicer zavračevala, toda v drinopoljskem miru (1829) so jo Rusi prisilili k izvedbi konvencije. Sultan je s hatišerifom proglasil avtonomijo Srbije, s posebnim pismom (beratom) pa je imenoval Miloša za dednega kneza. Tri leta pozneje (1833) je zasedel Miloš še tistih šest nahij (srezov), ki so nekdanj pripadale Karadorđevi Srbiji, pa jih sultan kljub obljubi v akermanski konvenciji ni hoteli izročiti.

Notranje razmere v avtonomni Srbiji. Miloš je bil močna osebnost in je dolgo vladal absolutistično. Šele leta 1835. ga je narodni upor prisilil, da je pristal na sretenjsko ustavo (proglášeno v narodni skupščini na sretenje — svečnico): narod naj voli v narodno skupščino po sto poslancev, ki naj odločajo skupaj s knezom o davkih in proračunu. Ali Rusija in Turčija te ustave nista hoteli potrditi. Prisilili sta Miloša, da je sprejel (po sultanu proglášeno) turško ustavo (1838): Srbija dobi Državni svet, ki ima zakonodajno in proračunsko oblast ter šteje 17 dosmrtnih članov.

Miloš je moral imenovati za člane sveta več svojih nasprotnikov. Ker z njimi ni mogel vladati, se je odpovedal prestolu v korist svojemu sinu Milanu. Toda Milan je prej umrl, preden je mogel nastopiti vlado, in Državni svet je poklical na prestol drugega sina Miloševga, Mihajla (1839—1842). Mihajlo je skušal vladati samostojno, toda naletel je na odpor »ustavobraniteljev«, ki so zagovarjali prevlast Državnega sveta (njihovi vodji Tomo Vučić in Avram Petronijević). Vučić je pričel upor in prisilil Mihajla, da je zapustil Srbijo, ko ga je vojska pustila na cedilu. Zdaj se je sestala narodna skupščina, ki je oklicala za kneza Aleksandra (1842—1858), sina vodje prvega upora, Karadorđe. Aleksander se je kot vladar moral podrediti volji Državnega sveta oziroma ustavobraniteljev.

Vzporedno z ustavnim razvojem se je vršila tudi upravna ureditev kneževine. Srbija se je kakor dotlej delila v nahije, knežine in sela, ki so jim bili na

čelu knezi. Miloš je za nahije uvedel naziv *okrožje*, za knežine pa *srez* in njihovi upravitelji so se imenovali *poslej* (izza leta 1834.) *načelniki*, dočim je naziv *knez* ostal samo državnemu poglavarju. Kmalu nato (po sprejetju ustave 1838.) so uradniki postali pravi *državni namешčenci* z urejenim službenim razmerjem, dočim so bili dotlej samo Miloševi sluge. Ker Srbija tedaj še ni imela inteligenčnega naraščaja, so zavzemali uradniška mesta *Srbi iz Vojvodine*. Ustavobranitelji so uvedli med narodom gonjo proti njim, da bi oslabili Milošev vpliv. In ko so prišli do oblasti, so jih pognali iz službe. Njihova mesta so zavzeli večinoma neuki ljudje. Ali kmalu so jih zopet klicali nazaj in končno so se jim jeli pridruževati tudi »*parizlije*«, mladi možje iz kneževine, ki so se izšolali v Parizu.

Prav tako polagoma se je vršil tudi splošni napredek *narodne prosvete*. Narodnih šol je bilo izprva le malo, šele po letu 1830. se je njihovo število pomnožilo. Tistega leta je bila ustanovljena (v Beogradu) prva gimnazija. Pozneje so ji sledile še tri, vrhu tega tudi bogoslovje, vojna, trgovska in poljedelska šola. V Beogradu so ustanovili tudi Narodno biblioteko in muzej. Najvišjo izobrazbo v domovini je dajal licej, iz katerega je pozneje nastala Velika šola. Leta 1831. je bila ustanovljena tudi državna tiskarna, v kateri se je izza leta 1834. tiskal uradni list »*Novine Srpske*«, prvi časopis v Srbiji.

Cerkvene razmere so bile dolgo žalostne. Cerkveni poglavarji so bili neučeni Grki, ki so živeli nemoralno ter niso imeli srca za ljudstvo. Šele leta 1832. je Miloš dosegel tudi cerkveno samoupravo pod domačim metropolitom, ki pa ga je moral potrditi carigrajski patrijarh; poslej so se razmere boljšale.

V *gospodarskem* oziru si je Miloševa Srbija zelo opomogla, saj so spahije odšli in je vsa njihova zemlja prešla v kmečke roke. Tudi trgovina je bila dokaj živahna; trgovalo se je v glavnem z živino in svinjami, ali edini trgovec je bil izprva Miloš, ki je postal največji bogataš v državi; šele po uvedbi ustave je bil izvoz dovoljen tudi drugim. Za Miloša so jeli polagoma izkoriščati srbske rudnike. Ustavobranitelji pa niso imeli smisla za gospodarstvo,

Narodna prosveta

Cerkvene razmere

Gospodarstvo

gozdove so brezobzirno izsekavali, kmetje so prihajali v roke »zelenašem« (oderuhom) in v državnem gospodarstvu so se pojavljale velike težkoče.

Črna gora

Vladika Peter I. Petrović (1782—1830)

Borbe s Turki

Ob sklonu 18. stoletja je vladal Črni gori vladika (škof) Peter I. Petrović (1782—1830). Kot zaveznik Rusije in Avstrije se je bojeval s Turki že koncem osemdesetih in početkom devetdesetih let. Sredi devetdesetih let se je borba obnovila, ker so se brdska plemena za vedno spojila s Črno goro. Turški napad je vodil skadarski paša, ali Črnogorci so ga pri Martinićih in Krusih temeljito porazili (1796).

Boka Kotorska

Med vojnama s Francozi je trikrat zasedel Boko Kotorsko. Prvič po padu benečanske republike; odstopiti jo je moral Avstriji. Drugič leta 1806.; odstopiti jo je bilo treba Francozom. Tretjič leta 1813., in sicer s pomočjo angleškega ladjevja, toda po ruskem naročilu jo je moral izročiti Avstrijcem.

Peter I. Petrović in Karađorđe

Peter I. Petrović je bil tudi zaveznik Karađordev; leta 1809. mu je poslal naproti svoje čete, ki so se pri Sjenici sestale s Karađordevimi voji.

Notranja vlada

Peter I. Petrović je bil zelo pameten mož ter so ga njegovi podaniki zelo spoštovali. Vsako leto na Ilindan jih je klical na narodni zbor. Ustanovil je tudi sodišče in neke vrste izvršilno oblast v odposlancih, ki so hodili po deželi in razsojevali spore na licu mesta.

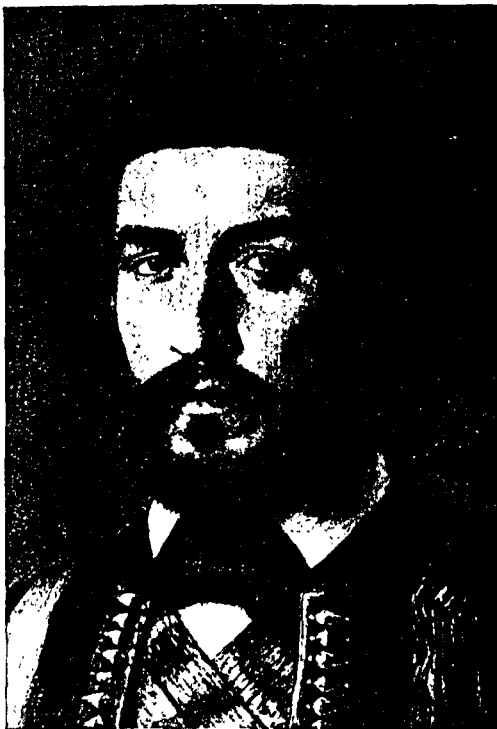
Peter II. Petrović Njegoš (1830—1851)

Petru I. Petroviću je sledil nečak Rade Tomov, ki se je kot vladika imenoval Peter II. Petrović Njegoš (1830—1851), veliki pesnik »Gorskega venca«.

Boji in težnje za osvoboditev naroda

Peter II. Petrović je stalno mislil na veliko delo osvoboditve srbskega naroda. V tem smislu je pisal Milošu Obrenoviću, ko so se uprli Bosanci pod Huseinom kapeitanom Gradaševićem. Kljub temu, da ga je Miloš svaril k umerjenosti, je vendar mladi gospodar Črne gore preprečil, da bi uporabljali Turki v vojne svrhe cesto Podgorica—Nikšić, ki so se je sicer po sporazumu s Črnogorci smeli posluževati v trgovske svrhe. Poraz Gradaševićev

je preprečil velike njegove načrte. Sicer se je pa dvakrat bojeval s Turki: leta 1835. in 1842., ter je skušal pridobiti Črni gori vsaj Z e t s k o r a v n i n o, v čemer pa ni uspel. Kljub neuspehom vendar ni nikdar izgubljal nade: tako z radostjo pozdravlja Aleksandra Karađorđevića, ko je nastopil vlado, Štefana Kničanina in Jelačića v trdnem pričakovanju, da se dela za osvoboditev naroda.

Peter II. Petrović Njegoš

Bil pa je vladika tudi dober upravitelj svoje države. Ukinil je g u v e r n a d o r s t v o, visoko posvetno oblastvo, dedno v rodu Radonjićev, kot najvišjo sodno in upravno oblast je uredil s e n a t, ki mu je bil predsednik sam, uvedel je g v a r d i j o, stražo, ki je skrbela za red v deželi, pobirati je začel d a v k e, osnoval je prvo t i s k a r n o, prvo urejeno s r e d n j o š o l o itd.

**Uprava
in kultura**

Bosna

Izza početka propadanja Turčije je vladala v Bosni anarhija. Age in begi, zlasti pa načelniki posameznih nahij, kapetani, se niso pokoravali ne sultanu ne paši. Bili so nasprotniki kakršnekoli reforme, ker so vedeli, da bi oslabilila njihovo moč. Ko je sultan Mahmud II. jel izvajati svojo vojno reformo (1826), so se uprli. Za vodjo so si izvolili Huseina Gradaščevića, kapetana iz Gradačca v Bosanski Posavini, in za Bosno so zahtevali popolno avtonomijo.

**Husein
Gradaščević,
Zmaj od Bosne**

Husein Gradaščević je premagal velikega vezirja na Kosovem polju. Ali veliki vezir ga je prevaril: obetal mu je v sultanovem imenu vse, kar so Bosanci zahtevali. Husein Gradaščević se je vrnil v Travnik, se proglasil za bosanskega vezirja (»Zmaj od Bosne«) in vladal docela nezavisno. Sultan je pa mesto potrditve dogovora poslal novega pašo, ki je Huseina premagal pred sarajevskim obzidjem.

**Omer-paša
Latas**

Za Abdula Medžida so se Bosanci znova uprli. Sultan je poslal v Bosno poturčenca Omer-pašo Latasa, ki jih je premagal, ne da bi bil sicer izvedel izenačenje raje s Turki, kar je bil cilj sultanovih reform. Omer-paša je premestil prestolnico iz Travnika v Sarajevo (1851).

**Ali-aga
Rizvanbegović
in Smail-aga
Čengić**

Hercegovci pod vodstvom Ali-age Rizvanbegovića in Smail-age Čengića niso hoteli podpirati Bosancev v njihovi borbi za avtonomijo. Za plačilo je sultan napravil iz Hercegovine poseben pašaluk, čigar prvi vezir je bil Ali-aga Rizvanbegović. Njegovega prijatelja Smail-ago Čengića so ubili Hercegovci in Črnogorci, ko je z veliko okrutnostjo pobiral harač.

Grčija

**Stanje
pod Turki**

Grki so v turški državi razmeroma dobro živeli. V Grčiji, kjer so bili sklenjeno naseljeni, so uživali nekako krajevno avtonomijo; v njihovih rokah je bila trgovina in pravoslavna cerkev. Zlasti prav so jim prišle Napoleonove vojne: tedaj so se polastili večjega dela francoske in benečanske trgovine v vzhodnih morjih. Mnogi

izmed njih so se šolali na zapadu in prinašali domov domoljubne ideje. Nastalo je tajno društvo »Filike hetairia« (prijateljsko društvo), ki je imelo mnogo privržencev zlasti med Rusi. Iz Rusije so Grki najprej udarili. Aleksander Ipsilanti, Grk v carski službi, je računal na carjevo podporo in je s svojimi pristaši prekoračil Prut. Ali car ni hotel pomagati in prebivalstvo Moldavije in Vlaške (podunajskih kneževin) je sovražilo fanariote (carigradske Grke, ki so prihajali v deželo kot namestniki), zato so bili uporniki po junaškem boju premagani (1821).

**Aleksander
Ipsilanti**

1821

Medtem je izbruhn timer upor na Moreji in na otokih. Grki so računali tudi na pomoč sultanovega odmetnika, janinskega Ali-paše. Njihove prve borbe so bile uspešne in proglasili so grško nezavisnost. Turki pa so postali besni. V Carigradu so obesili patriarha in tri nadškofove o veliki noči na cerkvena vrata, dočim so 80 duhovnikov pobili, na otoku Kios so na strašen način poklali velik del prebivalstva, ostanek pa prodali v sužnost. Vse to je po Evropi izzvalo val simpatij za potomce starih Grkov. Ustanavljala so se »fillhelska« društva, ki so zbiralala denar in orožje. Mnogi dobrovoljci so šli Grkom na pomoč, med njimi je bil tudi pesnik Byron.

Ali-paša

**Pokolj
na Kiosu**

**Fillhellska
društva**

Byron

Kljub temu je Grkom začela slaba presti. Turki so imeli po zmagi nad Ali-pašo več prostih čet in vrhu tega je sultan pridobil egiptovskega namestnika Mehmeda Alijo, da je poslal na Peloponez svojega sina Ibrahim pašo z močno vojsko in močnim brodovjem (1825). Ibrahim je zavzel Peleponez in oblegal Grke v Misolongah. Borba je bila nečloveška (boleznj je podlegel tudi Byron) in po zavzetju mesta so zmagovalci strašno mesarili prebivalstvo (1826).

**Mehmed Alija
in
Ibrahim paša,
1825**

Misolunge

1826

Rusija in Anglija sta se zdaj sporazumeli glede bodočnosti Grčije: postane naj samoupravna država, plačujoča Turčiji letni davek. Ker je Turčija to zahtevo odbila, se je Angliji in Rusiji pridružila še Francija. Združeno ladjevje je dobilo nalog, naj ob peleponeški obali izvede vojno demonstracijo. Ladjevje je pristalo v pristanišču v Navarinu, kjer se je nahajalo egipčansko brodovje. Brez povelja je prišlo do boja, v katerem je bilo egipčansko brodovje docela uničeno (1827).

**Bitka pri
Navarinu,
1827**

Rusko-turška vojna 1828—1829

Za glavnega povzročitelja navarinske nesreče so Turki smatrali Ruse, zato je dal sultan Mehmed II. oznanjati proti njim *versko vojno*. Ali Rusi so zasedli podonavski kneževini in prekoračili Donavo. Končno je general Dibič prestopil celo Balkan in se pojavil pred Drinopoljem. Prav tako je zmagoval general Paskievič na vzhodnem obrežju Črnega morja. Turki so morali skleniti mir v Drinopolju (1829): Prut in južna panoga donavskega ustja postaneta meja; gospodarji Moldavije in Vlaške se imenujejo doživotno; Srbija se potrdi kot avtonomna kneževina; Grčija postane samostojna kraljevina (segajoča na severu do zalivov Arta in Volo); morske ožine, Bospor in Dardanele, se odpro trgovskim ladjam vseh držav, ki žive s Turčijo v miru.

**Mir
v Drinopolju,
1829**

Borba z Mehmedom Alijo

Med namestniki, ki so samo po imenu priznavali sultanovo nadoblast, je bil predvsem namestnik v Egiptu Mehmed Ali. Ta Albanec je kot turški oficir pobil večstoletne vladarje Egipta Mameluke ter je v sultanovem imenu prevzel vlado (1811). S pomočjo francoskih oficirjev si je uredil močno armado, zgradil si je dobro brodogradnjo in mnogo storil za povzdigo gospodarstva. Ker je njegov sin Ibrahim uspešno pomagal sultanu v boju proti Grkom, je dobil od njega Morejo. Ali v drinopoljskem miru se je sultan odpovedal Moreji (v korist Grkom) in Mehmed Ali je zahteval za sina Sijoko to dškodnino. Ker mu je sultan ni hotel odstopiti, je vkorakal vanjo Ibrahim ter se je bližal Carigradu (1831—1832). Turke so rešili Rusi. Car je celo sklenil s sultanom *obrambno pogodbo*. Ko je sultan s pomočjo pruskih inštruktorjev nekoliko uredil svojo armado, je napovedal prevzetnemu vazalu vojno (1839). Toda Ibrahim je znova zagrozil samemu Carigradu. Tedaj so se zavzele za Turčijo Rusija in Anglija, Avstrija in Prusija, dočim je Mehmeda podpirala samo Francija. Grozila je *evropska vojna*, ali Francija se je vdala: Mehmed Ali je obdržal samo dedno *namestništvo* v Egiptu.

Mehmed Ali

1831—1832

1839

Ta rešitev je bila velik uspeh Anglije, ki je omejila vpliv Francije v Orientu. Kmalu nato (1841) si je pridobila nov uspeh: velesile so sklenile v Londonu »dardanelsko pogodbo«, po kateri je bila vojnim ladjam vseh tujih držav zaprta pot skozi Bospor in Dardanele — pogodbo, s katero je močno trpel prestiž Rusije.

**Dardanelska
pogodba**

Rusija

*Carja: Aleksander I. (1801—1825),
Nikolaj I. (1825—1855).*

Izmed vseh evropskih držav je bil najmočnejši absolutizem v Rusiji; sicer je tudi sem došel val liberalizma, ali manj silen je bil ko kje drugje — pač pa je bila na Ruskem Poljskem silna nacionalna (svobodoljubna) zavest, ki je rodila prvi poljski upor. Rusija je najdalje vztrajala v smeri intervencionistične politike, na Balkanu pa je hodila nasprotno pot, napram Turčiji ta princip ni veljal.

Upravne in prosvetne reforme Aleksandra I. Aleksandra I. je vzgojila njegova babica Katarina II. v duhu prosvetljskega humanizma. V mlajših letih je bil zato naklonjen ideji politične svobode, mislil je, da je mogoče uvesti v Rusiji take uredbe, ki bi spravile v sklad interese plemstva z interesi širših slojev naroda. Zbral je okrog sebe mlade, enako misleče sodelavce (med katerimi se je zlasti odlikoval Poljak knez Adam Czartoryski) in se posvetoval z njimi o potrebnih reformah. Ali le malo načrtov je bilo uresničenih.

**Osebnost
Aleksandra I.**

Tako je že leta 1802. ukinil prejšnje kolegije ter mesto njih uvedel ministrstva, katerih načelniki, ministri, so jih upravljali nezavisno drug od drugega. Samo zelo važne zadeve so se obravnavale v ministrskem komitetu, v katerega je pa car klical tudi nemistre.

**Uprava in
ustavni načrt**

Kmalu nato je car naročil odličnemu uradniku notranjega ministrstva Mihajlu Mihajloviču Speranskemu, da bi izdelal načrt ustave. Speranskij je ukaz izvršil, ali uveden je bil samo državni svet (gosudar-

**Mihajlo
Mihajlovič
Speranskij**

Državni svet

stvenyj sovjet), nekak državni zbor, ki je pripravljaj nove zakone, toda njegove člane je imenoval car.

Prosveta

Mnogo je bilo storjenega za povzdigo ljudske izobrazbe. Ustanovljenih je bilo mnogo novih šol, med njimi (poleg že obstoječega moskovskega) tri vseučilišča: v Petrogradu, Harkovu in Kazanju.

Da se reformno delo ni nadaljevalo, temu je bil zlasti kriv odpor plemstva; na njega nazore je carja opozoril

Aleksander kot zmagovalec

Odpor plemstva, Nikolaj Karamzin

historik Nikolaj Karamzin v svoji spomenici »O stari in novi Rusiji v političnem in državljanskem oziru«, kjer prosi carja, da bi ohranil stare uredbe. Mnogo so škodovala tudi Napoleonove vojne, v katere je bila Rusija dolgo dobo zapletena.

Carjev preokret

Po dunajskem kongresu je pa sam Aleksander polagoma prehajal v reformam sovražno smer: Metternichov vpliv se je javljal tudi v notranjepolitičnih nazorih Aleksandrovih. S pomočjo grofa Arakčejeva je Aleksander poslej nastopal proti liberalnim težnjam; posledica so bila tajna društva mladih oficirjev in izobražencev, ki so se zlasti na vojnih pohodih v Evropi navzeli novih idej.

Grof Arakčejev

Tajna društva

Pridobitev Finske. Finsko si je Rusija pridobila kot zaveznica Napoleonova (1807—1812). Švedski kralj Gustav IV. je bil namreč velik sovražnik velikega Korza. Ker se ni hotel odreči zvezi z Anglijo (največjo Napoleonovo in takrat tudi največjo rusko sovražnico), je prišlo do švedsko-ruske vojne, v kateri je Rusija zmagala. Gustava IV. so radi te nesreče odstavili, njegov naslednik Karel XIII. pa je moral skleniti z Aleksandrom v Frederikshamu mir (1809), v katerem mu je odstopil Finsko. S tem je prišla v ruske roke dežela, v kateri se je bila vsled dolgotrajnega švedskega gospodstva vkoreninila švedska kultura z luteransko vero in (tudi) švedskim jezikom. Aleksander I. je bil po vplivu Speranskega toliko liberalen, da je združil z njo tiste finske pokrajine, ki si jih je bila zavojevala Rusija že prej (za Petra Velikega) in da je napravil iz Finske posebno avtonomno veliko kneževino, ki ji je dal stanovsko ustavo.

Gustav IV.

**Švedsko-ruska
vojna**

**Frederiksham,
1809**

**Avtonomna
velika kneže-
vina Finska**

1815

Kraljestvo Poljsko. Zelo važna je bila združitev velikega vojvodstva varšavskega z Rusijo. Aleksander je napravil iz njega poljsko kraljestvo, ki mu je dal ustavo, podobno francoski (1815): zakonodajno oblast si deli kralj s parlamentom, sestoječim iz zbornice poslancev in iz senata, ki mu je odgovorno tudi poljsko ministristvo. Prvo zasedanje (1818) je car otvoril sam. Ali razmerje med vladarjem in Poljaki se je kmalu skalilo. V parlamentu se je pojavila opozicija, ki je carja strašno razburjala. Poljaki so bili zlasti nezadovoljni, ker car ni izpolnil svoje obljube, da združi s Poljsko nekdanje litavske zemlje (Litve, Volinja, Podolja in Ukrajine). Brezobzirno in neustavno nastopanje carjevega brata velikega kneza Konstantina Pavloviča, poveljnika poljske vojske, je še večalo nezadovoljstvo, čeprav je bil oženjen s Poljakinjo. Temu se je pridružil še rastoč carjev strah pred evropskim liberalizmom. Nevarnost, ki je pretiła poljski samostojnosti in ustavnosti, je dobro videl odlični finančni minister Ksaver Lubecki. Skrbel je za dobro razmerje med poljsko vlado in carjem ter je Poljsko finančno in gospodarsko zelo dvignil: podpiral je razvoj industrije (Łódź), ki je imela svoje glavno tržišče v Rusiji.

**Veliki knez
Konstantin
Pavlovič**

**Ksaver
Lubecki**

Konstantin

Nikolaj I. nastopi vlado. Aleksander I. je umrl brez otrok (1825). Starejši izmed obeh bratov, Konstantin, se je bil že poprej odrekel prestolu, ne da bi bil mlajši brat, Nikolaj, o tem vedel. Tako je dotlej, ko je Nikolaj zvedel za bratovo odpoved, nastalo kratko medvladje. To dejstvo so izrabili nekateri petrograjski polki, ki so stali pod vplivom tajnega oficirskega društva, da so se uprli: odrekli so Nikolaju prisego. Ker niso imeli sposobnega vodje, je novi car upor hitro potlačil. Isto se je zgodilo z oficirskim uporom v Ukrajini. To je bilo v decembru 1825., zato se uporniki imenujejo **d e k a b r i s t i**.

Upor
dekabristov

Poljski upor 1830 do 1831. Čeprav je car zvedel, da so bili tudi Poljaki v zvezi z dekabristi, je vendarle hotel ohraniti poljsko ustavo. Ali Poljaki mu niso zaupali; bali so se, da preide tudi na Poljsko nazadnjaški ruski absolutizem.

Car Nikolaj I.

Izbruh upora

Tajna društva so delovala dalje. Novica o julijskem uporu v Parizu (1830) je povzročila revolucionarno vrenje; pravi upor pa je izbruhnil, ko se je razvedelo, da hoče car uporabiti poljsko vojsko za intervencijo v Belgiji, dočim naj bi Poljsko zasedle ruske čete.

Upor se je začel z napadom na Konstantinovo rezidenco, na Belvedere (29. novembra 1830; odtod ime **novembrski upor**).

Zmerni poljski krogi so bili presenečeni; bilo jim je sicer za konstitucijo in za ohranitev poljske samostojnosti, nikakor pa si niso želeli, da bi se

prekinila zveza s carjevo osebo. Pristaš teh nazorov je bil tudi prvi vrhovni poveljnik poljskih čet *Chłopicki*, ki se je radi tega prepočasi pripravljaj na boj in je bolj mislil na obrambo nego na napad. Tudi *Lubecki* je bil za to, da se ne prekinejo zveze s carjem; hotel pa je podpreti poljsko stvar z močno armado. Da bi se pogajal s carjem, se je podal v Petrograd, toda car se z revolucionarji sploh ni hotel pregovarjati; *Lubeckega* je sprejel samo kot člana bivše poljske vlade. *Lubecki* je ostal kar v Petrogradu.

**Chłopicki in
Lubecki**

Medtem se je v Varšavi sestala skupščina, ki je očitno pod dojmom tega neuspelega poizkusa za pomirjenje proglasila kralja *Nikolaja* za odstavljenega. Poljakom se je posrečilo, da so razvneli upor tudi v Litvi, na Volinju in na Podolju. Poljska vojska se je bila silno junaško; kvarno je pa bilo dejstvo, da je ostala v bistvu do kraja v defenzivnem položaju, opirajoč se na trikotnik med srednjo Vislo in dolenoj Narvijo. Vrh tega je že od početka kvarno vplivala nesloga: za začasno vlado so se borili demokrati, ki jih je vodil velik historik *Lelewel*, in plemiški konservativci; nasprotje je postajalo sčasoma ostrejše in ostrejše.

**Car
odstavljen**

**Značaj borbe
Demokrati in
konservativci**

Nikolaj je napel vse sile. Najprej je poslal nad Poljake generala *Dibiča*, ki je sicer zmagal pri *Ostrolęki* (v maju 1831), vendar zmage ni izkoristil, nato pa grofa *Paskieviča*; zmagovalca nad *Peržani*, ki je prisilil Varšavo h kapitulaciji (septembra 1831).

Ruska zmaga

Poljsko duševno življenje. V kraljestvu Poljskem je znova vzevelo poljsko duševno življenje, zlasti znanost. Vplivala je nanje romantika. Zanimivo je, da stoji tudi poljska romantična znanost na širokem slovanskem stališču. Poleg obnovljene univerze v Varšavi ji je služilo »Društvo prijateljev znanosti«. Izmed znanstvenikov sta delovala *Niemcewicz* in *Lelewel* kot zgodovinarja. *Linde* je zaslovel radi svojega velikega slovarja poljskega jezika. *Czarnocki* je utemeljil narodopis in *Maciejowski* se je bavil s primerjalnim študijem slovanskega prava.

**Poljska
romantična
znanost**

Po uporu je duševno življenje v domovini upadlo. Tem bohotneje se je pa razvilo v emigraciji. Prvo

**Literatura
v emigraciji**

**Towiański —
mesianizem**

**Mickiewicz,
Słowacki,
Krasiński**

**Chopin,
Grottger**

mesto je zavzela zdaj p o e z i j a , ki je bila hkrati uteha in nada. Stoji pod vplivom filozofa T o w i a ŋ s k e g a , utemeljitelja poljskega m e s i a n i z m a : poljski narod kakor Kristus nosi pregrehe človeštva, toda vstal bo poveličan. Trije veliki mojstri, Adam M i c k i e w i c z (Pan Tadeusz, Dziady), J u l i j S ł o w a c k i (Król Duch) in Z i g m u n d K r a s i ŋ s k i (Nieboska komedija), so ustvarili dela, ki spadajo med največja v svetovnem slovstvu. Glasnik istega narodnega duha je tudi nesmrtni C h o p i n v glasbi in G r o t t g e r v slikarstvu.

**Organski
štatut,
1832**

Nov način vladanja na Poljskem. Po strtem upor je Nikolaj imenoval za Poljsko vlado, ki jo je vodil Paskievič. Mnogo Poljakov je bilo poslanih v Sibirijo, mnogo emigrantov je bilo obsojenih na smrt, mnogo posestev je bilo konfisciranih. Poljska ustava je bila spremenjena z o r g a n s k i m š t a t u t o m (1832). Posebno kronanje za poljskega kralja je bilo odpravljeno. Ruščina je bila uvedena v šole kot obvezni predmet in z ruskimi uradniki se je uvajala tudi v urade; na Litvi in v pokrajinah, ki so ji nekdanj pripadale, se je pričelo sistematično porusovanje Poljakov, uniate so nasilno spreminjali v pravoslavne, katoliški cerkvi so odvzeli mnogo premoženja in veliko dohodkov ter so jo postavili pod strogo nadzorstvo. Razume se, da ni bilo več parlamenta in da je vladal upravn izjemni režim.

**Tretji oddelek
osebne pisarne**

Reakeija in notranje reforme. Upor dekabristov in poljska revolucija sta povzročila, da se je Nikolaj I. z vsemi sredstvi boril proti liberalnemu gibanju. Da bi imel čim boljši vpogled v notranje ruske zadeve, je vrhovno vodstvo notranje uprave prešlo na o s e b n o p i s a r n o c a r j e v o ; izmed njenih oddelkov je bil najbolj znan tretji oddelek kot najvišja policijska oblast. Vse življenje je bilo nadzorovano; silno omejeno je bilo puščanje inozemcev v Rusijo, odhod Rusov v tujino je bil odvisen od osebnega dovoljenja carjevega, vladala je stroga cenzura za domače tiske in za uvoženo literaturo. Ustanovljenih je bilo sicer več šol, vendar se je strogo omejevala svoboda učenja na univerzah.

Vendar pa je Nikolaj izprevidel potrebo reform, ki jih je hotel izvajati kot nekaj prosvetljeni absolutist. Glavno

delo njegove vlade je bila kodifikacija vseh zakonov, ki so izšli po letu 1649. (ko je bil izdan Skupščinski zakon). To veliko delo je uspešno dovršil Speranskij (1833). Na finančnem polju je minister Kankrin znižal dotlej prisilni kurz papirnega denarja, uvedel srebrni rubelj kot menjalno enoto (1843) ter skrbel za početni razvoj ruske industrije. Nikolaju je bilo pri srcu tudi izboljšanje usode kmečkega stanu.

Kodifikacija zakonov

Speranskij, Kankrin

Kmečki stan

Adam Mickiewicz

Izdal je več zakonov in odredb, s katerimi je kmete čuval pred samovoljo zemljiških gospodov. Grof Kiselev je kot minister državnih posestev izboljšal stanje državnih kmetov, s čimer je privatnim zemljiškim gospodom dal vsaj dober zgled. Do dalekosežnejših reform pa Nikolaj ni prišel iz strahu pred liberalizmom in pred plemiškim odporom.

Kiselev

Prosveta. V tej dobi se je vdomačila v Rusiji nemška filozofija.

Rusko izobraženstvo jo je uporabljalo za umevanje ruskega življenja in se je razdelilo v slavjanofile in v zapadnjake. Romantična poezija je vzcvetela.

Zunanja politika. Kot član Svete alianse se je Rusija močno zanimala za liberalno gibanje v Srednji in Zapadni Evropi. Ali glavna njena pozornost je bila obrnjena na jug in jugovzhod: na Balkanu je (tudi v svojem interesu) osvobojevala, na Kavkazu pa si je prisvojevala gorsko ozemlje. Že leta 1801. je bila pokorjena Georgija (Gruzinsko) na južnem vznožju Kavkaza. Nikolaj I. je vzel Perziji ozemlje na levem bregu srednjega Araksa (1828), sicer pa so bila kavkaška plemena dodobra pokorjena šele leta 1864. Kos črnomorske obale je prinesel tudi drinopoljski mir.

1828

Krakov. Dunajski kongres je napravil iz Krakova in

1846

Upor v Galiciji

okolice samostojno republiko, ki je postala zatočišče poljskih emigrantov. Leta 1846. je iz Krakova izšla pobuda za nov poljski upor, ki pa se je razvil samo v Galiciji, kjer ga je vojska kmalu potlačila. Car se je sporazumel s pruskim kraljem in avstrijskim cesarjem: avstrijska vojska je zasedla Krakov, ki je izgubil s tem svojo svobodo.

Revolucija leta 1848—1849

V nasprotju z dosedanjimi revolucijami se je nova revolucija razširila po znatnem delu Evrope. Sicer so jo stare sile trenutno še premogle, vendar je po kratki obnovi reakcije zmagala. Tokrat je močnejše ko kdaj prej posegel v borbo delavski sloj (socializem).

Februarska revolucija v Franciji

Reformni
banketi

Padee Ludovika Filipa. V Franciji je bilo nezadovoljstvo z Ludovikom Filipom radi njegove in Guizotove neaktivne zunanje in notranje politike večje in večje. Nezadovoljneži so pričakovali izboljšanja od volilne reforme, ki bi razširila volilno pravo na manj premožne sloje prebivalstva. Že leta 1847. so jeli prirejati po različnih mestih shode, tako zvane reformne bankete, na katerih so širili svoje ideje. Pariški banket, ki naj bi se bil vršil 22. februarja 1848., je vlada prepovedala. Nastale so demonstracije. Pri eni izmed njih je s strani vojaštva slučajno počil strel (23. februarja) in sledili so dva dni (23. februarja in 24. februarja) trajajoči poulični boji. Kralj se je odrekel prestolu v korist svojemu vnuku, grofu Pariškemu. Ali bilo je prepozno: nastala je provizorična vlada, v kateri so bili republikanci in socialisti (Louis Blanc). Vlada je proglasila republiko, kraljevska rodbina je pa zbežala na Angleško.

Republika

Delavsko vprašanje. Kakor za velike revolucije so tudi zdaj oživel klubi in nastali so mnogi časopisi, s katerimi so socialisti vplivali na javno mnenje. Bilo je več delavskih demonstracij. Vlada je bila prisiljena, da je poskrbela za delo brezposelnim, ki jih je bilo čimdalje več.

V ta namen je ustanavljala tako zvane »narodne delavnice«. Narodna skupščina, ki se je sešla začetkom maja 1848. po volitvah, izvršenih na osnovi splošnega volilnega prava, pa delavcem ni bila naklonjena: sklenila je, da se ukinejo narodne delavnice, delavci pa naj stopijo v vojsko, ali gredo v provinco.

**Narodne
delavnice**

Delavci so se uprli. Narodna skupščina je dala polno-
močje generalu Cavaignacu, ki je po štiridnevni,
zelo krvavih bojih (23.—26. junija) uporne delavce
premagal.

**General
Cavaignac
Junjski boji**

Ludovik Napoleon. Nato je narodna skupščina nada-
ljevala svoje delo. Izdelala je moderno ustavo.
Zakonodajno oblast je izročala narodni skupščini,
sestoječi iz ene komore in voljeni od vsega prebivalstva.
Izvršilno oblast pa je dodeljevala predsedniku, volje-
nemu po vsem prebivalstvu na štiri leta. Kot predsedniški
kandidat je poleg generala Cavaignaca nastopil Ludovik
Napoleon Bonaparte, sin nekdanjega holandskega
kralja in nečak Napoleona I. Bil je izvoljen z veliko večino
glasov.

Ustava

Revolucija v Italiji

Početki revolucije. Že pred početkom pariške revolu-
cije je izbruhnil v Palermu in na Napolitanskem upor, ki
je prisilil kralja Ferdinanda, da je dal državi ustavo, slično
francoski iz leta 1831.

**Sicilija in
Napolitanska**

Isto je moral storiti Karel Albert v Piemontu.

Piemont

Ko pa je došla vest o pariški revoluciji, je nastalo
vrvenje po vsem polotoku. V Milanu se je uprlo prebi-
valstvo in prisililo starega maršala Ivana Vavčarja
Radetzkega, nekdanjega načelnika generalnega štaba
vrhovnega poveljnika pri Lipskem, kneza Schwarzenberga,
da je zapustil mesto. Ker se je uprlo tudi Benečansko in
se proglasilo za republiko, se je lahko Radecký opiral samo
na trdnjavski četverokot med Addo in Adižo
(Mantua, Verona, Peschiera, Legnano).

**Lombardija in
Benečija
Radecký**

Vojna. Vsa Italija se je dvignila zdaj proti Avstriji.
Gibanju se je postavil na čelo sardinski kralj Karel
Albert, čigar dinastija je bila izmed vseh dinastij, ki so

vladale v Italiji, edina narodna. Vdrli je v Lombardijo, ki je skupno z Benečijo in manjšimi severnoitalijanskimi državami proglasila, da se hoče združiti s Piemontom v italijansko kraljestvo pod vlado rodu Savojskega. Celo papež, napolitanski kralj in toskanski veliki vojvoda so mu morali poslati svoje čete na pomoč, tako silno je bilo javno mnenje. Ali Italijani niso imeli sreče. Vešči in izkušeni Radecký je premagal Karla Alberta najprej pri Sveti Luciji in nato (25. julija 1848) zelo temeljito pri Custozzi. Karel Albert je moral prositi za premirje, v katerem se je odrekel vseh pravic na Lombardijo.

**Custoza,
julija 1848**

Ta avstrijski uspeh je tako opogumil napolitanskega kralja, da je razpustil parlament in znova uvedel **a b s o l u t i z e m**.

**Preokret
v Napolju**

V Rimu pa so nastopali republikansko usmerjeni liberalci tako radikalno, da je Pij IX. zapustil večno mesto in zbežal na Napolitansko. Narodna skupščina je oklicala **r i m s k o r e p u b l i k o**, ki jo je vodila vlada treh triumvirov; na čelu jim je bil Mazzini.

**Rimska
republika**

Tudi toskanski veliki vojvoda je pobegnil in v Florenci (glavnem mestu Toskane) so oklicali **r e p u b l i k o**.

**Republika
v Toskani**

V sledečem letu je imela Avstrija mnogo opravka z upornimi Madžari. Karel Albert je smatral priliko za ugodno in je znova prekoračil lombardsko mejo. Ali Radecký ga je pri Novarri premagal (1849). Karl Albert se je odpovedal prestolu v korist svojemu sinu Viktorju Emanuelu (1848—1878), ki je sklenil z Avstrijo mir.

**Novarra,
1849
Viktor
Emanuel
(1848—1878)**

Zdaj so prišle na vrsto druge italijanske države. Avstrijske čete so privedle v Parmo, Modeno in Toskano prejšnje vladarje. V rimsko republiko so pa vdrle od severa avstrijske in od juga napolitanske čete, dočim so Rim po odločilni obrambi, ki jo je vodil ognjevit domoljub Jožef Garibaldi, zavzele francoske čete (julija 1849). Papež se je vrnil.

**Pokoritev
revolucije**

**Jožef Gari-
baldi**

V Italiji je torej ostalo, kakor je bilo poprej, samo težnja po svobodi in združitvi je bila večja.

Revolucija v Nemčiji

V Nemčiji so bili duhovi po vplivu Francije ob pričetku leta 1848. že zelo razburjeni. Na zapadu (zlasti na Badenskem) je bilo močno celo republikansko gibanje. Takoj po izbruhu pariške februarske revolucije je v vseh državah prebivalstvo prisililo vladarje, da so odpustili absolutistične ministre in pristali na razne liberalne uredbe (ljudski parlament, svoboda tiska in zborovanja, porotna sodišča, narodne straže, enakost pred zakonom). Najburneje je bilo v Berlinu, kjer se je Friderik Viljem IV. vdal zahtevam prebivalstva ter obljubil ustavo. Ali po manifestaciji, ki jo je ljudstvo radi tega priredilo kralju, sta slučajno padla dva strela; sledile so težke poulične borbe, po katerih se je kralj zelo ponižal: umaknil je čete in se poklonil padlim revolucionarjem.

Tudi gibanje po vsedržavni združitvi je bilo zelo živahno. Zvezni svet v Frankfurtu je bil sicer brez moči in liberalna stranka je sama prevzela iniciativo. Skupina 51 odličnih domoljubov se je zbrala v Heidelbergu in je pozvala odličnejše člane raznih državnih zborov, da bi se kot predparlament sestali v Frankfurtu in sklepali o sklicanju skupnega nemškega parlamenta. Predparlament je odločil, naj se vrše volitve v vseh k Nemčiji pripadajočih državah na osnovi splošnega volilnega prava.

Volitve so pospešili. Že v maju 1848. se je zbralo v Frankfurtu 586 poslancev. Tudi iz Avstrije so prišli; ni pa bilo zastopnikov Čehov in deloma Slovencev, ki niso hoteli voliti (seveda ni bilo poslancev tudi iz Galicije in Bukovine ter iz dežel krone sv. Štefana, ki niso bile nikdar del nemške države). Poslanci so bili večinoma zelo izobraženi možje, toda manjkal jim je praktični smisel, zato so mnogo govorili in teoretizirali.

Parlament je dal Nemčiji skupno vlado. V ta namen je izvolil za državnega upravitelja avstrijskega nadvojvodo Ivana, mlajšega brata cesarja Franca I., moža, ki je bil radi svoje prijaznosti zelo priljubljen. Nadvojvodu Ivanu je bilo dodeljeno ministrstvo, čigar prvi predsednik je bil Avstrijec Anton Schmerling. Zvezni svet je prenehal poslovati. Ali nova vlada je bila

**Odjek februar-
ske revolucije
v Nemčiji**

**Revolucija
v Berlinu**

**Nemški parla-
ment v Frank-
furtu**

**Nadvojvoda
Ivan**

**Anton
Schmerling**

prav tako brez moči: imela ni ne svoje vojske ne svojih sredstev ter je bila docela odvisna od dobre volje posameznih držav.

Schleswig-
holsteinsko
vprašanje
Friderik VII.
(1848—1863)

Slabost skupne vlade se je pokazala že pri schleswig-holsteinskem vprašanju. Novi danski kralj Friderik VII. (1848—1863) je namreč Schleswig neposredno združil z Danskim, dočim je Holstein ostal v prejšnjem razmeru. V deželi je nastal upor. Frankfurtski parlament je napovedal Danski državno vojno in je izvedbo poveril Pruski. Pruska vojska je uspešno prodirala, ali za Dansko sta se zavzeli Rusija in Anglija in Pruska je morala skleniti premirje (julija 1848). Protest parlamenta je bil brezuspešen.

Ustavno vprašanje. Glavna naloga frankfurtskega parlamenta je bila uvedba skupne vsedržavne ustave. Pri razpravah o tem vprašanju sta se pojavili dve stranki, velikonemška in malonemška. Prva je bila za to, da bi pri Nemčiji še nadalje ostala Avstrija, druga pa je bila za njeno izločitev in za podelitev vrhovnega vodstva Pruski. Pri končnem glasovanju (začetkom 1849) so zmagali Malonemci: Nemčija naj postane zvezna država, zakonodajno oblast naj vrši skupni parlament; izvršilno oblast pa naj ima dedni cesar. Za cesarja je bil z nezatno večino glasov izvoljen pruski kralj Friderik Viljem IV. (marca 1849). Avstrijski poslanci so nato zapustili parlament.

Velikonemška
in malonemška
stranka

Marca 1849

Ali pruski kralj je bil medtem že premagal domačo revolucijo ter sam izdal ustavo, s katero je očuval politični vpliv vladarja in plemičev. Ponudene mu cesarske krone ni hotel sprejeti; izjavil je, da bi jo pač sprejel, ako bi mu jo ponudili nemški knezi, noče je pa od zastopnikov ljudstva.

Delo parlamenta je bilo torej brezplodno. Radikalna stranka je poskusila z revolucijo. Na Saškem in v Palatinatu so odpravili vladarje ter uvedli republikanski režim. Ali pruska vojska je vzpostavila staro stanje.

Posamezne države so odpoklicale svoje poslance iz Frankfurta; nekaj radikalnih poslancev je pa še ostalo zbranih. Ti so se preselili v Stuttgart, kjer so zborovali kot krnji parlament, dokler jih virtemberška vlada ni pregnala (junija 1849).

Krnji parla-
ment
Junija 1849

Revolucija v habsburških deželah

V habsburških deželah je bilo močno razpoloženje za revolucijo; izbruhnila je, čim se je razvedelo za pariško februarско revolucijo (marčna revolucija).

Početki revolucije na Dunaju. Glas o pariški februar-ski revoluciji je Dunajčane silno razburil, na zborovanjih in na ulici so bučno zahtevali, naj gre glava starega sistema, Metternich, in naj se uvedejo liberalne reforme.

Dne 13. marca je velika množica vdrla v dvorano, kjer so zborovali nižjeavstrijski deželni stanovi ter jih prisilila, da so se podali v dvor s peticijo, naj vladar ustreže liberalnim zahtevam. Medtem je prišlo do spopada med revolucionarji in vojsko; padlo je nekaj žrtev. Nato je množica vdrla v dvor in kričala: »Demisija«. Metternich je po kratkem oklevanju odstopil in zbežal na Angleško. Cesar pa je (15. marca) obljubil ustavo: izdelali naj bi jo odposlanci posameznih stanovskih deželnih zborov in pa voljeni zastopniki ostalega naroda. Imenoval je tudi novo ministrstvo, ki mu je bil na čelu baron Pillersdorf. Hkrati je zavládala popolna svoboda govora in tiska; v svrhu vzdrževanja redu pa je morala vlada dovoliti ustanovitev narodne in poleg nje še dijaške straže (garde). Pillersdorfova vlada je na zahtevo nemške stranke razpisala volitve za državni zbor v Frankfurtu, nato pa je, ne da bi čakala na sestanek obljubljenega ustavodajnega državnega zbora, iz svoje moči izdala (oktroairala) ustavo, ki naj bi veljala za vse habsburške dežele razen Ogrske ter je bila močno

13. marca
1848

Ivan Mažuranić

Pillersdorfovo
ministrstvo

izdelana po vzoru belgijske ustave. Po tej ustavi naj bi bila izročena zakonodajna oblast državnemu zboru z dvema zbornicama, ali ker ni priznavala volilnega prava najnižjim slojem, so bili dunajski demokrati vznemirjeni: nastali so resni nemiri. Vlada se je morala vdati. 15. maja je obljubila, da bo ustavo izdelala ustavodajna skupščina, izvoljena na osnovi splošnega volilnega prava.

**Beg dvora
v Innsbruck**

**Doblhoffova
vlada**

Dunaj je bil tedaj tako močno revolucionaren, da se je dvor prestrašil in zbežal v Innsbruck. Pogum radikalov je radi tega samo narasel in kmalu (v juniju) se je morala Pillersdorfova vlada umakniti liberalnejši vladi barona Doblhoffa, v kateri je zlasti minister za pravosodje Alexander Bach veljal za moža radikalnih nazorov.

**Ukinitev kme-
tiškega podlož-
ništva**

Ustavodajni državni zbor se je sešel na Dunaju (v juliju). Večino so imeli v njem zastopniki slovanskih narodov. Najvažnejši čin, ki ga je izvedel, je bila ukinitev kmetijskega podložništva, s čimer je kmetijski stan dosegel državljansko enakopravnost. Graščaki so dobili odškodnino, ki so jo plačevali deloma kmetje, deloma država, deloma dežela. Nadaljnje delo pa je oviralo dvojje: nesloga strank in ponovni izbruh revolucije na Dunaju (v oktobru).

Početki revolucije na Ogrskem. Pri Ogrih je bil učinek februarske revolucije še hitrejši ko pri Dunajčanih. Na čelo revolucionarne javnosti je stopil sabor, ki je bil zbran v Požunu (t. j. Bratislavi): na Kossuthov predlog je poslal na Dunaj odposlanstvo, ki je od cesarja zahtevalo posebno vlado za Ogrsko. Cesar se je vdal. Ali ogrska vlada, ki je bila pod močnim Kossuthovim vplivom, se je bolj in bolj prizadevala, da bi zrahljala vezi, ki so Ogrsko družile z ostalimi habsburškimi deželami. Na drugi strani pa Madžari niso privoščili drugim tistih pravic, ki so jih zahtevali zase; zopet so v njih oživele stare imperialistične težnje: hoteli so, naj bi se oblast njihova ne raztezala samo na Ogrsko, ampak tudi na Hrvatsko in nad Srbi v Vojvodini. Zadeli so na hud odpor.

Revolucija med Slovenci. Med Slovenci so liberalne zahteve najboljše pojmovali tisti, ki so živeli v velikih mestih, v Gradcu in na Dunaju. Dunajski Slovenci so si

ustanovili društvo, ki se je imenovalo »Slovenija« ter mu je bil predsednik dr. Franc Miklošič. Tudi Slovenci v Gradcu so si ustanovili društvo istega imena, ki mu je predsedoval dr. Josip Muršec. Nekaj društev je nastalo tudi v domovini, v Celovcu, Gorici, Trstu in Celju. Ali najvažnejše izmed njih je bilo ljubljansko »Slovensko društvo«, ki mu je bil predsednik dr. Janez Bleiweis.

**Dunajska
in graška
»Slovenija«**

**»Slovensko
društvo«**

Svoboda pisma in govora je poleg društev rodila tudi nekaj časopisov: »Slovenijo«, Ljubljanski Časnik, »Celjske Slovenske Novine« in »Slovenski cerkveni časopis«.

Časopisi

Dunajska »Slovenija« je sestavila temeljne točke slovenskega programa in jih je poslala v Ljubljano. Te točke so: 1. zedinjena Slovenija; 2. enakopravnost slovensčine v šoli in uradu; 3. neodvisnost Avstrije od Frankfurta. Posebna deputacija z »očetom« Bleiweisom na čelu jih je odnesla na Dunaj. Odslej so dolgo časa tvorile slovenski program.

**Slovenski pro-
gram**

Ali že tedaj je bil mnogim odličnim Slovencem ta program preozek in zahtevali so združitve s Hrvati in Srbi. Zanje so se potegovali zlasti vzhodni Štajerci (n. pr. dr. Muršec in dr. Štefan Hočevar) ter Korošci (n. pr. Matija Majar in Andrej Einspieler). Za Jelačičevo vojsko so nabirali prispevke tudi Slovenci.

Sicer se je pa javljalo revolucionarno gibanje tudi v življenju kmetov: marsikje so kar svojevoljno odrekli tlako in desetino. V letu 1848. so tudi prvič nastopali kot državljani: kar trikrat so jih klicali na volišče. Voliti je bilo treba poslance za deželne zборе, za državni zbor in za parlament v Frankfurtu. Ali volitvi v Frankfurtu so se marsikje odrekli, češ, da ne spadajo pod Nemčijo.

Kmetje

Revolucija pri Hrvatih. Na Hrvate so napravile silen vtis madžarske imperialistične težnje; takoj izpočetka so vplivale na njihov revolucionarni program. Že v marcu sta Gaj in Kukuljević sklicala v Zagrebu veliko skupščino, na kateri se je sklenilo, da se pošlje k cesarju veliko odposlanstvo s sledečimi željami: za bana naj se imenuje Josip Jelačić, pukovnik prve banske pukovnije v Glini, dober vojak in mož, prožet z ilirskimi

**Hrvatske
zahteve**

idejami; vse hrvatske zemlje (Hrvatska, Slavonija, Vojna krajina, Dalmacija in Reka) naj se združijo v en celek, ki naj ima nezavisno vlado, odgovorno samo saboru, ukine naj se kmetiško podložništvo in odpravijo naj se vse plemiške predprave.

Jelačić ban

Medtem je cesar imenoval Jelačića za bana in poveljujočega generala na Hrvatskem in v Vojni krajini: baron Franjo Kulmer, ki je bil prispel iz Zagreba na Dunaj, ga je priporočil nadvojvodi Ivanu. Čim je Jelačić prevzel svoje mesto, je prepovedal vsem županijam sprejemati odredbe od ogrske vlade; s tem je prekinil zvezo z Ogrsko. Nato je izvedel volitve za novi sabor, ki ga je svečano uvedel v bansko čast. Slavnostni obred je opravil srbski patriarh Rajačić. Novi sabor je odpravil kmetsko podložništvo in uvedel splošno plačevanje davkov. Naposled se je izrekel za federativno ureditev monarhije in za združitev vseh hrvatskih zemelj v en upravni celek.

Medtem so pričeli Madžari v Slavoniji močno agitirati. Jelačić je potoval po pokrajini in jo zopet čvrsto zvezal z materjo zemljo, samo Osijek je držal z Madžari. Nato se je ban podal na Dunaj, kjer je razpravljal z ogrskimi ministri. Jelačić je zahteval, naj se ogrska ministrstva za vojno, finance in zunanje zadeve zopet združijo z osrednjo vlado na Dunaju, ostala ministrstva pa je pripravljen priznati, ali samo pod pogojem, da se dovoli Hrvatski popolna notranja nezavisnost. Madžari niso hoteli sprejeti teh pogojev in Jelačić se je vrnil v domovino z zavestjo, da bo prišlo do vojne. Podal se je v Vojno krajino nabirat vojsko.

Revolucija med Srbi v Vojvodini. Tudi Srbi so se morali potegniti za svoje pravice. Maja 1848. so se sestali v Sremskih Karlovcih na tako zvani m a j s k i s k u p š č i n i, kjer so proglasili ustanovitev Srbske Vojvodine, izbrali ogulinskega polkovnika Štefana Šupljikca za vojvodo in mitropolita Josipa Rajačića za patrijarha; vrhu tega so sklenili, naj se strnejo v »S r b s k e m V o j v o d s t v u« Srem, Vojna granica v Sremu, Baranja, Bačka z bečejskimi in šajkaškimi okrogi pa Banat z granico in Kikindskim distriktom. Skupščina je poslala eno odpo-

Majska skupščina

slanstvo k cesarju, drugo pa v Zagreb, da bi s hrvatskim saborom sklenilo bratsko zvezo. Cesar je 1. decembra potrdil sklepe majske skupščine.

Revolucija pri Čehih. Tudi v Pragi je našla februarska revolucija zelo hiter odziv. V svetovlaskem kopaljšču se je vršilo veliko ljudsko zborovanje, na ka-

Josip Juraj Strossmayer

terem je bil izvoljen odbor, ki mu je bila poverjena naloga, da izdela peticijo na cesarja: v njej se naj zahteva enakopravnost češčine z nemščino in upravna samostojnost čeških dežel v federativno urejeni monarhiji. Cesar se je vdal: proglasil je enakopravnost obeh jezikov ter obljubil, da bo imenovana odgovorna deželna vlada na Češkem z razširjenim delokrogom in da bo sklican deželni zbor, v katerem bodo poleg stanov zasedali tudi voljeni zastopniki ostalega naroda. V Pragi so sestavili poseben »Na-

»Oče češkega
naroda« Fran-
čišek Palacký

Grof Leon
Thun

rodni odbor«, ki mu je bil predsednik »oče češkega naroda« Frančišek Palacký. Njegova naloga je bila, da pripravi potrebne predloge za bodoči deželni zbor. Deželna vlada, ki ji je tedaj stopil na čelo grof Leon Thun, je imenovala v ta odbor svoje zastopnike in razpisala volitve.

Slovanski kongres. Kmalu nato je Praga prvič videla v svojem okrilju zastopnike slovanskih narodov habsburške monarhije na skupnem kongresu, na katerem so hoteli določiti skupne smernice slovanski politiki. Ni pa še bilo med njimi enotnega pogleda: zmernejši med njimi so verovali, da bo mogoče ostvariti v Avstriji slovanske težnje, radikalnejši pa so izprevideli potrebo, da se monarhija uniči. Posvetovanja je nenadoma zaključila revolucija, ki so jo o binkošti po nekem slučajnem spopadu med ljudstvom in vojsko razvneli radikalni demokrati.

Knez Alfred
Windischgrätz

Poveljnik cesarskih čet knez Alfred Windischgrätz je dal Prago bombardirati, jo prisilil k predaji in zavedel obsedno stanje. Slovanski kongres se je razšel in češki deželni zbor se ni sestel.

Srbi in Hrvati ter cesarska vlada v borbi proti Madžarom. Madžarske imperialistične težnje so prisilile Srbe in Hrvate, da so se z orožjem v roki potegnili za svoje pravice. To jih je privedlo v zvezo z dunajskim dvorom, čigar absolutizem je bil za narodno bodočnost vsekakor manjše zlo od madžarskega imperializma.

Srbi v borbi

Jurij Stratimirovič in Štefan
Kničanin

Prvi so se dvignili Srbi, ko se dunajski dvor ni mogel odločiti, na katero stran naj se postavi, na ogrsko ali na srbsko, ter so hoteli Madžari z orožjem preprečiti izvršitev srbskih zahtev. Ali Srbi so bili odločni. Pod vodstvom Jurija Stratimiroviča in pametnega ter hrabrega vojvode Štefana Kničanina, ki je prišel svojim bratom na pomoč z dobrovoljci iz Srbije, so se odločno borili. Najsrditejši boji so se razvili pri Sent-Tomašu, kjer so Srbi trikrat porazili Madžare (kraj so jeli potem imenovati Srbobran).

Jelačić udari

Udariti je moral tudi Jelačić. Ko je zbral in obožil vojsko, je najprej zasedel Reko, nato pa napovedal vojno ogrskemu ministrstvu. Prekoračil je Dravo, zasedel Medimurje in ga proglasil za sestavni del Hrvatske;

Madžari so rovarili na dunajskem dvoru proti njemu. Ali ko je Radecký premagal Sardince, je dvor prestal oklevati in se postavil na stran bana Jelačića. Nadvojvoda Štefan, ki je kot palatin zastopal cesarja na Ogrskem, je odstopil in za komisarja s polno močjo je bil imenovan grof L a m - b e r g. Ko pa so v Pešti Lamberga ubili, je cesar imenoval za komisarja Jelačića samega in pozval ogrski sabor, naj se razide. Sabor pa ga ni poslušal. Kossuth je osnoval »Odbor za obrambo dežele« in madžarske čete so se jele ustavljati napredujoči Jelačićevi vojski. Tedaj pa je dunajski dvor ukazal nekaterim dunajskim polkom, naj gredo Jelačiću na pomoč.

Jelačić — komisar na Ogrskem

Toda demokratična stranka je to preprečila s tem, da je izzvala na Dunaju n o v o r e v o l u c i j o (6. oktobra 1848.). Vojnega ministra grofa L a t o u r j a je množica usmrtila. Cesar je zapustil Dunaj, odšel v Olomouc in poklical državni zbor v Kroměříž.

Oktohrska revolucija na Dunaju

Dunaj se je obupno branil, vendar sta ga Windischgrätz in Jelačić zavzela. Glavne vodje upora so kaznovali s smrtjo in uvedli obsedno stanje. Nato je združena vojska udarila na Ogrsko in pokorila Madžare.

Početki vlade Franca Jožefa I.

Sprememba na prestolu in državni zbor v Kroměřížu. Ker je bil Ferdinand Dobrotljivi napram revolucionarjem vezan z dano besedo, zato je bila v svrhu uspešne borbe z revolucionarji potrebna izprememba na prestolu. Ferdinand I. je odstopil in vlado je prevzel njegov osemnajsetni nečak F r a n c J o ž e f I. (2. decembra 1848.). Malo prej je postal ministrski predsednik knez F e l i k s S c h w a r z e n b e r g. On in mladi cesar sta naperila svoj udarec tudi proti kromeřiškemu državnemu zboru, ki je med tem zelo marljivo razpravljal: izdelal je predlog o osnovnih pravicah državljanov in zelo svobodoumno ustavo. Ali 4. marca 1849. leta je cesar iz svoje moči izdal (o k t r o a i r a n o) u s t a v o, ki je veljala tudi za dežele ogrske krone; tri dni pozneje (7. marca) pa je državni zbor sploh razpustil. Oktroairane ustave niso nikdar izvedli.

**Franc Jožef I.
Knez Feliks Schwarzenberg**

Poraz ogrske revolucije. Izpremembe na prestolu Madžari niso hoteli priznati. Še bolj pa jih je razburila oktroairana ustava. Pod Kossuthovim vodstvom so se pridno oboroževali in pričeli cesarske čete izganjati iz dežele. Aprila 1849. so odstavili s prestola vso habsburško dinastijo in proglasili Ogrsko za samostojno republiko. Toda Francu Jožefu I. se je posrečilo, da si je dobil pomoč pri ruskem carju Nikolaju I., ki je videl v republici skupno nevarnost vseh

Franc Jožef I.

vladarjev. Ruska in avstrijska vojska sta premagali Ogre in njihov glavni poveljnik Artur Gőrgy se je pri Vilagošu predal ruski vojski. Kossuth in še drugi voditelji upora so zbežali, mnoge pa je dobil v svoje roke zmagovalec ter jim je sodil po izjemnih vojnih sodiščih.

Obnovitev absolutizma.

Revolucija je bila premagana in vlada niti po svoji lastni ustavi ni marala klicati ljudstva k sodelova-

nju. Koncem leta 1851. je bila ustava celo izrečno ukinjena. Vladalo se je torej absolutistično. Vendar pa drugače ko pred revolucijo, kajti stanovskih predpravnic niso več obnovili in ohranili so enakost vseh državljanov pred zakonom. Izvedli so sklep državnega zbora o odpravi podložništva, ukinili so cehe in odstranili carinsko mejo med ogrskimi in avstrijskimi deželami, uvedli so občinsko samoupravo in nove politične, sodne in davčne urade. Ali strah pred novo revolucijo je bil velik, zato so pojačali policijski pritisk, zlasti potem, ko je po Schwarzenbergovi smrti (1852) stopil na čelu vlade Aleksander Bach, nekdanji dunajski radikal. Tedaj je bila uvedena žandarmerija, ki ni pazila samo na javno varnost, ampak je nadzirala državljane v vsakem oziru. Najtežje je bilo, da so

Aleksander
Bach

kakor za Jožefa II. jeli vršiti germanizacijo na vsem ozemlju monarhije.

Mnogo dobrega se je storilo na prosvetnem polju. Osnovne šole so v splošnem postavili na narodno podlago, gimnazije so postale osemrazredne in učni jezik jim je mesto latinščine postala nemščina, dočim so materinskemu jeziku (za Nenemce) določili nekaj tedenskih ur (naučni minister češki plemič grof **Leon Thun**).

Leon Thun

Napram cerkvi je vlada močno popustila: sklenila je z njo k o n k o r d a t (1855), s katerim ji je priznala veliko moč, zlasti v duhovniškem sodstvu, v zakonskem pravu in šolstvu.

**Konkordat,
1855**

O zedinjeni Sloveniji ni bilo govora. Mladega Petra Kozlerja, ki je izdal zemljevid zedinjene Slovenije, so celo postavili pred vojno sodišče, kjer so ga radi pomanjkanja dokazov sicer oprostili, vendar so zemljevide zaplenili.

Z narodno obrambnega stališča je bilo izredne važnosti dejstvo, da se je škofu Antonu Martinu Slomšku leta 1859. posrečilo premestiti sedež lavantinske škofije iz Št. Andraža na Koroškem v Maribor in ji pridružiti Slovenske Gorice, ki so spadale dotlej pod graško škofijo.

**Anton Martin
Slomšek**

Za narodno izobrazbo je pomembna ustanovitev **Mohorjeve družbe**, ki ji je bil oče škof Slomšek (1851). Slovenska literatura je znatno napredovala, pojavljati so se začela prva pomembna prozaična dela. V organizatoričnem in didaktičnem oziru je velepomembno delo idealnega Korošca **Antona Janežiča** (Slovenski Glasnik, 1858—1868).

**Mohorjeva
družba**

Anton Janežič

Na Hrvatskem je ostal sicer Jelačić ban, ali bansko vlado so pretvorili v c. k. r. n a m e s t n i š t v o (1854) in po avstrijskem vzoru so uredili vso upravo in sodstvo. Izredno težko so Hrvatje prenašali germanizacijo; domače sinove je pošiljala vlada v tujino in jih nadomeščala z nemškimi ter uslužnimi ji češkimi in slovenskimi uradniki in profesorji (**»B a c h o v i h u z a r j i«**).

**»Bachovi hu-
zarji«**

Jelačić je pa vendarle še prinesel svojemu narodu dve važni pridobitvi. Leta 1849. je bil na njegovo prizadevanje imenovan za škofa v Đakovu mladi **Josip Juraj Strossmayer**, osiješki rojak, mož, prožet z ilirskimi (jugoslovanskimi) idejami. Nadalje je v Rimu izposloval,

**Josip Juraj
Strossmayer**

**Zagrebska
nadškofija**

da je bila zagrebska škofija povišana v nadškofijo (1852), s čimer je bila prekinjena mnogostoletna cerkvena zveza z ogrsko nadškofijo v Kaloči.

**»Društvo za
jugoslavensku
povjesnicu«**

Ker se niso več mogli baviti s politikom, so se rodoljubi jeli posvečati znanosti. Kukuljević je osnoval »Društvo za jugoslavensku povjesnicu«, ki je v svojem »Arhivu« in drugih zbirkah izdalo obilo zgodovinskih virov. Mecen mu je bil Strossmayer.

**Matica
Hrvatska
Vojvodina**

Leta 1850. je zamrla Narodna čitalnica in z njo združena Matica Ilirska se je pretvorila v Matico Hrvatsko. Srbska Vojvodina je ostala kot upravna edinica. Vojvoda Šupljikac je umrl že koncem leta 1848. in oba njegova naslednika sta bila trda Nemca; nemško je bilo tudi uradništvo, ki je uradovalo v nemškem jeziku. Tedaj je nastal jez med Dunajem in Srbi.

Avstrija in Nemčija

Unija

Friderik Viljem IV. sicer ni hotel sprejeti krone iz rok zastopnikov frankfurtskega parlamenta, ni pa opustil namere, da združi pod svojim vodstvom in v sporazumu s knezi Nemčijo v trdnejšo enoto. Leta 1849. je celo sklenil z večino nemških zveznih držav posebno unijo.

**Obnovitev
nemške zveze**

Ali čim je avstrijska vlada strla revolucijo na Ogrskem in v Italiji, se je postavila Pruski po robu. Grozila je vojna. Avstriji je stala ob strani Rusija. Friderik Viljem IV. se je vdal in obnovila se je stara nemška zveza, v kateri je še vedno imel avstrijski cesar predsedstvo: ali pripadale so ji samo avstrijske in češke habsburške dežele, pa še te so bile izključene iz nemške carinske zveze. Nasprotje med Avstrijo in Prusko se je s tem silno poostrilo.

Postanek moderne industrije in delavskega vprašanja

Stara in moderna industrija. Proti koncu 18. stoletja se je pričel v zapadni Evropi (predvsem na Angleškem, potem v Belgiji in na Francoskem) velik industrijski preobrat. Dotlej je v proizvodnji izdelkov prevladovala obrt. Bilo je sicer tudi precej obratov z velikim številom name-

ščencev, ali dve posebnosti sta jih ločili od moderne industrije. Bili so (prvič) skoraj izključna last države, knezov, samostanov, velikih zemljiških gospodov in celo cehov ter so uživali številne privilegije; (drugič) pa je bila tehnična stran obratovanja slična tisti v majhnih delavnicah: delalo se je z roko (zato ime »manufakture«), z geplji, z vodnimi in vetrovnimi pogonom. Moderna industrija pa je (prvič) produkt gospodarske svobode, ki jo je započelo prosvetljenstvo: napredujoče meščanstvo (buržoazija) ji je lastnik in podložniških vezi oproščeni kmečki sinovi ji dajejo vedno nov delovni material. (Drugič) pa je izum sila važnih strojev, ki jih tehnika neprestano izboljšava in pomnožuje, uvedel širokopotezni strojni obrat, ki omogoča neprimerno večjo produkcijo, zahteva razmeroma manj delovnih rok, ustvarja nižje cene in povečava konzum.

Novi izumi in njih uporaba v industriji in prometu. Proti koncu srednjega veka započeti individualizem je v 2. polovici XVIII. stoletja rodil mnoge praktične sadove: izume. Najvažnejši izmed njih je parni stroj, ki ga je izumil Anglež James Watt (1764) ter se je rabil izprva samo kot gonilno sredstvo v industriji. Mesto drv so uporabljali pri parnikih za kurjavo premog, katerega dotlej skromna eksploatacija je zdaj hitro naraščala.

James Watt,
1764

Najvažnejša izmed industrij je bila tekstilna industrija, ki je predelavala lan, volno, svileni nit in bolj in bolj tudi bombaž. Cela vrsta izumov je pospešila in olajšala delo. Tako v predenju: Arkwrightu pripisujejo zaslugo, da je prvi uporabil vse nove izume v svoji predilnici (1771). V tkalstvu pa je duhovnik Cartwright zgradil statve na mehanični pogon; posledica je bila, da je podeželsko tkalstvo jelo propadati. Značilno pa je, da je izumil mehanične statve za fine tkanine Francoz Jacquart iz Lyona. V enaki meri so se izpopolnili pripomočki za smikanje in za beljenje niti oziroma blaga.

Arkwright

Cartwright

Jacquart

Niti železna industrija v svojih izumih ni zastajala. Sila važno je, da so na Angleškem začeli izdelovati iz premoga koks (1730), s katerim so poslej (mesto z lesom) kurili plavže. Malo pozneje (1740) so začeli ulivati jeklo in kmalu nato (1783) so znatno olajšali pridobivanje kovaškega železa. Radi vse-

splošnega industrijskega napredka je bilo treba veliko novih strojev (zlasti parnih) in tako je potreba železa silno naraščala. Pa ne samo pridobivanje železa, tudi njegovo predelovanje se je silno izpopolnilo: najvažnejša je iznajdba parnega kladiva v Le Creuzot (1841).

Adam Smith

Sličen (sicer malo počasnejši) napredek izkazujejo razne vrste kemične industrije, ki je služila zlasti kot dopolnilo tekstilni industriji.

Najvažnejšega izuma, parnega kotla, pa je bil deležen tudi promet. Prvo lokomotivo je zgradil Anglež Jurij Stephenson, premagala je 25 km na uro (dotedanji potniški konjski vozovi samo do 14 km). Prva železnica je stekla na Angleškem med Manchestrom in Liverpoolom (1826—1827). Anglija je kmalu imela gosto omrežje, druge države pa so polagoma sledile. Na ladji se je parni stroj uporabljal že celo prej. Amerikanec Fulton je začel s

**Jurij
Stephenson**

1826—1827

Fulton

paroplovbo na reki Hudson (1807) in dvanajst let pozneje (1819) je prvi parnik (ameriški) premeril že Atlantski ocean.

1819

Teoretiki gospodarskega liberalizma. Prvi odločilni glasnik gospodarskega liberalizma je bil zdravnik Ludovika XV. dr. Quesnay. Učil je, da vlada v narodi sami red in ji je torej treba dovoliti, da tudi v gospodarstvu neovirano vlada. Sila širok vpliv si je pridobil sličen nauk Angleža Adama Smitha (1723—1784) (v delu »Razprava o bogastvu narodov«), ki pa vendar poudarja, da mora vladati v gospodarskem življenju poštenje in da je v slučaju izkoriščanja treba delavce zaščititi. Dva izmed angleških narodnogospodarskih teoretikov sta pa videla predvsem temno plat novega gospodarskega življenja in sta jo smatrala za nujno: David Ricardo (1772—1823) je učil, da delavska plača nikakor ne more preseči eksistenčnega minima hitro se množčega delavstva; Malthus (1766—1834) pa je prerokoval, da bo število prebivalstva hitreje naraščalo nego sredstva, potrebna za prehrano.

Dr. Quesnay

Adam Smith

David Ricardo

Malthus

Kapitalisti in proletariat. Novi tovarnarji so bili po večini skorojeviči ter z redkimi izjemami ljudje skrajne sebičnosti. Delavce so izkoriščali do skrajnih sil ter so jim dajali kolikor mogoče majhno plačo. Poleg moških so delali v njihovih tovarnah tudi žene in otroci. Delavci so zlasti trpeli ob času pogostih kriz, pa tudi sicer je bilo njihovo življenje preko mere bedno. Večkrat so (na Angleškem) smatrali stroje za vzrok svoje bede in so jih jeli razbijati, ali tako početje so oblasti s silo zatirale. Tovarnarje so jeli imenovati »kapitaliste« in delavce »proletariat«.

Socialisti. Našli pa so se možje, ki niso več zaupali v samo narodo ter so prišli do prepričanja, da je treba zavestno vplivati na porazdelitev bogastva.

Na Angleškem je že pesnik Byron¹ opozarjal na bedo delavstva. Smotreno pa je jeli delovati v njegovo korist Robert Owen (1771—1858). Sam je imel predilnico za bombaž, svojim delavcem je skrajšal delovni čas (na 10½ ure), ob času neke krize jim je dajal plačo in

Byron

Robert Owen

¹ Bajrn.

skrbel je za vzgojo njihovih otrok. Nato je dal pobudo za ustanovitev produktivnih in nakupovalnih delavskih združenj. Da bi bila borba uspešnejša, je položil temelj (od vlade preganjani) solidni delavski organizaciji. Od parlamenta je dosegel vsaj to, da je (1847) uvedel za žene in mladoletnike deseturni delavnik.

Simon de Sismondi

Med Francozi je Simon de Sismondi (iz Ženeve) ostro ocenjeval angleške industrijske razmere in predlagal zakonito varstvo delavcev, koalicijsko pravico in delavsko zavarovanje. Ali globlje je rezal brazde na etiki

Saint-Simon

temelječi bivši polkovnik Saint-Simon (1760—1825), ki je videl prave vzdrževalce družbe v industrialcih (delodajalcih in delojemalcih) ter v duševnih delavcih: njim naj bi se dal v roke parlament in pričela bi se »pozitivna politika«. Saint-Simonov učenec Fourier (1772 do 1837) pa je predlagal, naj bi se »delovni ljudje«¹ družili v velike skupine (»falange«), v katerih naj bi se delo dodeljevalo po nagnjenju vsakega posameznika, da bi bilo veselo in da bi se zato lahko opravljalo.

Fourier

Louis Blanc

Bolj izrazit socialist je bil Louis Blanc, ki je v svojem spisu »Organisation du travail«² priporočal, naj bi se socialisti z uporabo splošnega volilnega prava polastili zakonodaje, osnovali vzorne narodne (državne) delavnice ter prisilili kapitaliste, da bi storili isto ali pa svoje tovarne prepustili vladi. Louis Blanc je torej teoretik državnega socializma. Drug znan socialist, Proudhon

Proudhon

(oče formule: »Lastnina je tatvina«; 1809—1865), pa je odklanjal pomoč države ter priporočal delavcem, naj bi z združenji, samopomočnimi in strokovnimi organizacijami delali za svoje pravo. V Franciji je izšla velika revolucija bolj tajno sicer živel tudi komunizem, ki se ni strašil revolucionarnih metod; najbolj znan njegov zastopnik je Blanqui. V Franciji v tej dobi še ni prišlo do zakonite zaščite delavstva, zakon so sicer sprejeli (1841), ali niso ga izvajali.

Blanqui

Nekaj industrije je bilo tudi v Nemčiji (na Saškem) in v Avstriji (na Češkem), ali število delavstva je bilo še tako majhno, da v teh državah ni mogel še nastati kak domorodni socializem.

Duhovni napredek

Znanost

Značaj. Znanstveno delo so napoleonske vojne jedva nekoliko zadržale, niso ga pa prekinile in po vojnah se je nadaljevalo v rastočem obsegu. Kot nasprotje do predidoče dobe bi se moglo smatrati dejstvo, da se zdaj (v prvi polovici stoletja) predvsem goje duševne vede. Tiste izmed njih, ki so v tesni zvezi z državnim življenjem, izkazujejo dve smeri, konservativno (reakcionarno) in liberalno (to velja zlasti za državne vede in za zgodovino).

Organizacija znanstvenega dela. V Franciji je velika revolucija ukinila stare univerze in jih nadomestila s specialnimi, po strokah oddeljenimi šolami (s politehnično, normalno, medicinsko šolo in muzejem), v Nemčiji in drugod pa so ostale stare univerze. Značilno je, da so i poslej v Franciji in Nemčiji (pa tudi drugod) učenjaki večinoma vseučiliški profesorji, izjemo tvori edinole Anglija, kjer so učenjaki še nadalje privatne osebe.

V matematiki in astronomiji so se proslavili mnogi Francozi, zlasti Monge (ustvaritelj opisne geometrije; 1746—1818), Laplace (1749—1827; znan po teoriji o postanku planetnega sistema) in Legendre (izpopolnitelj geometrije in integralnega računa; 1752 do 1833), nadalje Norvežan Abel (1802—1829), Nemec Gauss (1777—1855) in Anglež Herschell (1738—1822).

Matematika in astronomija

V fiziki je Galvani odkril elektriko, Volta (1745 do 1827) je skonstruiral Voltov steber, Ampère (1775 do 1836) in Faraday (1774—1817) sta utemeljila elektromagnetizem, Helmholtz (1821—1894) je odkril zakon o ohranitvi energije, Fresnel (1788—1827) je utemeljil optiko in iznašel lečo.

Fizika

Splošno in anorgansko kemijo so razvili Francoz Gay Lussac (1778—1850) in Angleža Dalton (1766 do 1844) in Davy (1778—1829), organsko pa zlasti Francoz Dumas in Nemec Liebig (1803—1873).

Kemija

V prirodopisu je Lamarck (1744—1824) začel nauk o razvoju, Cuvier (1769—1832) je utemeljil

Prirodopis

paleontologijo, Jussieu (1728—1836) je podal prirodno klasifikacijo rastlin, Aleksander Humboldt (1769 do 1859) je oče botanične geografije, Anglež Lyell (1797 do 1875) moderne geologije in Francoz Bichat (1771 do 1802) fiziologije.

Zgodovina

Zgodovinski študij je silo pospešilo romantično zanimanje za narodno bitnost. Narodna zgodovina se je silno razširila in poglobila; izpopolnila se je metoda iskanja in sinteze snovi s kritičnejšo izrabo virov: Nemec Niebuhr (1776—1831) in Ranke (1795—1886); dosežanim panogam so se pridružile še nove: egiptologija, asiologija, indologija, arheologija itd.

Slovanska zgodovina

Z romantiko se pričena tudi intenzivni študij slovanske zgodovine. Pri Rusih je Karamzin (1766—1826) avtor odlične, še danes pomembne »Zgodovine Rusije«. Pridružuje se mu mecen zgodovinskih študij Rumjancev, načelnik cele skupine zgodovinarjev, ki so se sistematično bavili z zbiranjem in obdelavo zgodovinskih virov ter postali temelj leta 1837. ustanovljenega zavoda, imenovanega »Arheografska komisija«. Pri Poljaki je Niemcewicz začel izdajati veliko zbirko zgodovinskih virov, Lelewel (1786—1861), dober poznavatelj zapadne zgodovine, pa je prinesel v poljsko zgodovino novo pojmovanje. Pri Čehih je »oče naroda« Palacký (1798—1876) pisec še danes velepomembne narodne zgodovine. Tudi pri Južnih Slovanih se je gojila zgodovina, ali znameniteje se je razvila šele v sledeči dobi.

Pravo

Tudi pravo je moralo svojo prirodno osnovo zamenjati s historično: Nemec Savigny (1779—1861). Oče slovanske primerjalne pravne zgodovine je Poljak Maciejowski.

Jezikoslovje

Romantično zanimanje je pospešilo tudi napredek jezikoslovja. Tako je Nemec Bopp (1791—1867) utemeljil primerjalno jezikoslovje, dočim sta brata Grimm (Jakob, 1785—1863, Viljem, 1786—1859) osnovala nauk o germanskih starožitnostih.

Slovansko jezikoslovje

Slovansko jezikoslovje je zavzelo v romantični dobi sijajen razmah. Prvi ruski slavisti so izšli iz (že omenjenega) Rumjančevega kroga. Med njimi sta znana Kalajdovič in Vostokov. Kmalu so se jim pri-

družili še drugi: Šiškov, Keppen, Pogodin itd. Zlasti važno je bilo, da je vlada leta 1835. ustanovila stolice za slovanske jezike in literature na univerzah; zasedli so jih možje, ki jih je bila vlada poprej poslala po slovanskem svetu. Še starejši je študij slovanskih jezikov pri drugih Slovanih. Pri Poljakih je izdelal Linde velik načrt sistematičnega študija slavistike in izdal je obsežen slovar poljskega jezika. Čeh J. o s i p D o b r o v s k ý (1753—1829) je pa pravi utemeljitelj slavistike sploh; obravnaval je češki, ruski pa starocerkvenoslovanski jezik in njegov znanstveni vpliv je bil ogromen. J u n g m a n n je pisec velikega slovarja češkega jezika. Pri Slovencih je največji jezikoslovec te dobe J e r n e j K o p i t a r (1780 do 1844), pri Srbih in Hrvatih je pa poleg K a r a d ž i ć a najbolj zaslužen J u r i j D a n i č i ć.

Slovak Šafařík (1795—1861) je oče nauka o slovanskih starožitnostih. Poljak C z a r n o c k i pa je utemeljil slovanski narodopis.

Značilno za slovanske jezikoslovce (pa tudi zgodovinarje) je dejstvo, da so bili vedno v tesnih stikih med seboj.

V filozofiji prednjačijo Nemci: E m a n u e l K a n t (1724—1804) ji je dal idealistično smer. H e g e l (1770 do 1831) je učil, da je zgodovina samo razvoj duha k svobodi in k poznavanju samega sebe ter dosega svoj vrhunec v popolni državi. Sličen je filozofski sistem F i c h t e j e v (1762—1814) in S c h e l l i n g o v (1775 do 1854).

Filozofija

V Franciji je A v g u s t C o m t e (1798—1857) utemeljil sociologijo (>pozitivno filozofijo«), v Angliji pa je S t u a r t M i l l jel obravnavati politično ekonomijo z bolj znanstveno metodo, kakor se je to vršilo pred njim.

Sociologija in politična ekonomija

Slovstvo

Značaj. Slovstvo te dobe je znano pod imenom r o m a n t i k a, ki je reakcija na slovstvo predidoče dobe prosvetljenstva: poprej je bil ustvarjajoči faktor razum, poslej pa čustvo; s tem v zvezi je tudi močno osebni značaj romantike. Odpor do predidoče dobe se kaže tudi

v nagnjenju do preteklosti, konservatizma in katoličanstva v enem toku romantike, drugi pa se sicer z ljubeznijo pogloblja v realno narodno življenje ter je glasnik politične in narodne svobode.

Glavni predstavniki. Pri Angležih je romantika samo potencirano uveljavljanje že dotlej vladajočih smeri (prirodne poezije, zanimanja za narodno pesem).

Angleški romantiki

V skupino starejših romantikov spadata Walter Scott (1771—1832), ki je s svojimi romani, v katerih obravnava vse dobe angleške in škotske zgodovine, zastopnik konservativne smeri, in lord Byron (1788—1824), velik lirik in navdušen borec za politično in narodno svobodo. V mlajši skupini se nahajajo: Carlyle,¹ konservativni zgodovinar in kritik, Macaulay² (1800—1859), liberalni zgodovinar, Dickens (1812—1870) in Thackeray, pisca odličnih romanov, v katerih z žarko lučjo odkrivata socialne napake angleške družbe.

Grof Cavour

Nemški romantiki

Tudi pri Nemcih se že pri predhodni generaciji (pri klasikih) zdaj pa zdaj javljajo posamezni znaki romantične poezije, prava nemška romantika pa kaže bolj ko katera druga izrazite romantične posebnosti, tako dobre kakor slabe. Zato je nemška romantika tudi vplivala na tuja slovstva, i na francosko i na slovansko, čeprav po pesniški vrednosti svojih del za njimi znatno zaostaja. Starejša generacija nemških romantikov: Novalis (1772 do 1801), Tieck (1773—1853), brata Schlegel (Avgust Viljem, 1767—1845, Friderik, 1772—1829) je

¹ Karlajl. — ² Makóli.

močno konservativna, mlajša generacija, »Mlada Nemčija«, pa je liberalna: (Heine, 1799—1856, Laube, Gutzkow), da, celo revolucionarna (Herwegh, Freiligrath). Bolj indiferentna je vloga nekaterih večjih pisateljev: romanopisca Jean Paula (1763—1825), švabske šole (Uhlanda, 1787—1862, in Lenaua), berlinskega dramatika Kleista (1777—1811) in dunajskega Grillparzerja (1791—1872).

**Francoski
romantiki**

Francoska romantika je dobila marsikatero pobudo iz Nemčije, vendar pa predstavlja sama na sebi enega izmed največjih viškov v svetovnem slovstvu. Nastopila je svojo vlogo v hudi borbi s predidčo slovstveno smerjo: s klasicizmom. Prvi veliki francoski romantiki, Chateaubriand (1768—1848), Jožef Marija Maistre (1754—1821), Lamartine (1790—1869) so govoreči zastopniki konservatizma, monarhije in cerkve, poznejši romantiki pa z enako vnemo zastopajo liberalne in mnogi tudi socialistične težnje; vsestranski Viktor Hugo (1802—1885), odlični lirik Musset (1810—1857), romanopisca Merimée in George Sand (1804—1876) so najodličnejši izmed dolge vrste francoskih romantikov. Toda niti stari klasicizem ni pri Francozih izumrl: v republikancu in občudovatelju velikega Napoleona Bérangerju (1780—1857) je imel celo prvovrstnega predstavnika.

Tudi slovanska romantika se je (bolj ko francoska) učila pri Nemcih ter pri Byronu, vendar se je kakovostno visoko dvignala nad Nemce: na mah je ustvarila med Slovani dela, ki spadajo med najodličnejša v svetovnem slovstvu. Pri tem je značilno, da je slovanska romantika (skoraj vseskozi) narodnoliberalna in da zavzema radi tega preodlično mesto v slovanskem preporodu.

**Slovanski
romantiki**

Velika ruska mojstra sta pesnika Puškin (1799 do 1837) in Lermontov (1814—1841). Poljski romantiki svetovnega kova so pesniki: Mickiewicz (1798 do 1853), Słowacki (1809—1849) in Krasiński (1812—1859); češki pa Slovak Kollár (1793—1852), Čelakovský (1799—1857) in Mácha (1810—1836). Največji jugoslovanski poeti romantike so: Prešeren (1800—1849), Vraz (1810—1851), Mažuranić (1814

do 1890), Peter Petrović (1813—1851) in Radičević (1825—1853). V tesni zvezi s pesnikovanjem je zbiranje narodnih pesmi, ki je bilo pri Slovanih za romantike izredno živahno; največji zbiratelj je Srb Karadžić (1787—1864); zbiranje maloruskih narodnih pesmi je pa celo rodilo ukrajinski jezik (velik pesnik Taras Ševčenko (1814—1861).

Glasba

Bolj ko katerakoli panoga umetnosti je bila glasba do konca 18. stoletja mednarodna; prednjačili pa so v njej Nizozemci in Italijani.

Šele romantika je ustvarila narodno glasbo, v kateri se družijo čustvo z melodioznostjo.

**Nemški
komponisti**

Najodličnejše komponiste je dala Nemcem. Najslavnejši izmed njih je Beethoven (sonate, simfonije; 1770 do 1857). Drug mojster je Schubert (pesmi; 1797 do 1828) in tretji Schumann (pesmi; 1810—1856). Vsi trije so delovali na Dunaju, v najbolj muzikalnem izmed vseh nemških mest. Nemca sta tudi Weber (opere; 1786 do 1826) in Mendelssohn, po poreklu Žid (uverture; 1809—1847).

**Francoski
komponisti**

Največji francoski komponist te dobe je Berlioz (1803—1869), deloval je v Parizu tudi Meyerbeer (1794—1864), žid iz Berlina, prav tako Italijan Rossini (1792—1868).

**Slovanski
komponisti**

Tudi Slovane je romantika uvedla v samostojno glasbeno življenje. Pri Rusih je ustvarjal Glinka (1804 do 1857), pri Poljakih Chopin (1810—1849) in Moniuszko (1819—1872), pri Čehih Škroup (1801 do 1862), pri Slovencih Benjamin Ipavec (1829—1909), pri Hrvatih Lisinski.

Upodablajoča umetnost

Najmočnejša panoga je bilo slikarstvo, v katerem so Francozi močno nadkriljevali vse druge narode. Tudi pri slikarstvu se je v boju izvršil prehod od klasicizma k romantiki. Vodilna mojstra med romantiki sta bila Géricault (1791—1824) in Delacroix (1799—1863). Ali

**Francoski
slikarji**

tradicijo klasicizma sta pa vendar še vedno vzdrževala Ingres (1790—1867) in Delaroche (1797—1856). Nemški slikarji romantiki so se šolali v Italiji; najvažnejši med njimi je Cornelius (1783—1867). Angleško romantično slikarstvo ima (kakor slovstvo) staro tradicijo; glavna mojstra sta Constable (1756—1847) in Turner (1775—1851). Med Slovani je zdaj tudi slikarstvo začelo postajati nacionalna zadeva: Ivanovga je izvrševal med Rusi, Grottgger (1837—1867) med Poljaki, Navrátil med Čehi in Langus med Slovenci.

Nemški in angleški slikarji

Slovanski slikarji

Najboljša kiparja romantika je dala Francija; to sta Rude (1784—1855) in Barye (1796—1875). Bolj ko v slikarstvu se je v kiparstvu še nadalje vzdrževal klasicizem, ki ga odlično predstavljata Italijan Canova (1757 do 1822) in Danec Thorwaldsen (1770—1844).

Kiparji

Romantična arhitektura je obnovila romantični in gotski slog, sicer pa je skrbela za restavracijo srednjeveških stavbnih spomenikov.

Arhitektura

Važna je ustanovitev velikih umetnostnih muzejev, zlasti tistega v Versaillesu in Monakovem.

Muzeji

Pregled prvega razdobja zgodovine najnovejše dobe

Z Napoleonovim padcem so se spremenile razmere skoraj v vseh evropskih državah; dunajski kongres jih je preuredil po svoje, ne da bi se brigal za težnje narodov. Vodilni državniki, ki jim je bil na čelu avstrijski Metternich, so bili prepričani, da je predvsem treba zaustaviti demokratične ideje, ki jih je rodila francoska revolucija. Zato so hoteli za vsako ceno povečati ugled državne in cerkvene moči, ohraniti stanovske razlike in vcepiti narodom slepo spoštovanje do prestola in oltarja; podpiral jih je romantični tok v znanosti in umetnosti, ki mu ni bil všeč prosvetljenski racionalizem in ki se je rad poglobljal v fevdalni srednji vek. Ali dediščina francoske revolucije se ni dala premagati. Izobraženo meščanstvo (in srednji sloj sploh) je težilo po državljanski enakopravnosti in ustavnih svoboščinah; prebujena narodna samozavest je

zahtevala narodna prava; ker pa so vlade težnje te vrste potlačevale, so nastajala tajna društva. V Nemčiji ureditev nemočne »nemške zveze« ni mogla zadostiti narodnim težnjam; večina vladarjev, nahajajočih se pod Metternichovim vplivom, ni hotela izpolniti obveze o podelitvi ustave. Največja nezadovoljnost se je javljala na univerzah, ali sklepi karlovarski so jo potlačili (1819). Ruski car izprva ni soglašal z reakčnim postopanjem; v Rusiji sicer ni izvedel pripravljene reforme, pač pa je Poljski dal ustavo. Ali končno je tudi carja premogel Metternichov vpliv, zlasti, ko je leta 1820. in 1821. zmagala revolucija na Španskem, Napoljskem in Piemontu ter se je tudi na Poljskem in Pruskem javljalo nezadovoljstvo. Na kongresih v Opavi, Ljubljani in Veroni so velesile proglasile načelo intervencije, t. j. prava, skupno posredovati v slučaju kake revolucije. Avstrijska vojska je res obnovila absolutizem v Napolju in Piemontu, francoska pa na Španskem. Metternich je bil na vrhuncu svoje moči. Ali njegov položaj je takoj oslabila Anglija, ki je po zaslugi Canningovi hodila drugo pot: priznala je nezavisnost upornih bivših španskih kolonij v Ameriki in pridobila je pozneje novega ruskega carja Nikolaja I. in Francijo za intervencijo v korist Grkov, ki so se uprli. Z Grki so simpatizirali skoraj vsi izobraženci Evrope in uspeli so z angleško-francosko-rusko pomočjo. Ruska vojska je Turke leta 1829. premagala in car Nikolaj se je smatral za merodajnega v evropski politiki. To situacijo pa je hitro spremenila francoska julijska revolucija.

Francoska julijska revolucija, ki je spravila na prestol Ludovika Filipa Orleanskega, je pretresla skoraj vso Evropo. V Belgiji, Italiji, Nemčiji in na Poljskem so nastali upori. Uspela je samo revolucija v Belgiji, iz drugih dežel pa so bežali emigranti v Švico, kjer so zaman čakali na svoj čas. Absolutistična načela so imela krepko oporo v obnovljeni zvezi med vzhodnimi državami, med Avstrijo, Prusko in Rusko, kateri je bil na čelu car Nikolaj I., ki je po potlačenem uporu ukinil na Poljskem ustavo in dovršil v Rusiji absolutistični sistem. Protiutež absolutističnemu vzhodu je bil ustavni zapad, Francija in Anglija. Ali v zunanji politiki sta obe državi večinoma budno pazili druga na drugo. V Angliji se je z uvedbo novega volilnega

reda pričela doba reform v korist splošnosti in izvršil se je za kraljice Viktorije velevažen prehod k svobodni trgovini. V Franciji pa si je pridržalo oblast meščanstvo in nezadovoljno delavstvo je jelo postajati socialistično. Konservativna vlada Guizotova je izzvala februarsko revolucijo, ki je vrgla vlado Ludovika Filipa. Nova republika je jela izpočetka reševati delavsko vprašanje v radikalnem duhu, ali kmalu je prevladal interes srednjih slojev s težnjo po miru, ki je pomogla Ludoviku Napoleonu na predsedniško mesto. V Italiji je revolucionarno gibanje tu in tam doseglo uvedbo ustave, sardinski kralj Karel Albert je prevzel vodstvo. Avstrijci so bili potisnjeni iz Lombardije, ali ponovno so zmagali in revolucija je bila potlačena povsod, samo Piemont je ostal zatočišče liberalizma in nacionalizma. V Nemčiji so liberalci poleg ustavnih svoboščin v posameznih državah zahtevali ujedinjenje vsega naroda. Ali delo frankfurtskega parlamenta ni uspelo, povrnila se je reakcija. Tudi v Avstriji so bile dvojne težnje: liberalne in nacionalne (poslednje pravo nasprotje nemškimi), toda tudi tu je še zmagala reakcija z nemškim centralizmom.

Podrobno in sintetično ponovi jugoslovansko zgodovino!

Liberalizem in nacionalizem

(1850—1880)

Revolucija nikjer ni dosegla svojega neposrednega cilja: v Franciji ni mogla trajno ohraniti republike in drugod se ji ni posrečilo, da bi ostvarila ustavne in narodne težnje. Da je revolucija propadla, je silno pripomogla Rusija s svojo intervencijo (oboroženo) na Ogrskem in (neoboroženo) na Nemškem. Zato je silno porasel vpliv ruskega carja. Ali na drugi strani je v Franciji Napoleon III. postal iz prezidenta republike cesar; kot tak je začel izvajati imperialistično politiko (v duhu svojega velikega strica Napoleona I.). Tako sta car in cesar zadela drug na drugega v oboroženem konfliktu. Povod je bila ruska težnja po pridobitvi ožin in otvoritvi poti v Sredozemsko morje. Ker so bili s tem ogroženi tudi interesi Anglije (in Zapadne Evrope sploh), se je tako Napoleon med borbo dvignil za vodjo vse Zapadne Evrope proti Vzhodni Evropi. Mir se je sklepal v Parizu in Napoleon je postal odločilni politik v Evropi. Svoj imperializem je postavil v službo narodnih ciljev: aktivno je pomagal ustvariti ujedinjenje Italije in dopustil je ujedinjenje Nemčije.

Kot zaščitnik evropskih interesov je posegel tudi v razmere v Mehiki. Ali severnoameriška Unija je nastopila z Mouroejevo doktrino, čim je zaključila dolgotrajno državljansko vojno: Napoleon se je moral umakniti. Temu porazu se je pridružil še usodnejši: čim se je Nemčija ujedinila, je postala imperialistična in je z orožjem v roki obnovila tradicionalno borbo s Francijo: Napoleon je padel, Francija je postala republika, Nemčija pa cesarstvo.

Tudi v habsburški monarhiji je stopilo na plan narodnostno vprašanje: dotedanjemu kulturnemu preporodnemu

gibanju se je pridružila borba za narodne politične pravice; novo je pri tem to, da so voditelji uvedli v borbo vse narodne plasti.

Tudi na Balkanu se je raja znova jela dvigati; Rusija ji je aktivno pomagala, ali uspehe njenega orožja so okrnile velesile, boječe se ruskega prodiranja v Evropo; svoj del je vzela tudi Avstrija, ki si je na Balkanu jela iskati nadomestila za izgube v Italiji in Nemčiji.

Katoliška cerkev je vsled zmagovanja nacionalizma (ustanovitev Italije in Nemčije pod protestantovskim vodstvom) ter vsled napredka moderne znanosti utrpela znatno škodo; da utrdi svoj položaj, je stisnila svoje vrste (vatikanski koncil) in započela demokratični dobi odgovarjajoče politično in socialno delo.

Drugo francosko cesarstvo

Ludovik Napoleon, prezident (1848—1852), kpt Napoleon III. cesar (1852—1870).

Ludovik Napoleon je hodil po stopinjah svojega strica, velikega Napoleona I. Iz prezidenta se je dal napraviti za cesarja, izdal ustavo, ki mu je dala absolutistično moč, usmeril zunanjo politiko v imperialistično in bojevito smer, podpirajočo tudi nefrancoski nacionalizem; ali manjkala mu je stričeva uvidevnost: po velikih početnih uspehih so ga jele zadevati nesreče v zunanji politiki. Zato je jel spreminjati notranjepolitični krog: polagoma (ali nedosledno) se je bližal parlamentarizmu. Ali končno ni znal odbiti preteče nevarnosti: odnesla ga je.

Državni udar, konstitucija leta 1852. in proklamacija cesarstva. Narodna skupščina, ki je bila izvoljena kmalu po predsedniških volitvah, je nudila Ludoviku Napoleonu veliko večino. Volilci so si želeli notranji mir in ker niso zaupali republikancem, so dali svoje glasove rojalistom, med katerimi jih je bilo mnogo pristašev katoliške stranke. Rojalisti so podprli Ludovika Napoleona, ki se je republikanskih nasprotnikov rešil s preganjanjem. Ali kmalu se je sprl tudi s svojo večino. Po ustavi je bil namreč izvoljen samo na štiri leta in ni imel prava na ponovno izvolitev.

2. december
1851

Potrebna bi bila dvetretjinska večina za revizijo ustave v tem smislu, da bi bil Ludovik Napoleon zopet lahko izvoljen. Ker pa tega ni mogel doseči, se je odločil za državni prevrat. Za to si je določil 2. december 1851. (dan bitke pri Slavkovu). Ponoči je dal zapreti vodje opozicije,

Viljem I.

drugega dne pa je javil narodu, da je narodna skupščina »ognjišče komplotov« in da bo narod vprašal, ali odobrava njegovo politiko ali ne (narodna skupščina je bila res ukinila splošno volilno pravo in ga vezala na neki davek). Plebiscit, ki se je nato vršil, je dal Ludoviku Napoleonu prav; ogromna večina je odobrila njegov prevrat — seveda je pri tem deloval tudi strah.

Ustava
leta 1852.

Nato je posebna komisija izdelala ustavo leta 1852., ki je čisto podobna tisti napoleonovski iz leta VIII: predsednik se voli na deset let; o zakonih sklepa narodna skupščina, ali samo če jim jih kot izdelek državnega sveta, imenovanega po vladi, predlaga ministrski svet; o izpremembah ustave se izreka senat, čigar člane imenuje predsednik doživotno. Tako je bilo vse odvisno od predsednika; za narodno skupščino je sicer veljalo splošno volilno pravo, ali kaj, ko je smela sklepati samo o tem, kar ji je predsednikova vlada predložila.

Plebiscit,
2. decembra
1852

Ludovik Napoleon se je nato nastanil v kraljevskih Tuilerijah in napravil potovanje po Franciji, pri čemer se je dal pozdravljati za cesarja. Dne 2. decembra 1852. je bil nov plebiscit: narod naj bi se izrekel za cesarstvo ali proti njemu. Ogromna večina je rekla: da. Ludovik Napoleon je bil cesar, imenovati se je začel Napoleon III. (sina Napoleona I. je štel kot Napoleona II.).

Napoleon se je oženil z lepo špansko grofico Evge-

nijo Montijo, ki mu je rodila prestolonaslednika, in si je uredil sijajen dvor, ki mu ga je vodila žena.

**Evgenija
Montijo**

Napoleonovo vladanje. Napoleon je vladal v prvi polovici svoje vlade čisto po svoji volji. Ne samo, da je imela narodna skupščina le malo veljave, za poslance so bili skoraj vedno izvoljeni le vladni kandidati (kot posledica vplivanja na volitve). Za izdajanje časopisov je

Značaj vlade

bilo treba predhodnega dovoljenja in časnikarje je držala vlada strogo na vajetih.

Napoleon III.

Pač pa je skrbel cesar za gospodarski napredek. Železniško omrežje se je zgostilo; nastala so mnoga industrijska podjetja, ki so jim nove banke nudile cenejši kredit. V Parizu so razširili ulice in trge, speljali vodovod in uvedli plinasto luč; vse to je vlada na moč podpirala.

**Gospodarski
napredek**

Napoleonova zunanja politika. Napoleon je izprva sicer oznanjal, da je cesarstvo mir, v resnici pa je kmalu krenil v imperialistične vode svojega strica. Najprej se je spustil (v zvezi z Anglijo in Piemontom) v **krimsko vojno** (1853—1856), v kateri je branil Turčijo proti Rusiji. Mir je bil sklenjen v Parizu (1856) in je silno dvignil Napoleonov ugled.

**Krimsko vojna
(1853—1856)**

1856

Dve leti pozneje je izvršil nanj velik atentat **Italijan Orsini**. Iz ječe mu je pisal pismo, v katerem ga je opozoril na obljubo, ki jo je napravil Napoleon, ko je bil še **karbonar**: tedaj je prisegel, da bo **Italijo osvobodil**. Sledečega leta (1859) je v zvezi s Piemontom napovedal **Avstriji vojno** in je zmagal. Ujedinjenje Italije je tedaj znatno napredovalo, Napoleonu pa je bilo za

**Orsinijev
atentat**

**Vojna
z Avstrijo,
1859**

plačilo odstopljenega nekaj dotlej piemontskega ozemlja: **S a v o j s k o i n N i z z a**, kjer se je narod pri plebiscitu izrekel za Francijo.

Medtem je bil posegel Napoleon III. tudi v razmere Daljnega Vzhoda. Ker so Kitajci ubili nekaj Evropecev, je v zvezi z Anglijo napovedal **K i t a j s k i v o j n o** (1857). Zavezniško brodovje je zavzelo Kanton in francosko-angleški oddelek je zasedel Peking (1860). Kitajska je nato podpisala mir, v katerem je dovolila velesilam imeti poslane pri kitajskem dvoru in dala svobodo kristjanom. Kmalu nato je Francija zavzela **K o č i n č i n o** (1862) in položila s tem temelj svoji indijski posesti. Francoski kapital je tudi omogočil zgradbo **S u e š k e g a p r e k o p a**, ki jo je dokončal **L e s s e p s** leta 1869. (po desetletnem delu).

Velike nade je polagal Napoleon III. na **m e h i k a n s k o e k s p e d i c i j o**. Tam je prišlo do ostrih sporov med konservativci in liberalci. Zmagali so liberalci pod vodstvom **B e n i t a J u a r e z a** (1860).

Ker pa niso hoteli priznati dolgov, ki so jih v Evropi napravili nasprotniki, je nastopilo proti Mehiki angleško, francosko in špansko ladjevje. Francoska vojska je zavzela Mehiko in Napoleon III. je pregovoril nadvojvodo **M a k s i m i l i j a n a** (izobraženega brata cesarja Franca Jožefa), da je prevzel dostojanstvo mehikanskega cesarja. Ali na zahtevo Združenih držav je moral Napoleon III. svojo vojsko umakniti, **M a k s i m i l i j a n a** je zajel Juarez in ga dal v Queretaru ustreliti (1867). Mehika je bila zopet republika.

Ali tudi v bližnji sosesčini ni bil srečen. Ko je Pruska premagala Avstrijo in se povečala (1866), je javno mnenje v Franciji zahtevalo »**k o m p e n z a c i j o**«. Napoleon je mislil na Belgijo in na nakup Luksemburške (od Holandske), toda nemški kancelar Bismarck je oboje preprečil.

P r e o k r e t v n o t r a n j i p o l i t i k i. Radi teh neuspehov (predvsem) je opozicija v narodni skupščini in javnosti naraščala. Vodila sta jo stari **A d o l f T h i e r s** in **J u l e s F a v r e**, ali najognjevitejši izmed opozicionalcev je bil mladi odvetnik **L e o n G a m b e t t a**. Napoleon je moral

**Vojna
s Kitajsko,
1857**

**Zavzetje
Kočinčine,
1862
Sueški prekop**

**Mehikanska
ekspedicija**

Benito Juarez

**Nadvojvoda
Maksimilijan,
cesar mehi-
kanski**

**Queretaro
1867**

**Vojna
med Avstrijo
in Prusko,
1866**

**Leon
Gambetta**

popuščati. Del republikancev s Kamilom Ollivierom se mu je približal in z njihovo pomočjo je uvedel najprej liberalni, nato pa pravi parlamentarni režim (1870): senat je postal samo višja zbornica in narodna skupščina je dobila vsa prava pravega parlamenta; predsednik ministrskega sveta pa je postal Ollivier.

Iskanje novih zvez (proti Pruski). Ollivier se je pričel tajno pogajati z Avstrijo za zavezništvo. Avstrija je pristala samo pod pogojem, da pristopi k zvezi tudi Italija. Toda Viktor Emanuel je stavil za pogoj, da Napoleon neha ščititi papeža v Rimu in odpokliče svojo vojsko (samo Rim še ni bil ujedinjen z Italijo), ali Napoleon se je ustrašil svojih katolikov. Tako ga je našla nemško-francoska vojna brez zaveznikov. V vojni je bil ujet in je izgubil svoj prestol (1870). Francija je postala (tretjič) republika.

Adolf Thiers

Katastrofa

Ujedinjenje Italije

Revolucija v Italiji leta 1848.—1849. je bila potlačena, ostala pa je ustavna vladavina v Piemontu (Sardiniji), na katero so se zanašali odslej itlijanski patrioti. Državnik Cavour si je pridobil podporo Napoleona III. in je z njegovo pomočjo ostvaril del svojega načrta. Nadaljeval je delo s pomočjo Garibaldija in za ujedinjenje zavzetega prebivalstva Srednje in Južne Italije. Dovršeno pa je bilo ujedinjenje Italije po vojni z Avstrijo — čeprav so bili Italijani poraženi, so vsled istočasne zmage Prusov nad Avstrijci poželi svoj sad.

Cavourjeva politika. Radi neuspehov leta 1848. in 1849. je republikanska ideja v Italiji močno opešala in

**Viktor
Emanuel II.
(1849—1878)**

**Grof Kamil
Cavour**

pogledi domoljubov so se jeli obračati na Sardinijo, ki je kot edina izmed italijanskih držav imela domorodno dinastijo (v domu Savojskem). Kralj Viktor Emanuel II. (1849—1878) v resnici tudi sam ni izgubil nacionalnega cilja izpred oči ter je vrhu tega svoji kraljevini očeval ustavo, podeljeno ji leta 1849. Izredno veččega pomočnika si je pridobil v grofu Kamilu Cavourju, ki je postal leta 1852. ministrski predsednik. Cavour se je na vso moč trudil za gospodarsko povzdigo dežel; gradil je železnice ter skrbel za pametno carinsko politiko, osnovano na načelu trgovinske svobode. Tako je državi pridobil novih dohodkov, da je lahko pripravil vojsko za spopad z Avstrijo (ki je bil za izvedbo njegovih načrtov nujno potreben). Ali dobro je vedel, da mu je v ta namen potreben močen zaveznik. Napoleon III. je bil že v mladosti pristaš ideje italijanskega ujedinjenja, vrhu tega se je v nemal za nacionalizem sploh. Da se mu prikupi, je Cavour pomagal Franciji (in njenim zaveznikom) v krimski vojni. Nato je Napoleona prepričal, da bi se okrepila francoska hegemonija v Evropi, ako bi bili Avstrijci izgnani iz Italije. Orsinijev atentat je bil poslednji povod, da se je Napoleon odločil. S Cavourjem sta se sestala in dogovorila o vsem potrebnem.

**Magenta in
Solferino**

**Villafranca
in Curih**

Vojna leta 1859. Napoleon in Viktor Emanuel sta (izza početka leta 1859.) podala več izjav, iz katerih je bilo razvidno, da se bliža vojna. Anglija je hotela posredovati. Ali Avstrija je ultimativno zahtevala od Sardinije, naj spravi svojo armado v mirovno stanje. Ker Sardinija ni hotela ubogati, je avstrijska vojska prekoračila mejo. Toda kmalu je prispela Sardincem na pomoč močna francoska vojska, ki je Avstrijce premagala najprej pri Magenti in nato še pri Solferini (kjer je Avstrijcem poveljeval sam Franc Jožef). Cavour je pričakoval, da bo Napoleon iztisnil Avstrijo tudi iz Benečije in osvobodil vso severno Italijo do Adrije. Ali Napoleona so vojne grozote silno pretresle, vrhu tega si ni upal vreči Avstrijcev iz trdnjavskega četverokota (ki je ob izstopu Adiže v ravnino branil Benečijo). S Francem Jožefom se je sestel v Villafranci in sklenil z njim premirje. Definitivni mir pa je bil sklenjen v Curihu: Franc Jožef je odstopil Lombardijo

Napoleonu, ki jo je izročil kralju sardinskemu, in pristal je na to, da se naj vse italijanske države združijo v konfederaciji pod častnim predsedništvom papeževim.

Ustvaritev kraljevine Italije. Do konfederacije pa ni prišlo. Srednjeitalske države, *Toskana, Parma in Modena* (ter papeška provinca *Romagna*), so namreč že med vojno pregnale svoje dotedanje gospodarje in ustanovile provizorične vlade, ki so po zaključenem miru priredile plebiscit: ogromna večina se je izrekla za priključitev k Sardiniji. Napoleon je k temu privolil, toda izgovoril si je Savojsko in Nizzo, ako se narod izreče za združitev s Francijo. Ogromna večina je glasovala: da.

Toskana, Parma, Modena in Romagna

Kmalu nato je izbruhnila na Siciliji vstaja proti novemu napoljskemu kralju *Francu II.* (1859—1860). V tajnem sporazumu s Cavourjem je na dveh ladjah in s tisoč možmi hitel upornikom na pomoč *Jožef Garibaldi* (poveljnik dobrovoljcev leta 1848—1849 in 1859). Kmalu je bila vsa Sicilija v njegovih rokah. Nato se je podal na Napoljsko in se skoraj brez boja polastil vse dežele. Medtem je prodirala od severa sardinska vojska: zasedla je papeški provinci *Umbrijo in Ankonско Marko*, se združila z Garibaldijevimi četami in razbila zadnje ostanke bourbonske vojske na Napoljskem. Kmalu nato se je v vseh zavzetih deželah vršil plebiscit; ljudstvo se je v ogromni večini izreklo za združitev s Sardinijo.

Sicilija in Napoljska

Umbrija in Ankonska Marka

Februarja 1861. so se zbrali zastopniki vseh krajev v skupnem parlamentu, ki je proglasil Viktorja Emanuela za prvega ustavnega italijanskega kralja. Še istega leta je umrl Cavour, ki je največ pripomogel, da se je izvršilo to delo. — Izven italijanskega kraljestva je bilo še samo dvoje ozemelj: avstrijska Benečija in papeški Rim z okolico.

Februarja 1861 Viktor Emanuel, italijanski kralj

Vojna leta 1866. Da si pridobi Benečijo, je sklenil Viktor Emanuel leta 1866. vojno zvezo s Prusi. Ali avstrijski nadvojvoda Albreht je Italijane pri *Custoza* temeljito porazil, dočim je njihovo brodovje razbil pri *Visu* admiral Tegetthoff. Radi poraza, ki so ga zadali Avstrijem Prusi pri Kraljevem Gradcu, je pa Franc Jožef vendarle odstopil Benečijo cesarju Napoleonu, ki jo je izročil

Custoza Vis

Viktorju Emanuelu. Tudi v tej pokrajini se je narod v ljudskem glasovanju izrekel za združitev z Italijo.

Rimsko vprašanje. V Rimu je bila leta 1849. vzpostavila papeško oblast francoska vojska. Ker se je Napoleon bal zamere pri svojih katoličanih, zato vojske ni umaknil in je leta 1864. dosegel od Viktorja Emanuela obvezo, da bo pustil papeški Rim na miru. Da bi svojo odpoved Rimu tudi na zunaj pokazal, je Viktor Emanuel prenesel svojo prestolnico iz Turina v **Florence**.

Garibaldiju pa to ni bilo všeč. Leta 1867. je napadel s svojimi dobrovoljci papeško ozemlje, toda papeževa in francoska vojska ga je premagala pri **Mentana**.

Šele ko je moral Napoleon radi vojne z Nemci odpoklicati svojo rimsko posadko, je italijanska vojska po kratkem bombardiranju zavzela večno mesto (septembra 1870). Narod se je izrekel za združitev. Rim je postal prestolnica.

Nova Italija pa je imela mnogo težkoč. Ljudska izobrazba je bila na nizki stopnji, gospodarstvo je bilo nerazvito in davki so bili večji ko prej. Vendar je pa moč narodne ideje privedla k monarhiji mnoge nekdanje republikance in vladno vodstvo so za daljšo dobo prevzeli rojaki z juga: ministrski predsednik je bil dolga leta Sicilijanec **Crispi**, nekdanji Garibaldijev tovariš.

Ujedinjenje Nemčije

Tudi v Nemčiji je revolucija leta 1848.—1849. ostala brez uspeha. Pruski kralj je odbil cesarsko krono, ker so mu jo ponudili zastopniki naroda, in avstrijski cesar si je zopet pridobil vodstvo v obnovljeni nemški zvezi. Ali Pruska vendarle ni izgubila izpred oči glavnega narodnega cilja in ministrski predsednik Bismarck je zavestno delal, da ga ostvari »s krvjo in železom«. Posrečilo se mu je. Vrgel je Avstrijo iz Nemčije ter pokoril njene zaveznike. Nato pa je v zaletu imperialistične politike premagal Francijo, razširil nemško ozemlje in preskrbel pruskemu kralju nemško cesarsko krono.

Viljem I. in Bismarck pripravljata vojno. Friderik Viljem IV. je leta 1849. dal Pruski oktroairano

Knez Oton Bismarck

ustavo, ki jo je uvedel v življenje. Ko je Friderik Viljem duševno obolel (1858) je prevzel vlado njegov brat Viljem kot regent; tri leta pozneje (1861) je Friderik Viljem umrl in Viljem je postal kralj. Viljem parlamenta ni odpravil, čeprav je prišel z njim v oster konflikt. Imajoč pred očmi bodoče boje, je hotel imeti močno vojsko. Povečal jo je, ali v parlamentu je dobila večino liberalna stranka naprednjakov, ki mu ni hotela dati potrebnih sredstev za vzdrževanje povečanega

**Viljem, regent
(1858—1861),
kralj
(1861—1888)**

Bismarck

stanja vojske. V težki stiski je poklical kralj v Berlin svojega pariškega poslanika Bismarcka in mu ponudil ministrsko predsedstvo. Bismarck je ponudbo sprejel in leto za letom izdajal za vojsko več, kakor je bilo parlamentu po volji. Izjavljal je, da je v ustavi »vrzel«.

Bismarck je bil po rodu pruski plemič. Bil je diplomat železne volje in trdnega znanja. Kot bivši diplomatični zastopnik Pruske v Frankfurtu, Petrogradu in Parizu je odlično poznal nemške in evropske razmere. Ko je bil še poslanik v Frankfurtu, se je prepričal, da nemškega vprašanja ne bo mogoče rešiti po sporazumu med nemškimi demokratičnimi državami in Avstrijo, ampak »s krvjo in železom«. Zato je brezobzirno krepil prusko vojaško moč in se odločno postavil proti reformi nemške državne zveze, ki jo je (po vojni leta 1859.) hotel izvesti Franc Jožef I., saj bi bila samo utrdila habsburško moč v Nemčiji. Za odločilni moment si je tudi znal pridobiti prijateljstvo ruskega dvora. Leta 1863. je izbruhnil na Ruskem Poljskem upor, ki je bil sicer brez uspeha, vendar so mu bili naklonjeni i Francozi i nemški liberalci. Bismarck je pa sklenil z Rusijo pogodbo o predaji prebeglih poljskih upornikov in si s tem zagotovil carjevo zaupanje.

Kristijan IX.
(1863—1906)

Vojna z Dansko. Ali pred končnim obračunom sta se bojevali Avstrija in Pruska še ramo ob rami proti Danski. Ko je namreč Friderik VII. leta 1863. umrl, je postal njegov naslednik (potomec ženske linije) Kristijan IX. iz sonderburško-glücksburškega rodu. Ko so bile velesile leta 1852. rešile Dansko pred Prusi, so odločile, naj vlada tudi v Schleswigu in Holsteinu, vendar smeta biti obe deželi združeni z Dansko samo v osebni uniji. Ali narodna stranka je prisilila novega kralja, da je podpisal ustavo, s katero je Schleswig, naseljen večinoma z Danci, docela spojil z Dansko. Nemška državna zveza je nastopila proti temu in javno mnenje je zahtevalo, naj bi se Schleswig in Holstein ločila od Danske in izročila v vladno princu Frideriku Augustenburškemu (potomcu moške linije kraljevega rodu). Pruska in Avstrija sta zahtevali od Danske, naj prekliče aneksijo Schleswiga. Ker Danska ni hotela ugoditi, sta ji napovedali vojno in po nekaterih krvavih bitkah zasedli ves Jütlandski polotok. Ko sta se

Friderik Augustenburški

Aleksander II.

pripravljali, da zase-
deta otoke, je Danska
sklenila mir na Du-
naju (1864). Od-
rekla se je Schles-
wigu in Holsteinu (z
Lauenburškim). Ni pa
bilo odločeno, kdo naj
deželi dobi; Avstrija
je podpirala težnje
princa augustenbur-
škega, Pruska je de-
lala za sebe.

Prusko-avstrijska
vojna (1866). Bis-
marck je hotel ugod-
no priliko izrabiti.
Osebnost se je sestal z
Napoleonom III. in si
z nedoločnimi oblju-
bami zagotovil njego-
vo nevtralnost, dočim
je z Viktorjem Ema-
nuelom II. sklenil
ofenzivno in defenziv-
no pogodbo.

Nato je predložil
zveznemu svetu načrt
nove zvezne ustave.
Avstrija ni pristala na
to, da bi se ta pred-
log obravnaval, vrhu
tega je zahtevala, naj
zvezni svet defini-

tivno reši schleswig-holsteinsko zadevo. Prusko je odgovo-
rilo s tem, da je vdrlo v Holstein in prisililo avstrijske
čete k odhodu. To je bila vojna. Večina nemških knezov
se je postavila na avstrijsko stran, tako kralj hanoveranski
in kralj saški, volilni knez hesenski in vsi južnonemški
vladarji.

Mir na Du-
naju, 1864

Priprava

General Moltke	Pruska je imela dober vojni načrt, ki ga je že vnaprej sestavil šef generalnega štaba <u>Moltke</u>. Z lahkoto je premagala Hanoveransko, Hesensko in Bavarsko. Toda glavno bojišče je bilo na čeških tleh, kamor so prodirale tri armade. Avstrijska vojska pa se je pod poveljstvom generala Benedeka zbirala pri Olomoucu, nakar se je pomaknila na severovzhodno Češko. Imela je sicer boljše topništvo od pruske, toda glavno orožje, infanterijske puške, je bilo slabše: nabijale so se skozi cev, dočim so imeli Prusi že moderne puške. Pri Kraljevem Gradcu sta se vojski spoprijeli. Prusi so zmagali. Avstrijci so se jadrno umikali in Prusi so že grozili Dunaju. Šlo je tako naglo, da <u>zmaga v Italiji</u> (nadvojvoda Albrecht, Tegetthoff) ni nič izpremenila. Napoleon je posredoval. Kralj Viljem je hotel dobiti od Avstrije aneksij, ali Bismarck je že računal na bodoče zavezništvo Avstrije in je kralja pregovoril, da je sprejel Napoleonove predloge ter pristal na premirje v Mikulovem in (kasneje) na mir v Pragi. Avstrija je izgubila Benečansko, ki ga je Napoleon dal Italiji; izstopila je iz nemške zveze ter dovolila, da Pruska Nemčijo na novo uredi. Pruska si je res prilastila Schleswig in Holstein, pa Hanoveransko, veliko kneževino hesensko, Nasavsko in Frankfurt.
Bitka pri Kraljevem Gradcu, 1866	
Premirje in mir	
Ustava	Severnonemška zveza. S šestnajstimi državami, ležečimi severno od Mena, je Pruska sklenila tako zvano severnonemško zvezo, ki je bila važen korak na poti k ujedinjenju. Zveza je imela zakonodajno vez v državnem zboru, za katerega je Bismarck, ki si je hotel pridobiti naklonjenost pruskih liberalcev, uvedel splošno in enako volilno pravo. Izvršilno oblast pa so poverili zveznemu svetu, v katerem so sedeli zastopniki posameznih držav in ki mu je predsedoval pruski kralj. Pruski kralj je bil poveljnik zvezne vojske, imenoval je zveznega kancelarja in zastopal zvezo napram tujini.
Južnonemške države	Južnonemške države so ostale nezavisne, ali Bismarck je kot zvezni kancelar sklenil z njimi pogodbo, da bodo v slučaju vojne podredile svoje čete poveljstvu pruskega kralja. Nadalje so južnonemške države pošiljale svoje zastopnike v carinski parlament, v katerem

so skupno s poslanci severnonemškega zbora sklepali o carinskih zadevah.

Nemško-francoska vojna (1870—1871). Bismarck je bil vešče odrinil Napoleona, da ni dobil nikake nagrade za svojo nevtralnost (ne Belgije, ne Luksemburške). Napoleon je slutil bližajočo se nevarnost, ali ni se mu posrečilo, da bi si bil pridobil avstrijsko in italijansko zavezništvo.

Povod za vojno je bilo vprašanje zasedbe španskega prestola. Na Španskem je namreč leta 1868. izbruhnila revolucija, ki je vzela krono kraljici Izabeli in njenemu bourbonskemu rodu. Španska ustavodajna skupščina je leta 1870. ponudila krono sorodniku pruskega kralja Leopoldu Hohenzollernskemu, ki je bil katoliške vere. V Franciji so videli v tem veliko nevarnost in nastal je tak odpor, da se je princ španskemu prestolu odrekel. Ali francoski zunanji minister vojvoda Gramont je hotel imeti še več: zahteval je od kralja Viljema, ki se je prav tedaj mudil v kopališču Ems, izjavo, da tudi v bodoče ne bo dovolil kakemu članu svojega rodu kandidature za španski prestol. Viljem take izjave ni hotel dati in Bismarck, ki je želel pospešiti neizbežni konflikt, je izdal o dogodkih v Emsu za javnost poročilo (»emško depeško«), ki je Nemce razburilo, Francoze pa nacionalno užalilo.

Vojna je izbruhnila julija leta 1870. Kmalu se je pokazalo, da je bila francoska vojska slabo pripravljena. Misel na ofenzivo je bilo treba opustiti. Nemška vojska pa je bila dobro pripravljena. Po načrtu, ki ga je izdelal Moltke, so vdrle preko meje tri močne armade. Po nekaterih manjših porazih so Nemci glavno francosko armado, ki ji je poveljeval Bazaine, s krvavimi bitkami (Vionville, Gravelotte) vrgli v trdnjavo Metz, dočim so rezervno armado, ki ji je poveljeval Mac Mahon in pri kateri se je nahajal sam Napoleon, prisilili najprej k umiku proti severozapadu, nato pa jo pri Sedanu obkolili in s cesarjem vred ujeli (2. septembra 1870).

Vest o cesarjevem ujetju je imela dalekosežne posledice. V Parizu je izbruhnila revolucija: narodna skupščina je odstavila Napoleona, oklicala republiko in imenovala začasno vlado narodne obrambe.

Povod

Leopold Hohenzollernski

Emška depeša

**Izbruh vojne,
julija 1870**

**General
Bazaine
Mac Mahon**

**Katastrofa
pri Sedanu,
2. septembra
1870**

**Začasna
vlada narodne
obrambe**

Gambetta, Freycinet	Nemci so prispeli in začeli oblegati Pariz. Mesto se je sijajno branilo. Začasna vlada je pod vodstvom Gambette in Freycineta zbrala ob Loiri, v severni in vzhodni Franciji nove vojske, ki so hotele Pariz osvoboditi. Ali kljub hrabrosti niso uspeli: bile so preslabo izvežbane, vrhu tega je nemška oblegovalna armada po kapitulaciji trdnjave Metz močno narasla. V Parizu je zavladala velika beda. Tedaj je Jules Favre sklenil z Bismarckom premirje, združeno s kapitulacijo Pariza, da bi se mogle vršiti volitve za narodno skupščino, sklicano v Bordeauxu. Narodna skupščina je izročila izvršno oblast staremu Adolfu Thiersu, ki je sklenil z Bismarckom preliminarni mir v Versaillesu (26. februarja 1871). Definitivni mir je bil podpisan (maja 1871) v Frankfurtu. Francija je odstopila Nemčiji Alzacijo in večji del Lotaringije ter je morala plačati v treh letih pet milijard frankov vojne odškodnine. Že med vojno je Bismarck pregovoril južnonemške vladarje, da so se s severnonemško zvezo združili v nemški zvezni državi (»konfederaciji«), ki ji je Viljem I. postal dedni cesar. Slavnost proglasitve cesarstva se je vršila v Versaillesu v slavnostni dvorani Ludovika XIV.	
Obleganje Pariza in poskusi osvoboditve		
Narodna skupščina v Bordeauxu		
Mir		
Nemško cesarstvo		

Vzhodno vprašanje in Balkan

Reformni poizkusi, započeti v prvi polovici stoletja, niso mogli zaustaviti propadanja Turčije. Istodobno se je krepila zavest napol osvobojenih balkanskih držav in še pod Turki živeča »raja« je nadaljevala in krepila svojo borbo za svobodo. Rusija, ki so jo vodili lastni politični, pa tudi verski in nacionalni interesi, se je aktivno zavzemala za osvoboditev balkanskih narodov. Njene uspehe pa so okrnile velesile, ki so se deloma bale, da prodre Rusija v njihovo interesno sfero, do Sredozemskega morja (Anglija, Francija), deloma pa so same stremele po balkanski posesti (Avstrija); tako je postalo vprašanje o usodi Turčije (»vzhodno vprašanje«) prvovorstno vprašanje mednarodne politične borbe. Ta borba je zadržala razpad evropske Turčije, torej umik Vzhoda pred Zapadom.

Krimska vojna

Povod. Ruski car Nikolaj je videl v Turčiji »bolnega moža«, čigar smrt je treba pospešiti. Potem, ko si je z intervencijo leta 1848.—1849. okrepil svoj ugled, se je odločil, da nastopi proti Turčiji. Povod za to mu je bil spor glede svetih mest v Palestini. Že izza kučuk-kajnardskega miru (1774) si je Rusija pripisovala pravo, da ščiti pravoslavne v Turčiji. Zato je zahtevala od Turčije, da prepusti skrb za sveta mesta pravoslavnim menihom; toda Francija je zahtevala to pravo za katoliške menihe. Po nasvetu Francije in Anglije je sultan odbil tozadevno rusko zahtevo. Tedaj je car s svojo vojsko zasedel obdonavski kneževini (Moldavijo in Vlaško) — »da bi imel v rokah jamastvo« za izpolnitev svojih zahtev.

»Bolni mož«

Izbruh vojne

Turčija je napovedala vojno. Borbe so se vršile ob dolenji Donavi in na morju: Rusi so uničili turško brodovje v sinopskem pristanišču (1853).

Ruska zmaga
pri Sinopah na
morju, 1853

Vojna postane evropska. Po tem neuspehu sta priskočili Turčiji na pomoč Francija in Anglija in vojna je postala evropska. Obe državi sta se bali okrepitve ruske moči, ki bi po zavzetju Carigrada ogrožala Sredozemsko morje, vrhu tega je bila Rusija na zapadu osovražena kot zaščitnica reakcije in Napoleon je še posebej mrzel carja, ker ga ta ni hotel priznati za sebi enakega. Zaveznika sta poslala svoje čete k dolenji Donavi in Rusi so izpraznili obe kneževini. Nato sta zaveznika iskala primernega bojišča; po angleškem nasvetu sta se odločila za polotok Krim: tu je Anglija hotela uničiti oporišče ruskega brodovja, Sebastopol. Tekom obleganja se je turško-francosko-angleški vojski pridružila še sardinska armada, dočim se Avstrija ni dala pridobiti za oboroženi nastop. Toda Avstrija se je odločila za oboroženo nevtralnost in zasedla obdonavski kneževini, čeprav je car pričakoval, da mu bo priskočila na pomoč.

Vzroki

Sebastopol

Borba za Sebastopol je bila izredno težka. Kljub velikim naporom se zaveznikom ni posrečilo, da bi ga bili obkolili, ali tudi ruski napor za osvoboditev so bili brezuspešni. Nezgode na bojišču so carja Nikolaja tako pre-

**Smrt Nikolaja
in padec Seba-
stopola, 1855**

tresle, da je umrl (1855). Po skoraj enoletnem obleganju je Sebastopol padel.

**Mir v Parizu,
1856**

Nikolajev sin in naslednik **A l e k s a n d e r II.** (1855 do 1881) je nato sklenil zavezniški mir v Parizu (1856). V tem miru je bila zajamčena nedotakljivost Turčije, ki je bila sprejeta v evropski koncert. Črno morje je bilo proglašeno za nevtravno, tako da nobena država v njem ni smela imeti brodovja. Plovba po Donavi je bila proglašena za svobodno, nadzorstvo nad njo pa poverjeno posebni mednarodni komisiji. Rusija je izgubila Besarabijo, ki je bila združena z Moldavijo.

Moldavija in Vlaška sta dobili pravo volitve gospodarjev (knezov) in postavljeni sta bili (k a k o r t u d i Srbija) pod zaščito vseh velesil. Kristjanom v Turčiji je bila izgovorjena ravnopravnost s Turki in postavljeni so bili pod zaščito velesil. Tako je bila Rusija izpodrinjena kot zaščitnica balkanskih narodov.

Narodna okrepitev balkanskih krščanskih držav

R u m u n i j a

**Rumuni pod
Turčijo**

Rumuni so pod Turki vedno uživali avtonomijo. Njihovo ozemlje je bilo razdeljeno v dve kneževini: v Vlaško (Bukarešt) in Moldavijo (Jassy), ki so jima bili na čelu od Turkov imenovani krščanski gospodarji. Rumunski kmet je živel pod domačimi graščaki (bojarji) bedno življenje, ki je bilo toliko težje, ker je Rumunija često služila kot bojišče med Turki in Rusi, ki so si znali pridobiti v obeh kneževinah velik vpliv.

Pariški mir

V pariškem miru sta dobili obe kneževini pravo volitve gospodarjev.

**Aleksander
Kuza, 1861**

V narodnih skupščinah obeh kneževin se je pojavila težnja po združitvi. Turki so se protivili. Tedaj pa sta izvolili obe skupščini za kneza isto osebo, moldavskega bojarja **A l e k s a n d r a K u z o** (in sta začeli zasedati skupno, 1861). Aleksander je pa kmalu postal nepriljubljen; oficirji so ga prisilili, da je odstopil in narodna skupščina je izvolila za kneza nemškega princa **K a r l a**

H o h e n z o l l e r n s k e g a (1866—1881), utemeljitelja sedanje dinastije. Skupščina je nato še izdelala ustavo, slično belgijski.

Karel Hohen-
zollernski
(1866—1881)

Grčija

Za osvobodilne vojne je bila Grčija republika. Po drinopoljskem miru (1829), ki ji je dal svobodo, jo je londonska konferenca velesil proglasila za nezavisno in ji dala kralja v osebi bavarskega princa Otona I. (1832 do 1862). Mladi kralj se je opiral na svoje nemške vojake; ko jih je pa radi pomanjkanja denarja moral odpustiti, so se grške čete uprle in ga prisilile, da je sklical narodno skupščino, ki je dala državi ustavo (1844).

Oton I.
(1832—1862)

Poznejši vojaški upor je Otona prisilil, da se je odrekel prestolu (1862). Narodna skupščina je postavila na njegovo mesto danskega princa **Jurija I.** (1862—1913), utemeljitelja dinastije. Jurij I. je bil v sorodu z angleško kraljico Viktorijo; zato je Anglija Grčiji odstopila Jonske otoke (1863). Izza Jurijevega nastopa je vladal na Grškem parlamentarni režim, ali vlade so se često menjavale.

Jurij I.
(1862—1913)
Jonski otoki

Srbija

Za krimske vojne je bila Srbija v težkem položaju. Kot turški vazal bi bil knez **Aleksander** prav za prav moral pomagati Turčiji, ali zapadni velesili tega od njega nista zahtevali. Toda na drugi strani je Rusija pričakovala, da ji pomore. Ker tega ni storil, se je carju silno zameril.

Krimska vojna

To je bilo zanj tem huje, ker je tudi v Srbiji nastala proti njemu močna opozicija. **Obrenovičevci** in (na zapadu izšolani) liberalci so smatrali, da je bila vlada Obrenovičev boljša od njegove, in celo konservativci (t. j. pristaši Državnega sveta, bivši ustavobranitelji) so bili z njim nezadovoljni. Tako je moral pristati, da se je sestala **svetoandrejska** (narodna) skupščina, ki ga je odstavila in poklicala na prestol starega Miloša.

Opozicija proti
Aleksandru

Svetoandrejska
narodna
skupščina,
1858

Druga vlada **Miloševa** (1858—1860). Miloš je bil ob svojem povratku na prestol že star mož, vendar je vladal zelo odločno. Moč Državnega sveta je zelo padla, ali tudi narodni skupščini, ki mu je vrnila prestol, je pripoznaval

samo posvetovalno pravico. Bil pa je dober gospodar in je spravil državne finance v red, s čimer se je ljudstvu zelo prikupil.

**Osebnost
Mihajlova**

Druga vlada kneza Mihajla (1860—1868). Kakor oče Miloš tako je bil tudi sin Mihajlo močna absolutistična osebnost, ali sin je bil zelo izobražen ter prijatelj najstrožje zakonitosti. On sam je mnogo delal. Dobrega pomočnika je imel v zunanjem ministru Iliji Garašaninu in v carigrajskem poslaniku Jovanu Ristiću.

Notranja politika

Tudi Mihajlo je bil velik nasprotnik Državnega sveta. V preobrazenski (narodni) skupščini (1861) je sproedel zakon, s katerim je državnim svetnikom odvzel dednost in svetu samemu prepustil v glavnem samo pravno in finančno nadzorstvo, z drugim zakonom je pa utrdil položaj narodne skupščine: sestaja naj se vsako tretje leto, toda pripada ji samo po-

Knez Mihail Obrenović

svetovalna vloga. Uradništvo je držal Mihajlo pod strogo disciplino in samoupravo je postavil pod strogo vladno nadzorstvo. Razume se, da notranja politika njegova ni mogla biti simpatična ne konservativcem in liberalcem ne srbski omladini (ki je tudi zahtevala liberalnih svoboščin). Narodu pa je bilo najhuje, ker so bili davki (radi oboroževanja) zelo težki. Vendar je zelo koristno delovala ustanovitev denarnega zavoda *Uprava fondov* (1862).

Zunanja politika

Narodnemu duhu (zlasti ciljem omladine) pa so pri-
jali njegovi zunanje politični načrti: Mihajlo je resno delal za osvoboditev Jugoslovanov.

V to svrho je organiziral srbsko vojsko. Pri

tem delu mu je pomagal moravski rojak general Zach. Dotlej je bila stalna vojska le prav majhna, Mihajlo pa je uvedel splošno vojno obveznost, povečal številno stanje in poskrbel za dobro izvežbanost in oborožitev svoje vojske.

Toda v srbskih mestih so dotlej še vedno živeli Turki in trdnjave v Srbiji so še vedno čuvalе turške posadke kot znak, da je sultan še vedno gospodar in srbski knez njegov vazal.

Ker je Mihajlo, ne oziraje se na sultana, uvajal nove reforme in ker se je stalno oboroževal, so Turki jeli slutiti, kaki so njegovi načrti. Sultan je ugovarjal, ali ker ga Mihajlo ni poslušal, je jel zbirati na srbski meji vojsko. Razdraženi so postali tudi Turki v Beogradu in ob nekem njihovem izzivanju je nastal med njimi in Srbi krvav pretep, radi katerega so jeli iz trdnjave mesto obstreljevati, ne da bi bili radi slabih topov napravili večjo škodo. Zdaj se je tudi Srbija pripravljala na vojno in v Hercegovini je vrelo. Pa tudi po Evropi so bili ogorčeni zbog turškega nasilja in velesile so na posebni konferenci v Carigradu sklenile, da mora civilno turško prebivalstvo iz srbskih mest (1862). Samo v štirih trdnjavah (tudi v beograjski) so še ostale turške posadke. Toda pet let pozneje (1867) so morale tudi te zapustiti Srbijo.

Odhod Turkov

1862

1867

Ali Mihajlovi načrti so bili višji. Ko je videl, kako Turčija propada, ji je sklenil zadati smrtni sunek. V ta namen je sklepal napadalne zveze. Najprvo jo je sklenil s Črno gor o, ki naj bi se po vojni združila s Srbijo. Nato se je pogodil z odborom bolgarskih beguncev v Bukarešti; tudi osvobojena Bolgarija naj bi se združila s Srbijo pod imenom Bolgaro-Srbija in Srbo-Bolgarija ter z enakopravnostjo obeh jezikov. Vrh tega je še sklenil zvezo z Grčijo in Rumunijo in njegovi odposlanci so živo delovali med narodom v Bosni in Hercegovini ter v Makedoniji. Misлил pa je Mihajlo tudi na zedinjenje Hrvatov in Srbov ter je v ta namen dopisoval s škofom Strossmayerjem.

**Napadalne
zveze**

Ali preden je mogel Mihajlo pričeti izvajati svoje načrte, so ga na Topčideru kraj Beograda umorili lahko-miselni zarotniki (1868).

**Umor
kneza Mihajla**

**Namestniška
ustava, 1869**

Mihajlov naslednik Milan (1868—1889). Po Mihajlovi smrti je narodna skupščina izvolila za kneza njegovega sorodnika Milana Obrenovića. Ker je bil Milan še mladoleten, zato je narodna skupščina izvolila še tročlansko namestništvo (v katerem je bil najvplivnejši član Jovan Ristić), ki naj bi vladalo do Milanove polnoletnosti. Namestništvo se je opiralo na liberalce in je dalo po narodni skupščini sprejeti namestniško ustavo (1869), ki je Srbijo spremenila v ustavno monarhijo. Narodna skupščina je postala redni zakonodajni organ, Državni svet pa je postal upravno sodišče. Zlo je bilo, da je namestniška vlada zanemarjala vojsko in da se je od Srbije odklonila Rusija, ki je hotela spraviti na srbski prestol črnogorskega kneza Nikola — poslej je na škodo Srbije podpirala Bolgare in (deloma) Črnogorce.

**Milan polno-
leten, 1872**

Leta 1872. je postal Milan polnoleten in je sam prevzel vlado. Pri tem se je naslanjal deloma na konservativce in deloma na liberalce, ali v skupščini se je že jela javljati radikalna stranka, ki so jo tvorili idejno podlago nauki Svetozarja Markovića: bila je skrajno demokratična (zahtevala je najširšo samoupravo itd.).

Prva leta Milanove vlade so dala znani zakon o šestih oralih (ki se kmetu ne smejo odvzeti), obsežno občinsko samoupravo in svobodo tiska. Nato pa je sledilo vojskovanje s Turki.

Črna gora

**Danilo I.
(1851—1860)**

V Črni gori je po smrti vladike Petra II. Petrovića zavladal njegov nečak Danilo I. (1851—1860), ki se je

Dostojevskij

z ruskim in avstrijskim dovoljenjem proglasil za posvetnega kneza Črne gore.

Turki so hoteli to preprečiti in so začeli s Črno goro vojno (1852—1853); ali za Črnogorce se je zavzela Avstrija. Pozneje se je Danilo kot zaveznik Hercegovcev in njihovega vodje Luke Vukalovića še enkrat bojeval s Turki (1858); velika zmaga, ki si jo je priboril na *Grahovcu*, se je smatrala kot maščevanje za Kosovo in je silno dvignila ugled Črne gore in kneza Danila. Črna gora se je po posredovanju velesil celo nekoliko povečala. Danilo je nosil v svoji duši iste osvobodilne težnje ko Mihajlo v Srbiji in je celo sklenil z njim politični dogovor.

V notranji politiki je nastopal Danilo kot oster, toda domoljuben absolutist. Urejeval je vojsko, odrival plemenske poglavarje in na njihovo mesto postavljajl uradnike, popolnoma odvisne od njega. Vladar je postal poslednja instanca za reševanje vseh vprašanj. S svojo brezobzirnostjo je izzval več uporov, ki jih je s silo potlačil. Končno ga je v Kotoru ubil neki emigrant (1860). Sledil mu je nečak *Nikola I.* (1860—1918), zadnji črnogorski vladar.

Boji s Turki

**Notranja
uprava**

**Nikola I.
(1860—1918)**

Upor v Hercegovini

Tudi obveza, ki so jo prevzeli Turki v pariškem miru, da bodo dali kristjanom enakopravnost, je ostala brez praktičnega sadu. Zato se je narod v Hercegovini (v zvezi s Črnogorci) večkrat uprl.

Posebno hud upor je nastal leta 1875. v Hercegovini in malo pozneje tudi v Bosanski krajini (t. j. v zapadni Bosni), odkoder je veliko naroda prebeglo na Hrvatsko, kjer so se posebni odbori brigali za begunce.

Od vseh strani so prihajali upornikom na pomoč Srbi, Hrvati pa tudi Slovenci. Tudi sin bivšega kneza Aleksandra, *Peter Karadordević*, ki je živel dotlej v Parizu, je nastopil v Bosni z večjo četo prostovoljcev pod imenom *Peter Mrkonjić*. Da bi bila borba proti Turkom uspešnejša, bi se bil rad izmiril z Milanom Obrenovićem. Toda Milan se je branil, da bi Bosancem pomagal, dokler je bil Peter med njimi. Peter je radi tega zapustil Bosno.

**Peter Kara-
dordević —
Peter
Mrkonjić**

Narodno prebujenje Bolgarov

Med Bolgari se ni ohranila tako močna narodna zavest kakor med Srbi, samo v nekaterih samostanih se je očuval spomin na boljše dni. Zato je prirodno, da je iz samostanov prišla prva pobuda za narodni preporod: podal jo je hilendarski menih Pajsije s svojo zgodovino bolgarskega naroda.

Menih Pajsije

**Napredek po
drinopoljskem
miru, 1829**

Živahneje se je pričelo delati po vojni leta 1829. V Moldaviji in Vlaški se je nabralo mnogo bolgarskih beguncev, ki so odtod širili narodno zavest. Precej je pripomoglo tudi delno izboljšanje materialnega stanja zlasti trgovskega sloja: Bolgari so jeli staviti svoje zahteve. Predvsem so zahtevali, naj bi se fanariotska cerkvena hierarhija nadomestila z bolgarskimi škofi. Ker se je carigrajski (grški) patriarh temu upiral, je rodilo uspeh šele odločno posredovanje ruske diplomacije (1870). Bolgari so dobili samostojno cerkev s svojim eksarhom. Bolgarska cerkev je postala nositeljica nacionalne misli. Ker pa je razširila svoje delovanje tudi na tleh, ki so bila le deloma, ali pa sploh niso bila bolgarska, je povzročila težke spore z Grki in Srbi: bolgarskega jugoslovanstva (ki se je tako lepo javljalo za kneza Mihajla) je bilo konec.

**Samostojna
cerkev, 1870**

**Bolgarski
upor**

Na glas o upor v Hercegovini so se dvignili tudi Bolgari v nekaterih krajih, ali Turki so upor z nezaslišano krutostjo potlačili.

Srbija in Črna gora napovesta Turčiji vojno

Prvi sta se zganili Srbija in Črna gora. Knez Milan je bil sicer proti vojni, ker je vedel, da vojska ni pripravljena, ali vdal se je velikemu navdušenju naroda.

**General
Černjajev
Đunis**

Iz Rusije so prišli mnogi dobrovoljci; eden izmed njih, general Černjajev, je prevzel vrhovno poveljstvo. Srbska vojska se je junaško borila in je izpočetka Turke odbila, končno se je pa po bitki nad Đunisom morala umakniti in Turki so prodirali v Srbijo. Po ruskem posredovanju so sklenili premirje in končno mir, s katerim se ni nič izpremenilo (1877).

Rusko-turška vojna 1877—1878

Evropo so turške krutosti v Hercegovini in na Bolgarskem silno razburile. Velesile so v Carigradu dvakrat posredovale, da bi turška vlada zajamčila kristjanom mir in enakopravnost. Ali brez uspeha. V Carigradu so prišli do moči liberalni, toda nacionalno šovinistični Mladoturki. Ti so odstranili nesposobnega sultana Abdula Aziza (1861—1876) in postavili na njegovo mesto trdega Abdula Hamida. Nato so proglasili novo ustavo turške države in javili veleposlanikom, da od njih zahtevanih reform ne morejo sprejeti, češ, da se protijo državni ustavi.

Mladoturki
Abdul Aziz
(1861—1876)

Abdul Hamid
(1861—1909)

Zdaj so velesile dovolile Rusiji, da je pričela vojno, za katero je vladalo na Ruskem veliko navdušenje. Vojna se je pričela aprila 1877. Rusi so sklenili vojno zvezo z Rumuni in prekoračili Donavo. Nato so hoteli preko Balkana, ali to se jim je posrečilo šele po zavzetju Plevne, ki se je hrabro branila. Po padcu Plevne so Rusi v hudi zimi prekoračili Balkan in korakali proti Carigradu. Na azijskem bojišču so medtem zavzeli Kars.

Plevna

Kars

Po padcu Plevne so se Srbi znova dvignili, zavzeli so Niš in dospeli na Kosovo.

Srbi

znova v vojni

Ko so se Rusi bližali Carigradu, je prispelo tja angleško brodovje: Angleži so se zbal, da bi se Rusi polastili Carigrada. Rusi so zato sklenili s Turki mir v San Stefanu (pri Carigradu, marca 1878).

Mir v San Stefanu, marca 1878

Ta mir je ustvaril veliko Bolgarijo, ki je segala do Egejskega morja in Albanije ter plačevala Turčiji letni davek. Srbija, Črna gora in Rumunija so postale nezavisne države. Srbija je dobila Niš in tudi Črna gora je bila povečana. Za Bosno je bila določena samouprava pod nadzorstvom Avstro-Ogrske in Rusije.

Berlinski kongres

Proti sanstefanskemu miru sta bili Avstrija in Anglija, ki je dobila od Turčije celo otok Ciper kot predplačilo. Na njuno zahtevo je Rusija pristala na to, da revidira

sanstefansko pogodbo evropski kongres v Berlinu. Posre-
doval je na njem kancelar Bismarck. K ne ž e v i n o b o l -
g a r s k o je berlinski kongres omejil na ozemlje severno
od Balkana, dočim je bila južno od tega pogorja (v dolini
Marice) osnovana samoupravna turška pro-
vinca (Vzhodna Rumelija) s krščanskim guvernerjem.
Rumunija je morala odstopiti Rusiji Besarabijo
in je dobila za to donavsko ustje in Dobrudžo.
V Aziji pa je Rusija dobila Kars in Batum. Črna
gora je dobila kos obale z Barom in Srbija razen
Niša in Toplice še Pirota in Vranje. Glede
Grčije je bilo določeno, da se njene meje pozneje
urede; dobila je Tesalijo in jugozapadni del
Epira (do zaliva Arta). Avstrija je dobila pravo, da
zasede Bosno in Hercegovino.

Zasedba Bosne in Hercegovine (1878)

Hadži Loja

Zasedba Bosne in Hercegovine ni bila lahka stvar.
Moslimani, med katerimi je Hadži Loja oznanjeval
sveto vojno, so se postavili po robu. Po mnogih bojih so
avstro-ogrske čete zasedle obe deželi. Sledečega leta (1879)
so po sporazumu s Turčijo vkorakale tudi v severo-
zapadni del novopazarskega sandžaka. V
določbah berlinskega kongresa je bilo več klic za težke
spore, ki so vznemirjali sledeča desetletja.

Uvedba ustavnega življenja v habsburški monarhiji

*Leta 1849. zmagoviti habsburški absolutizem je vladal
natanko deset let. V državnoorganizacijskem in v kultur-
nem življenju je sicer ustvaril marsikaj dobrega; v poli-
tiki in gospodarstvu pa ni uspel. Zato je začela monarhija
uvajati ustavni režim. Izprva ga je skušala izvesti na
vsem ozemlju v isti obliki, ne oziraje se na historijske
razmere v posameznih sestavnih delih. Pri nenemških na-
rodih je nastal težak odpor; posledica je bila, da se je
cesar sporazumel z Madžari v avstroogrski nagodbi, katere*

namen je bil, izročiti oblast v avstrijski polovici Nemcem, v ogrski pa Madžarom. Ali napredujoči čas je okrepil narodno zavest pri nenemških in nemadžarskih narodih, tako da so Nemci in Madžari le deloma uspevali s svojimi načrti.

Obnovitev ustavnosti. Vojna leta 1859. je odkrila težko finančno stanje habsburške monarhije, stanje, ki je nujno zahtevalo prehod od absolutizma k ustavnemu režimu. V to svrho je sklical cesar marca 1860. tako zvani p o m n o - ž e n i d r ž a v n i s v e t, v katerega je pozval najvišje državne uradnike in druge odlične može. V pomnoženem državnem svetu sta se pojavila dva nazora o bodoči državni ustavi: n a z o r c e n t r a l i s t i č n i, ki je zahteval, naj bi se vsa zakonodaja in uprava vršila z Dunaja, in n a z o r f e d e r a l i s t i č n i, ki so ga zastopali zlasti češki, poljski in ogrski višji plemiči ter je zahteval upoštevanje historijskih pravic posameznih dežel. Federalistična stranka je bila močnejša in cesar je v smislu njenih zahtev izdal po ministrskem predsedniku G o ł u c h o w s k e m izdelano o k t o b r s k o d i p l o m o, s katero je zakonodajno oblast razdelil med deželne zbore posameznih dežel in med skupni državni zbor.

Pomnoženi
državni svet,
1860

Februarska ustava. Z oktobrsko diplomo so bili zlasti nezadovoljni centralistični Nemci, pa tudi Madžari, ker so mislili, da bi bila prepreka njihovim imperialističnim težnjam. Cesar se jim je vdal in naročil novemu ministru Antonu Schmerlingu, nemškemu centralistu, naj izdela novo ustavo.

Gołuchowske-
ga oktobrska
diploma, 1860

Schmerlingova ustava, ki je izšla februarja 1861. (f e b r u a r s k a u s t a v a), indirektno nasprotuje načelom oktobrske diplome. Deželne zbore sicer tudi uvaja, toda prepušča jim majhen delokrog in pravo zakonodajno delo pridržuje d r ž a v n e m u z b o r u, sestoječemu iz g o s p o s k e z b o r n i c e in z b o r n i c e p o s l a n c e v. V gosposki zbornici so imeli svoje mesto člani vladarske rodbine in zastopniki glavnih plemiških rodbin (dedno) ter od cesarja imenovani zaslužni možje. V poslanski zbornici pa so imeli svoje mesto odposlanci deželnih zborov. Volitve državnozbornih poslancev so se torej vršile

Schmerlingov
februarski pa-
tent, 1861

posredno (preko deželnih zborov). Ali volilo se je po kurijah: plemičev, trgovske in obrtne komore, mest in kmetov; seveda je bilo treba za enega poslanca mnogo večje število kmetov kakor pa pripadnikov kake druge kurije — najmanjše število volilcev je bilo potrebno v plemiški kuriji. Že to je bilo v škodo nenemškim (in nemadžarskim narodom); ali vrhu tega je bila za nje neugodna tudi razdelitev volilnih okrajev (»volilna geometrija«). Državni zbor se je delil v ožji in širši državni zbor. Ožji državni zbor je veljal za vso državo brez Ogrske, širši državni zbor pa je obsegal tudi dežele ogrske krone.

Februarska
ustava in na-
rodi v monar-
hiji

S februarso ustavo so bili nezadovoljni vsi narodi razen Nemcev. Benečani, Madžari in Hrvati sploh niso hoteli poslati poslancev na Dunaj. Čehi in Poljaki so sicer prišli v državni zbor, a so ga kmalu zapustili, ker jih je ogorčilo postopanje nemške večine: zahtevali so za deželne zbore čim večjo moč. Pač pa se je vladi posrečilo, da je radi antagonizma do Madžarov spravila v državni zbor nemške in rumunske poslance iz Erdeljske.

Charles Darwin

1865
Grof Rihard
Belcredi

Začasno ukinjenje ustave. Okrnjeni državni zbor je izgubil pravi pomen in cesar je leta 1865. odpustil Schmerlinga ter poveril vodstvo vlade grofu Rihardu Belcrediju, Poljaku, ki mu je naročil, naj uravna ustavno življenje na drugi osnovi. S posebnim patentom je bila ukinjena (suspendirana) februarso ustava in Belcredi se je začel pogajati z deželnimi zbori o novi ustavni ureditvi: v načrtu je imel razdelitev monarhije v pet delov (pentarhija).

Pentarhija

Avstro-ogrška nagodba. Vojna leta 1866. je pogajanja prekinila in z izločitvijo Avstrije iz Nemčije ter z izgubitvijo Benečije so nastale nove razmere. Krona in Nemci so se bali, da bi moglo biti konec nemške premoči, zato so se pogodili z Madžari. Za krono je vodil pogajanja ministrski predsednik baron Beust, za Madžare pa Franc Deak in grof Julij Andrassy. Februarja 1867. je podpisal cesar reskript, s katerim je bila obnovljena ogrska ustava in imenovano ogrsko ministrstvo z grofom Andrassyjem na čelu.

Baron Beust
Franc Deak
in grof Julij
Andrassy

Habsburška monarhija se je poslej imenovala Avstro-Ogrska in je bila dualistično urejena: Cesarstvo Avstrija (Cislitvanija) je obsegalo avstrijske in češke dežele, Galicijo, Bukovino in Dalmacijo, kraljestvo Ogrsko (Translitvanija) pa razen Erdeljske in Vojvodine še tudi Hrvatsko. Vsaka polovica je imela svoj dvodomni državni zbor. Skupne zadeve so tvorile samo zunanja politika, vojska, finance in zunanja trgovina; o njih se je odločalo na delegacijah, na katere sta pošiljala oba državna zbora isto število zastopnikov.

Avstro-Ogrska
nagodba, 1867

Avstrija po nagodbi. Z ozirom na nagodbo je bilo treba spremeniti februarško ustavo. To je je zgodilo z osnovnimi državnimi zakoni, ki jih je državni zbor sprejel 21. decembra 1867. (decembrska ustava); ta ustava je ostala v bistvu ohranjena do propada monarhije.

Osnovni držav-
ni zakoni
(decembrska
ustava), 1867

Čehi so takoj odločno vstali proti njej in niso niti prišli na državni zbor. Dunajska vlada, ki se je nahajala v rokah nemških meščanskih liberalcev, je hotela češki odpor zlomiti z zatiranjem vseh pojavov češke narodne volje. V češkem in moravskem deželnem zboru je pripravila večino Nemcem, zato so Čehi zapustili tudi oba deželna zbora in v posebni deklaraciji pojasnili svoje stališče. Končno so zapustili državni zbor tudi Poljaki.

Češka opozicija

Nemški me-
ščanski libe-
ralci

Poljaki

Ko so zmagali Nemci v neniško-francoski vojni, je postalo jasno, da si Avstrija ne povrne več svojega vpliva v Nemčiji in da je potreben sporazum s Slovani. Cesar je imenoval za ministrskega predsednika poljskega grofa Potockega, ki je uvedel Slovanom prijaznejši režim ter se začel z njimi pogajati.

Grof Potocki

**Grof Karel
Hohenwart**

Njegov naslednik grof Karel Hohenwart je dobil od cesarja nalogo, da izvede sporazum s Čehi, ali v okviru decembrske ustave. Tedaj so Čehi v tako zvanih fundamentalnih člankih (1871) predložili svoje zahteve, ki jih je cesar s svojim reskriptom potrdil.

Fundamentalni članki, 1871

Toda nastala je burja med Nemci in Madžari; Beustu, zdaj zunanjemu ministru, in ogrskemu predsedniku Andrassyju se je posrečilo, da sta pregovorila cesarja. Odpustil je Hohenwarta in poveril sestavo vlade knezu Adolfu Auerspergu, ki je vladal v nemškem centralističnem in liberalnem duhu polnih osem let (1871 do 1879). Auerspergova vlada je z uvedbo direktnih volitev (1873) še povečala moč Nemcev. Čehi so vztrajali v pasivni opoziciji, Poljake je pa vlada pridobila s tem, da je pomnožila pravice gališkega deželnega zbora in jim dovolila posebnega ministra-krajana.

**Knez Adolf
Auersperg**

Slovinci. Z uvedbo ustavnega življenja se je pričelo med Slovenci živahnejše življenje. Sicer niso mogli biti zadovoljni ne z oktobrsko diplomo ne s februarskim patentom; vendar pa so šli njihovi poslanci v državni zbor. V posameznih deželnih zbora in v državnem zboru so se predvsem potegovali za ravnopravnost slovenščine v šoli in uradu, dočim si s prvo zahtevo iz leta 1848., ujedinjeno Slovenijo, še niso prav upali na dan. Po večjih krajih se je pričelo tudi dokaj živahno narodno delo, ki se je osredotočevalo v čitalnicah. Ustanavljati so jih začeli l. 1861. Čitalnice so nudile čitanje časopisov ter zbirale Slovence k tako zvanim »besedam«, kjer so se s petjem in plesi, z igrami in govori budila narodna zavest. Po njih se je uvajala slovenščina kot občevalni jezik srednjih slojev. S čitalnicami so se polagali temelji slovenski drami, glasbi in petju; tu se je pletlo vse družabno in narodno življenje Slovencev.

Čitalnice

Belcredijeve namere ustavne reforme (1865) so pri Slovencih znova razvile krepkejši smisel za državnopravna vprašanja. V jeseni 1865. so se slovenski politiki sestali v Mariboru in se zedinili na tako zvanem mariborskem programu. V njem zahtevajo, naj se notranjeavstrijske dežele, Kranjska, Koroška, Štajerska in Primorska, združijo v posebni notranjeavstrijski

**Mariborski
program**

s k u p i n i, v kateri pa naj se narodne zadeve Slovencev obravnavajo v posebnem narodnem zboru, sestavljenem iz slovenskih poslancev deželnih zborov. Ta program temelji na zgodovini ter je zgolj posnetek sličnih programov Čehov in Poljakov. Ali Slovenci so ga kaj hitro opustili in se spomnili na svoj prirodnopravni program iz leta 1848.: na zedinjeno Slovenijo.

Sledil je dualizem z decembrsko ustavo (1867). Slovenci so ga sprejeli z mešanimi občutki. Nekateri poslanci

so v državnem zboru iz oportunizma glasovali za ustavo, drugi pa so bili proti njej.

Na zedinjeno Slovenijo pa niso pozabili. Misel na njo so zanesli med široke narodne sloje. Opirajoč se na nov društveni zakon, so po češkem vzgledu jeli prirejati ogromna ljudska zborovanja, tabore, na katerih so govorniki navduševali poslušalce za narodno stvar: za zedinjeno Slovenijo, za jezikovno enakopravnost, za gospodarska vprašanja. Tabori so se pričeli prirejati leta 1868. in so se vršili do leta 1871.

**Tabori —
zedinjena Slo-
venija**

Bleiweis

S taborov se je zanesla zahteva po zedinjeni Sloveniji v zakonodajne zbore; ko sta bila ministrska predsednika Potocki in Hohenwart, so Slovenci celo upali, da jo bosta uvedla v življenje, vendar zaman. Ko so Nemci leta 1870. premagali Francoze, je čut za potrebo obrambe celo obnovil politične stike s Hrvati, ki so se pričeli leta 1848. Dne 1. decembra 1870. so se sešli v Ljubljani jugoslovanski politiki in sklenili, da hočejo zediniti »vse svoje moralne in materialne moči ter jih hočejo uporabljati za svoje edinstvo na književnem, gospodarskem in političnem polju«.

**Ljubljanski
jugoslovanski
program, 1870**

Doba Auerspergove vlade je bila doba zelo težke borbe. Ker sta posvetna in cerkvena gosposka nastopili proti njim, so Slovenci za neko dobo (1877—1883) izgubili celo večino v kranjskem deželnem zboru. Istodobno (1868—1882) so bili v manjšini tudi v ljubljanskem mestnem svetu.

V začetku sedemdesetih let se je pojavila prva politična cepitev Slovencev na liberalce in katoliške konservativce, na »mlade« in »stare«. Glasilo »mladih« je bil leta 1868. v Mariboru ustanovljeni in pozneje v Ljubljano preneseni »Slovenski Narod«, dočim so si »stari« leta 1873. ustanovili »Slovenca«. Nesloga je trajala samo do leta 1875.

Duševno življenje je krepko napredovalo. Slovstvo ni obogatelo samo po številu pisateljev, ampak tudi po obliki in globini. Drži se v glavnem romantično-idealistične smeri in ustvarja prava ljudska dela. V sedemdesetih letih mu je bil središče Stritarjev »Zvon«. Leta 1863. je bila ustanovljena Matica Slovenska in leta 1864. prvo sokolsko društvo »Južni Sokol« v Ljubljani. Leta 1867. je iz ljubljanske čitalnice zraslo dramatično društvo.

Naš narod v Dalmaciji. Po uvedbi ustavnega življenja so Hrvati obnovili svojo zahtevo po združitvi Dalmacije z materjo zemljo. Škof Strossmayer je v pomnoženem državnem svetu v to svrho prvi dvignil svoj glas. V hrvatski sabor, ki se je sestal po objavi februarskega patenta, pa dalmatinski sabor ni poslal odposlancev; bili so v njem premočni »italijanaši«, ki so se opirali na tedaj še potujčeno meščanstvo in na vlado. Da povrnejo Dalmacijo narodu, so ustanovili domoljubi narodno stranko, ki so jo vodili idealni narodni vodje: Miho Klaić, don Mijo Pavlinović, Gajo Bulat, Kosta Vojnović. Borba med njimi in italijanaši je bila izredno ostra, često združena z nevarnostjo za življenje. Narodna stranka je jela buditi narodno zavest z listom, ki je bil izprva pisan v italijanskem jeziku; imenoval se je »Il Nazionale« ter je imel hrvatsko prilogo. Ko je narodno probujno delo v dovoljni meri napredovalo, je jel list izhajati v hrvaščini z naslovom »Narodni List«. Urednik »Nazionala« je bil značajni in učeni profesor Matko

»Mladi« in
stari«

Duševno živ-
ljenje

»Italijanaši«
in narodna
stranka

»Il Nazionale«

»Narodni List«

N o d i l o; v sloveči polemiki je pobil imenitnega N i k o l a T o m m a s e j a, ki je prihitel svojim italijanaškim rojakom na pomoč. Za Nodilom je prevzel uredništvo velezaslužni don J u r a j B i a n k i n i (1871), ki ga je vodil skoraj petdeset let. Že leta 1870. je dobila narodna stranka večino v deželnem zboru. Ali za združitev s Hrvatsko je bilo tedaj že prepozno, ker se je bil Dunaj že pogodil z Ogrji v avstro-ogrski nagodbi.

Naš narod v Istri. Sličen je bil položaj v Istri, kjer se je po zaslugi škofa J u r i j a D o b r i l e in Krčana D i n k a V i t e z i ć a počasi začela buditi narodna zavest. Obadva sta osnovala v Trstu list »N a š a S l o g a«. Že leta 1870. so priredili zavedni Istrani »narodni sabor« pri Kastvu, ki je položil temelj hrvatskemu političnemu življenju v Istri in na otokih. Začela se je borba za občine, ki jih je bilo treba iztrgati iz italijanskih rok, in snovati so se jele hrvatske šole.

Naš narod na Hrvatskem. V pomnoženem državnem svetu je še Strossmayer zahteval, naj se zopet uvede hrvatski jezik v urade in šole. Kralju pa je nasvetoval, naj imenuje za bana generala barona J o s i p a Š o k č e v i ć a. Po smrti bana Jelačića (1859) je bil dobil to visoko mesto neki nemški general.

Čim je Šokčević nastopil svoj urad, je takoj odredil, naj bo zopet hrvaščina uradni jezik; zdaj so odšli iz Hrvatske »Bahovi huzarji« in vrnili so se v domovino domači sinovi. Iz zagrebškega gledališča so pregnali nemške igralce in domoljubi so začeli izdajati svoje glasilo »P o z o r«, v katerem so nadaljevali delo bivše ilirske ali narodne stranke.

Ko je izšla oktobrska diploma, je kralj naročil banu Šokčeviću, naj skliče bansko konferenco, da pripravi potrebno za sklicanje sabora. Na željo banske konference je kralj osnoval začasni d v o r s k i d i k a s t e r i j kot posredovalni urad med bansko vlado in krono. Za predsednika dikasterija je kralj imenoval I v a n a M a ž u r a n i ć a. Na banski konferenci je Strossmayer predlagal, naj se ustanovi J u g o s l a v e n s k a a k a d e m i j a, v kateri bi se lahko »združili vsi boljši duhovi hrvatski, srbski, slovenski in bolgarski«. V ta namen je sam takoj daroval

Šokčević —
ban

Dvorski
dikasterij

Jugoslavenska
akademija

50.000 goldinarjev, na njegov poziv je tudi javna zbirka prinesla veliko vsoto.

**Međimurje,
Reka**

Razmerje med Hrvati in Madžari je bilo v početku ustavne dobe dobro, saj so oboji enako težko prenašali absolutizem minevajoče dobe. Ali Madžari so izposlovali, da je bilo Međimurje združeno z Ogrsko, in so vrhu tega pričeli rovariti na Reki; s tem se je razmerje zopet skalilo.

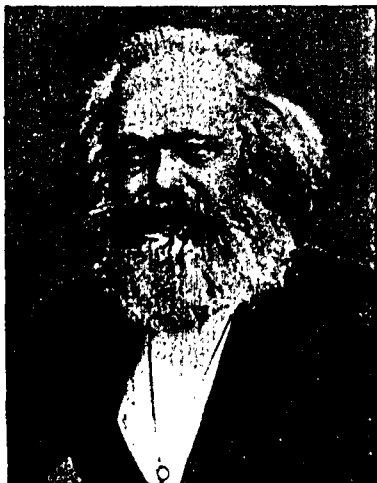
**Hrvatski
sabor**

Po izdanju februarskega patenta se je sestal hrvatski sabor. Odposlancev dalmatinskega sabora ni bilo, ker so imeli v njem premoč italijanaši, pač pa so se udeleževali njegovih sej nekateri odlični vodje dalmatinske narodne stranke kot gostje oziroma kot zastopniki nekih hrvatskih krajev. Prišli pa so poslanci iz Vojne krajine, toda smeli so se udeleževati samo razpravljanj o državnopravnih vprašanjih.

**Razmerje do
Ogrske**

Kralj je zahteval, naj se sabor izjavi o svojem razmerju do Ogrske. Sabor se je izjavil pripravljenega, da pač stopi z Ogrsko v realno unijo, toda šele

tedaj, ko Ogrska »pravnoveljavno prizna samostojnost in neodvisnost Hrvatske ter njeno teritorialno celokupnost«. Ta sklep je sprejela saborna večina, ki jo je tvorila obnovljena narodna stranka. Drug predlog so stavili unionisti ali madžaroni; od večinskega sklepa se loči v tem, da se sicer izreka za realno unijo, ne zahteva pa pogodbenega jamstva. Evgen Kvaternik z dvema drugima zastopnikoma je pa predlagal, naj sabor ne prizna nikake direktne zveze ne z Avstrijo ne z Ogrsko, ampak naj stopi z vladarjem v neposredne pregovore; v tem predlogu je začetek stranke prava. Kralj je potrdil večinski sklep.

Karel Marx

Nato je sabor razpravljajal o svojem razmerju do Avstrije in dunajskega parlamenta. So glasno je sklenil, da »Hrvatska nima nikakih skupnih poslov z Avstrijo« in da »se Hrvatska in Slavonija ne udeležita državnega zbora«. Kralj je odgovoril s tem, da je sabor razpustil.

**Razmerje do
Avstrije**

Kralj je zdaj poskusil, da si pridobi Hrvate na drug način. Z nekaterimi ukrepi se jim je hotel prikupiti. Že prej je bil osnoval kraljevsko namestniško veče, samostojno hrvatsko zemeljsko vlado, ki naj pod predsedstvom bana vodi upravo zemlje. Zdaj pa je pretvoril začasni dikasterij v hrvatsko dvorsko kancelarijo, imenoval Mažuranića za hrvatskega kancelarja in ustanovil za Hrvatsko samostojno najvišje sodišče, stol sedmorice. Dunajski ministrski predsednik Schmerling je nato sklenil, da organizira na Hrvatskem pristaše realne zveze z Avstrijo. Kukuljeviću je pripadla naloga, da ustanovi v to svrho »samostalno stranko«. Osnovna misel njenih vodij je bila, da bodo Hrvatje lažje dosegli združitev Dalmacije in Vojne krajine z materjo zemljo, ako se prej pogode z Avstrijo nego Ogrska.

**Samostalna
stranka**

Ban Šokčević je sklical bansko konferenco, ki je izdelala nov volilni zakon. Ali pri volitvah so se združili narodnjaki in unionisti ter porazili samostalce. To je bil poleg neuspehov pri Ogrih, Čehih, Poljakih in Benečanih težak udarec za Schmerlinga. Prišel je Belcredi (1865).

**Volilni
neuspeh samo-
stalcev**

Belcredi je v smislu svojega federalističnega načrta skušal ugoditi narodnjakom in unionistom. Kancelarja Mažuranića je zamenjal z unionistom generalom Kuševićem. Nato je sklical hrvatski sabor, ki je izvolil posebno regnikolarno deputacijo, da bi se pogajala z enako deputacijo ogrskega sabora. Predsednik hrvatske deputacije je bil sam Strossmayer. Toda do sporazuma ni prišlo. Madžari niso hoteli priznati Hrvatom popolne teritorialne celokupnosti ter so pristajali samo na omejeno avtonomijo. Računali so na unoniste in na vojno, ki je nastala med Avstrijo in Prusko.

**Pogajanja z
Madžari**

Po vojni so postavili Madžari Hrvate pred gotovo dejstvo. Na osnovi predloga, ki ga je v previdni daleko-

Sabor po vojni

vidnosti izdelal poseben odbor ogrskega sabora, so sklenili z Dunajem avstrijsko-ogrsko pogodbo (1867).

Ko se je po vojni hrvatski sabor sestal, je sklenil, naj se opusti ideja zveze z Ogrsko, in se odločil za posebno pogodbo z Avstrijo. Čim je bila avstroogrska pogodba podpisana, je Beust zahteval od hrvatskega sabora, naj pošlje svoje zastopnike na ogrski sabor in pa h kronanju s krono sv. Štefana. Hrvatski sabor je odgovoril, da tega ne more storiti, dokler ni rešeno vprašanje ogrsko-hrvatskega razmerja. Kralj je odgovoril z razpustom in se dal kronati brez Hrvatov.

**Baron Levin
Rauch**

Ban Šokčević je v teh razmerah odstopil: baron Levin Rauch je postal banski namestnik. Izdelal je tak volilni red, ki je prinesel pri novih volitvah veliko večino unionistom. Opozicija je zapustila sabor in unionisti so ostali sami. Izbrali so posebno regnikolarno deputacijo, ki je z enako deputacijo ogrskega sabora ugotovila in redigirala besedilo ogrsko-hrvatske pogodbe (1868).

**Ogrsko-
hrvatska na-
godba**

Glavne določbe:

Hrvatska je avtonomna tako zakonodajno kakor upravno v vseh poslih, ki se tičejo notranjih zadev, in pravosodja, šolstva in bogoslužja; vsi ostali posli so skupni, upravljajo jih skupna ministrstva z oddelki za Hrvatsko in sklepa se o njih na skupnem saboru, na katerega pošilja hrvatski sabor svoje zastopnike; v delegacije pošilja skupni sabor po pet Hrvatov; hrvatski zastopniki se lahko tako na skupnem saboru kakor v delegacijah poslužujejo hrvatskega jezika, ki je tudi uradni jezik v skupnih uradih na Hrvatskem; hrvatska dvorska kancelarija se ukinja in mesto nje se uvaja poseben dalmatinsko-hrvatsko-slavonski minister pri skupni vladi, ki je odgovoren skupnemu saboru; ban ne sme biti več vojak, imenuje ga kralj na predlog ogrskega ministrskega predsednika ter je odgovoren hrvatskemu saboru; za kritje avtonomnih stroškov si pridržuje Hrvatska letnih 2,200.000 goldinarjev, vendar se finančni del nagodbe vsakih deset let obnavlja.

**Reški
»provizorij«**

Glede Reke se pa niti unionisti niso mogli odločiti, da bi jo prepustili Ogrski. Na kraljevo posredovanje so se sestale tri nove regnikolarne deputacije (ogrska, hrvatska in reška). Rešile so vprašanje samo začasno: Reka naj bo

pod upravo skupnega ministrstva, dokler se Ogrska in Hrvatska ne pogodita. Ta »p r o v i z o r i j« je postal trajen, ker se pogajanja sploh niso obnovila.

Proti nagodbi se je razvila na Hrvatskem ostra borba. Rauch, ki je medtem postal ban, je silno preganjal njene nasprotnike. Toda ti tudi njemu niso prizanesli. V »Z a - t o č n i k u«, listu, ki je izhajal v Sisku, na ozemlju Vojne krajine, kamor ni segala banova roka, so ga obdolžili koristoljubja. Sodišče jim je dalo prav in ban je moral odstopiti.

Louis Pasteur

Njegov naslednik je postal Koloman Bedeković: razpisal je redne nove volitve, ki so prinesle popoln poraz unionistom. To je bilo v času, ko so za Potočkega in Hohenwarta na Dunaju zopet mislili na federalistično preureditev monarhije. Ali vpliv Beusta, ki je bil zunanji minister ter ogrskega ministrskega predsednika Andrassyja je bil tako velik, da je bil sabor trikrat zaporedoma odgođen. To

Ban Koloman
Bedeković

je tako razdražilo narodno stranko, da je izdala na narod proglas, v katerem javlja, da ogrsko-hrvatske nagodbe ne priznava, ker je bila sklenjena brez sodelovanja večjega dela hrvatskega naroda. Malo dni pozneje sta napravila Evgen Kvaternik in Vjekoslav Rauch nepremišljen korak: pri Rakovici v Vojni krajini sta pričela upor in proglasila nezavisnost Hrvatske. Že tretji dan sta bila z nekaterimi tovariši ubita (1871). Ta neznaten dogodek sta izrabila Beust in Andrassy; Hohenwart je moral iti in pričela se je dolgotrajna centralistična vlada Auerpergova.

Kvaternikov
upor

Hrvatski sabor pa je bil razpuščen, čim se je sestal. Nato je bana Bedekovića zamenjal banski namestnik

Banski namestnik Anton Vakanović

Anton Vakanović z nalogo, da izvede volitve. Ali kljub nasilju so ostali unionisti v manjšini. Toda Vakanović je poklical v sabor veliko število virilistov, samih madžaronskih velikašev, tako da je bila narodna stranka v manjšini. Ker se je videlo, da se je dunajska vlada zopet trdno povrnila k dualizmu, je bila narodna stranka v veliki stiski. V tem položaju je pristala na skromno revizijo ustave: najvažnejša določba pravi, da dobiva Hrvatska poslej 45 % vseh na njenem ozemlju vplačanih davkov.

Delna revizija nagodbe

Poslej je narodna stranka podpirala vlado. Vladiko Strossmayerja je to tako ogorčilo, da se je odrekel vsakemu saborskemu delu. Ante Starčević je pa širil idejo stranke prava, ki razen vladarjeve osebe ni priznavala nikake skupne vezi z Ogrsko in Avstrijo in se je na drugi strani v škodo narodne stvari odmaknila od narodnega edinstva.

Banovanje Ivana Mažuranića (1873—1880)

Ko je narodna stranka postala vladna, je kralj imenoval za bana pesnika Ivana Mažuranića, ki ga je bil narod zelo vesel, saj je bil prvi neplemič na banskem mestu. Za njegovega banovanja je bilo izvedenih mnogo koristnih reform.

Tako je bila uvedena splošna šolska obveznost. Takoj v početku njegovega banovanja je bila z ustanovitvijo zagrebške univerze izpolnjena davna srčna želja Hrvatov (1874). Imela je tedaj tri fakultete (bila je brez medicinske). Misel na njo je sprožil Strossmayer, ki je tudi zanjo daroval mnogo denarja.

1874

Toda Madžari so delali Mažuraniću velike preglavice s tem, da so protipostavno uvajali madžarščino kot uradni jezik na novo zgrajenih progah.

V težak položaj je prišel Mažuranić tedaj, ko se je s pričetkom upora v Hercegovini (1875) pričelo na Balkanu bojevanje proti Turkom. Narod je bil na strani bojujočih se bratov. To so na Dunaju in v Pešti silno zamerili. In ko je Avstro-Ogrska zasedla Bosno in Hercegovino (1878), tedaj je hrvatski sabor prosil, naj se združi s Hrvatsko. Brez uspeha, kajti cesar in kralj jo je prepustil v izrabljanje Nemcem in Madžarom in je izjavil, da je sabor s to prošnjo prekoračil svoj delokrog. Tudi Mažuranić se je radi te prošnje zameril. Ko nato Madžari niso hoteli pristati na izboljšanje nagodbe in tudi

1878

ne na to, da bi se Vojna krajina združila s Hrvatsko, je Mažuranić odstopil (1880).

Srbi v Vojvodini. Ko je izšla oktobrska diploma (1860), je tudi Srbska Vojvodina jela dobivati narodno lice: uvedla se je županijska samouprava, službo so prevzemali domači uradniki in v urade se je uvajal srbski uradni jezik. Ali že decembra 1860. je bila Vojvodina pritelovljena na Ogrski, ker si je dunajski dvor hotel pridobiti naklonjenost Madžarov.

**Vojvodina
pritelovljena
Ogrski**

Njegov trud je bil sicer zaman. Ko po objavi Schmerlingove ustave (1861) Madžari niso hoteli v dunajski parlament, jih je avstrijska vlada še enkrat poskusila postrašiti s Srbi. Sklicala jih je na blagoveštenski sabor, na katerem jim je nudila nov projekt o ureditvi Vojvodine. Ali Srbi niso šli na limanice: Svetozar Miletić je v svoji novi politični orientaciji odklonil vsak poizkus, naperjen proti celokupnosti Ogrske.

**Blagoveštenski
sabor**

Srbi so bili poslej zastopani na ogrskem saboru, ali izgubili so svoj politični pomen. Pričela se je doba madžarizacije, ki je postala posebno silna po nagodbi (1867). Madžari so jo širili z vsemi sredstvi; s kolonizacijo, uradi in šolo.

Madžarizacija

Bolj ko kdo drugi je Svetozar Miletić branil pravice srbskega naroda, na srbskem cerkvenem in na ogrskem saboru pa zlasti v »Zastavi«, glavnem organu njegove narodne stranke. Končnega spasa je iskal v zvezi s knezom Mihajlom in v rešitvi »vzhodnega vprašanja«.

**Svetozar
Miletić**

Vojvodina je tudi domovina omladinskega pokreta, ki so ga započeli srbski dijaki na Dunaju in v Pešti in se je končno razširil po vseh krajih, kjer so bile srednje šole, da, pričel je prehajati celo na nešolsko mladino. Vsa omladinska društva so se leta 1866. v Novem Sadu združila v zvezi »Ujedinjena Omladina Srbska«, ki sta ji bili vzor nekdanja »Mlada Nemčija« in »Mlada Italija«. Ujedinjena omladina je živo delovala na narodni izobrazbi; njen cilj je bilo osvobojenje in ujedinjenje naroda. Od predmarčne generacije se je ločila v tem, da je bila ona vseslovanska, ta pa je bila vsesrbska, njen ideal je bilo »Dušanovo carstvo«. Značaj Ujedinjene omladine je bil vrhu tega izrazito protiklerikalen.

Omladina

»Srbske Atene«

Vojvodina te dobe je bila v kulturnem oziru še vedno vodilna pokrajina Srbstva in Novi Sad je dobil ime »Srbske Atene«. V tem mestu je izhajalo 56 različnih srbskih časopisov, tu je bil izza leta 1864. sedež Matice Srbske, tu je bilo leta 1861. ustanovljeno Društvo za srbsko Narodno Pozorišče.

Vojvodinska literatura je imela neko posebno lastnost, ki jo je delala izredno privlačno: bila je v tesni zvezi z življenjem. Vojvodina je tudi prednjačila v srbskem zgodovinopisju; dala je med drugimi početnika srbske kritične historiografije: Ilariona Ruvarca.

Rusija za vlade Aleksandra II.

Kakor v Avstriji tako je tudi v Rusiji zunanje-politični poraz opozoril na potrebo notranjih reform. Aleksander II. se je v prvi polovici svoje vlade z vnemo lotil reformnega dela, s čimer je Rusijo še bolj približal Evropi, v drugi dobi svoje vlade pa je postajal reakcionaren — iz strahu. Liberalizem, ki je zmagal drugod v Evropi, je rodil tudi drugi poljski upor, ki je bil sicer potlačen, ter je v Rusiji povzročil (tajno) prevratno gibanje (nihilizem), ki je carju končno res vzelo življenje.

Kakor doslej se je tudi zdaj rusko ozemlje na vzhodu zelo širilo in književnost je doživela svoj »zlati vek«.

Osvoboditev kmetov. Krimska vojna je pokazala, da je notranja organizacija Rusije zelo slaba. Kot glavni vir te slabosti so jeli smatrati kmečko nejevoljništvo. Novi car Aleksander II. (1855—1881) se je odločil, da ga odpravi. Radi dobrega zgleda je storil to najprej na kronskih posestvih (1858). Tri leta pozneje je izšel (februarja 1861.) sloveči carski manifest, ki je nejevoljništvo odpravil. Ali kmetje so del svoje zemlje vrnili gospodarjem, za ostanek pa je bilo treba plačati odkupnino. Pri tem je pomogla vlada: posestnikom je dala petprocentne zadolžnice in kmetje so ji morali vrniti odkupnino v 49½ letih. Ruski kmetje so obdelovali svojo zemljo v vaških zadrukah (mir). Tudi poslej so ostale, vendar pa se je mir razšél, ako je to zahtevala (na mirski skupščini) polovica njegovih članov.

Carski manifest o odpravi nejevoljništva

Mir

Januarski poljski upor (1863—1864). Napredek narodne ideje v Evropi in pa pričetek reform v Rusiji sta vplivala tudi na razpoloženje Poljakov. Ob raznih prilikah so manifestirali in zahtevali osvoboditev. Aleksander je jel uvajati razne reforme, ali Poljakov ni pomiril. Niti s tem ne, da je bil na čelo civilne uprave (pod namestnikom) imenovan Poljak **Aleksander Wielopolski** (1862), ki je obnovil poljsko univerzo v Varšavi. Da napravi konec manifestacijam, je namestnik odredil rekrutacijo mestne mladine (mesto podeželske), ali mladi ljudje so pobegnili v gozdove, s čimer se je začel upor. Osnovala se je tajna vlada, ki ga je vodila. Ali bilo je premalo denarja in ljudstvo se ni v dovoljni meri odzvalo, zato ga je vlada kmalu potlačila (1864).

**Aleksander
Wielopolski**

Ruska vlada je poslej zatrla vsak pojav poljskega nezadovoljstva in je odpravila vse, kar je spominjalo na posebno stališče Poljske. Mesto izraza »poljsko kraljestvo« se je uvedel naziv »povislansko ozemlje«. Da bi bila zlomljena moč plemstva, je bila kmečka reforma mnogo bolj radikalno izvedena ko v Rusiji. Ruščina je postala izključni uradni in učni jezik. Najhujše je bilo kaznovanje upornikov in preganjanje poljskega življa na Litvi. To delo ruske vlade je podpirala tudi ruska konservativna javnost.

**»Povislansko
ozemlje«**

Nadaljnje reforme. Po poljskem uporu se je reformno delo še nekaj časa nadaljevalo. Najprej je bila preurejena samouprava, ki je bila dotlej v rokah plemstva. Leta 1864. so bila uvedena okrožna in gubernialna »zemstva«, ki jim je bila poverjena skrb za nižje šolstvo, zdravstvo, ceste in pod. V njih so bili poleg plemičev zastopani tudi meščani in kmetje. Malo pozneje (1867) so bila na novo urejena mesta. Zelo posrečena je bila sodna reforma z običajnimi sodišči za težje in z mirovnimi za lažje slučaje; uvedena je bila porota. Univerze so dobile popolno samoupravo in v srednjem šolstvu je bilo preloženo težišče na klasično izobrazbo. Za dekleta so se uvedla posebna višja učilišča. Novi cenzurni zakon je olajšal napredek novinarstva in publicistike.

Zemstva

**Mesta
Sodna reforma**

Šolstvo

Cenzura

Vojška

Posebno pozornost je posvečala vlada Aleksandra II. vojski. Vojna služba je postala splošna obvez-

nost in skrajšali so jo od 25 na 6 let. Armado so reorganizirali in na novo oborožili; zgradili so tudi novo brodovje.

Finančna kontrola

Uvedena je bila tudi od vlade nezavisna kontrola državnega finančnega gospodarstva. Državni izdatki so naraščali, ali radi reform so rasli tudi dohodki.

Industrija

Ugodno so vplivale reforme tudi na razvoj industrije, ki jo je vrhu tega ščitila visoka carina. Plemiški posestniki so kot odkupnino dobljeni denar vlagali v industrijska in trgovska podjetja, svobodni kmetje so dajali delavce, novo ozemlje v Aziji pa povečan trg.

Nihilizem. Pri vsem tem je car hotel obdržati absolutizem, dočim je družba zahtevala konstitucijo. Zato široki sloji naroda vladi niso zaupali. Tako se je lahko razvil v ruski družbi radikalizem, ki se je opiral na napredek v prirodnih in filozofskih vedah evropskega Zapada ter se je vnemal za socialni prevrat. Osnova novi ruski socialistični državi naj bi bil ruski kmetiški mir. Ali preden bi do tega prišlo, bi morala biti uničena sedanja družba, odtod ime »nihilizem«, ki ga je za privrženca ruskega radikalizma prvi uporabil Turgenjev (1862, v romanu »Očetje in sinovi«). Nihilisti so začeli širiti svoje ideje med delavci in kmeti; vlada je začela to gibanje nasilno zatirati. Nihilisti so odgovorili z atentati na odlične osebe in končno na samega carja. Na novo imenovani predsednik vlade grof Loris-Melikov je hotel odstraniti nihilizem z reformami, ali preden je uspel, so carja na nekem izprehodu po Petrogradu ubili (marca 1881).

Nihilisti

Grof Loris-Melikov

Širjenje ruske posesti v Aziji. Za Aleksandra II. se je Rusija v Aziji močno razširila. Že v 17. stoletju so bili Rusi dosegli Tihi ocean in zavzeli Kamčatko. Za vojne med Kino in Francijo ter Anglijo so si dali Rusi od Kitajcev odstopiti levi breg reke Amur in od ustja reke Ussuri dalje tudi desni breg (1860). Japoncem so Rusi prepustili Kurile in dobili zato južno polovico Sahalina (1875). V letih 1864—1881. je zavzela Rusija ozemlje kokanskega, hivskega in buharskega kanata, katerih prebivalstvo je plenilo ruske karavane in vpadalo na rusko ozemlje. Zmanjšana kanata

Hiva in Buhara sta se ohranila pod ruskim protektoratom. Kmalu nato (1881) je bilo zavzeto tudi ozemlje Z a k a - s p i j s k o.

Zlati vek ruske literature. Aleksandra II. reforme so blagodejno vplivale tudi na literaturo. Ker je bila socialno-kritična literatura nemožna, zato je leposlovje verno zrcalo ruskega življenja. Razevet ruske literature sega od leta 1840.—1880. (pisatelji: Turgenjev, Gončarov, Nekrasov, Saltykov-Ščedrin, Tolstoj, Dostojevskij).

Pregled

Ludovik Napoleon je z državnim prevratom izpremenil republiko v cesarstvo, ki ga je utrjeval s smotno gospodarsko in socialno politiko ter z uspehi francoskega orožja. V krinski vojni je premagal Rusijo; s tem je sicer pomogel Angliji, vendar je tudi dvignil francoski ugled. Želje Napoleonove, da bi odločal v evropskih zadevah, je spretno uporabil italijanski državnik Cavour. Napoleon je nastopil kot zaščitnik italijanskega ujedinjenja proti Avstriji. Italija se osvobodi in ujedini. V svoji končni osvobodilni fazi se je združila s Prusko, katere državnik Bismarek je bil na čelu nemškega prizadevanja za ujedinjenje nemškega naroda. Bismarek je iztisnil Avstrijo iz Nemčije. Napoleonu skrajno ujedinjenje Nemčije ni šlo v račun in res je nemški nacionalizem začel dobivati imperialistično lice — Napoleon je v borbi z njim izgubil prestol. Francija je zopet postala republika. Ali tudi v Vzhodni Evropi so se izvršile velike izpremembe. Na Ruskem je Aleksander II. uvedel mnogo važnih reform, ki pa niso zadovoljevale radikalizma, bolj in bolj nastopajočega proti samodržavju. Rusija je za Aleksandra zopet nastopila kot zaščitnica balkanskih Slovanov, napravljen je bil nov korak na poti k njihovi popolni osvoboditvi, ali berlinski kongres (1878) je spustil Avstrijce v Bosno in Hercegovino ter s tem pripravil podlago za težke zapletljaje v bodočnosti.

Natančno in sintetično ponovi jugoslovansko zgodovino!

Nacionalizem in imperializem

(1880—1914).

Predidoča doba je z ustanovitvijo italijanskega kraljestva in nemškega cesarstva rešila dvojce važnih evropskih političnih vprašanj. Sledeča doba je lahko posvetila svoje sile notranji konsolidaciji evropskih držav, v kolikor so bile prirodne tvorbe, v neprirodno ustrojenih državah (Avstrija, Rusija, Turčija) pa se je temu stremljenju pridružilo drugo — bolj prirodno — njega cilj je postajala nacionalno-politična osvoboditev.

Ali notranje konsolidirane evropske države so jele svojo pozornost obračati naokrog: prirodni nagon pa porast prebivalstva in produkcije sta jih silila k pridobitvi novih ozemelj; nacionalizem je prehajal v imperializem. V Evropi je bil za razmah imperializma pripraven samo Balkan, ali še tu je zadeval na samozavestne osvobodilne težnje probujajočih se narodov. Zato se je pa tem svobodneje udeleževal v Afriki in Aziji, kjer mu je sicer v Japonski nastal odločen, čeprav še ne odločujoč konkurent. Zabarikadirana pa je postala pot evropskemu imperializmu na zapadu, še več, tam mu je v Združenih državah Severne Amerike nastal tekmeec, ki je preko Tihega oceana razpel svoja krila proti Aziji in Avstraliji. Notranja konsolidacija držav in njihova imperialistična ekspanzivnost (združena z nastankom svetovnega gospodarstva) je zahtevala prilično dolgo dobo mednarodnega miru. Ali interesi imperialističnih držav so končno vendarle morali nevarno zadeti drug na drugega — v Evropi na Balkanu, sicer pa na širši svetovni fronti; to je prirodno vodilo k ustvarjenju mogočnih meddržavnih zvez, ki so odkraja pač zadrževale oborožene konflikte, končno pa potegnile v požar ves svet;

v istem smislu je morala dejstvovati prirodna osvobodilna težnja še podjarmljenih kulturnih narodov, ki so jeli aktivno zahtevati svojo svobodo.

Tudi duhovna velesila, katoliška cerkev, je spremenila svojo podlago: postala je samo duhovna ter je v obrambo proti modernemu znanstvenemu napredku precizirala svoje stališče, okrepila svojo organizacijo, sicer pa je jela prenašati svojo zgradbo na moderno politično silo: na demokracijo, t. j. na širše narodne vrste.

Anglija

Preko let revolucije (1848—1849) je dajal v glavnem smer angleški politiki liberalni minister **Palmerston** (do leta 1865.), ki je puščal v nemar notranje reforme ter skrbel za okrepitev angleškega vpliva v zunanji politiki (krimska vojna).

Poslej pa je bil skoraj trideset let duša vlade liberalni minister **Gladston**.¹ Za njega se je stopnjema izvajala demokratizacija angleške družbe. Izboljšalo se je volilno pravo, razširilo se je na vse staleže in končno (1885) tudi na poljedelske delavce. Gladston se je silno zavzemal za rešitev irskega vprašanja: ukinil je privilegij državnosti angleške cerkve (s tem tudi irsko desetino), skušal je izboljšati stanje irskih kmetijskih najemnikov in irski akciji za samoupravo (*»home-rule«*), ki jo je vodil spretni politik **Parnell**, je hotel ustreči s tem, da bi dal Irski samoupravni položaj angleških kolonij. Za zunanje zadeve se je pa Gladstonova vlada manj brigala; sredi sedemdesetih let jo je izpodrinila konservativna vlada **Benjamina Disraelija** (**lorda Beaconsfielda**), ki je vodil izrazito imperialistično politiko (berlinski kongres).

Gladstone se je vrnil na vlado, ali sredi devetdesetih let so jo zopet prevzeli konservativci (Gladstone je umrl leta 1898.) in ji pod vodstvom odločnega **Chamberlaina**² dali odločno imperialistično smer. Potrebo take politike

¹ Gladston. — ² Bikenfield. — ³ Čembrlén.

Edvard VII.
(1901—1910)

je izprevidel tudi sin in naslednik kraljice Viktorije Edvard VII. (1901 do 1910), kralj, ki ga je dičila izredna zunanjepolitična bistroglednost. Hkrati je Anglija jela opuščati (liberalno) svobodno trgovino ter se začela vračati k sistemu zaščitnih carin (protekcionizem), da se zaščiti pred napredujočo industrijo drugih držav. Delavski sloj, ki si je bil medtem ustvaril trdno zaščitno in samopomočno strokovno organizacijo, je doslej politično podpiral liberalce, izza devetdesetih let se je pa organiziral v samostojno delavski stranki, s čimer je bil prebit princip dualizma v angleškem strankarstvu.

Benjamin Disraeli

**Delavska
stranka**

Tretja francoska republika

Upor v Parizu (komuna). Po sedanski katastrofi je bila oklicana v Parizu republika. Narodna skupščina, sklicana v Bordeauxu radi sklenjenja miru z Nemci, je proglasila starega Thiersa za poglavarja države in se po sklenjenem miru preselila v Versailles. To je vzbudilo v Parizu vnemirjenje, ki je bilo tem večje, ker je bila večina v narodni skupščini konservativna in se je bilo bati, da vzpostavi monarhijo. V Parizu je radi zastoja gospodarskega življenja vladala velika beda. Iz teh vzrokov je nastal upor narodne garde in delavstva. Upor je vodil revolucionarni odbor («commune»), ki je mislil na komunistično preuredbo družbe in na pretvorbo Francije v zvezo mestnih republik. Ali še preden je mogel misliti na izvedbo svojih načrtov, je obkolila Pariz vladna vojska, ki je vdrla v mesto. Razvila se je silna borba, najbolj krvava

Thiers

Commune

izmed vseh francoskih revolucij, in uporniki so nesmiselno uničevali krasne stavbe.

Tretja republika. Po zmagi nad komuno je Thiersova vlada storila vse, da bi zopet dvignila Francijo; reorganizirala je vojsko na osnovi splošne vojne dolžnosti (po pruskem vzorcu) in že leta 1873. plačala Nemčiji vso vojno odškodnino, s čimer je osvobodila francosko ozemlje.

Ali radi spora s konservativno skupščino je Thiers odstopil (1873), nakar je narodna skupščina izvolila za predsednika republike konservativnega maršala Mac-Mahona. Zdaj bi bila konservativna stranka povrnila prestol vnuku Karla X. (Henriku V.), da je pristal na trikoloro. Ko se je ta poizkus ponesrečil, je izdelala narodna skupščina definitivno ustavo (1875). Samo radi nesloge legitimističnih konservativcev so zmagali republikanci, katerih vodja je bil odločni Gambetta, z enim glasom večine. Vendar je postala ta ustava temelj uspešnemu razvoju.

Poslej je v Franciji zakonodajna oblast pridržana zbornici poslancev (chambre des députés) in senatu; zbornica poslancev se voli na osnovi splošnega in enakega volilnega prava, senat pa volijo razni samoupravni zastopi. Za izvolitev predsednika republike se sestane obe zbornici (kongres). Predsednikova izvolitev velja za sedem let. Izvršilna oblast je v rokah ministrskega sveta (vlade), ki pa je vedno vzet iz večine zbornice poslancev ter je parlamentarno odgovoren.

Sledeče volitve so pa že dale večino republikancem. Mac-Mahon je prišel z njimi navzkriž in je moral odstopiti (1878).

Francoski republikanci so vodili (oportunistično) politiko, ki se je trudila utrditi republiko v miru in iskala nagrade za izgubljene province v kolonijah. Vodilni duh te politike je bil Jules Ferry. Po njegovem prizadevanju je dobila Francija protektorat nad Tunisom (1881) in znatno razširila svojo posest v Vzhodni Indiji. V notranjosti je izvedla republika ločitev cerkve od države, kar je izzvalo znatne boje, vendar je naraščalo blagostanje in dvigala se je kultura. Legitimisti so bili v manjšini, opirali so se zlasti na duhovništvo in čast-

1873
Maršal
Mac-Mahon

Definitivna
ustava, 1875

Republikanci,
1878

Jules Ferry

ništvo ter na stranko radikalnih domoljubov, ki so se vneli za revanšo proti Nemčiji. Njih vpliv je padal; ali s preobrazbo nemške nacionalistične politike v imperialistično (v devetdesetih letih) je morala tudi uradna francoska republika iskati zaščite v zvezi z Rusijo in (pozneje) še z Anglijo.

Nemško cesarstvo

Januarja 1871 Zmaga v nemško-francoski vojni je ustvarila nemško cesarstvo, ki je bilo proglašeno v Versaillesu (januarja 1871).

Ustava. Vlade južnonemških držav so v glavnem priznale ustavo, ki je veljala že dotlej v severnonemški zvezi. Vsa Nemčija je postala zvezna država, obsegajoča 22 dednih monarhij in tri hanseatska mesta (Bremen, Hamburk, Ljubek); vendar je bila podanikom posameznih držav podeljena enakopravnost v vsem cesarstvu. Iz samouprave posameznih držav so bile izločene važne skupne zadeve, zunanja politika, vojska, carine in trgovinske pogodbe, pošta, denarništvo, kazensko in občansko pravo. Bavarska in Virtemberška sta si ohranili nekatera »rezervatna prava«, zlasti v vojski, v prometu in pošti. Alzacija in Lotaringija sta bili urejeni kot posebno državno ozemlje, podrejeno državni vladi. Zakonodajna oblast je bila izročena državnemu zboru, voljenemu na osnovi splošnega volilnega prava, in zveznem svetu, v katerem so sedeli zastopniki poedinih vlad; vendar pa je bila državnemu zboru priznana samo možnost, zavreči (po razpravljanju) vladne predloge, in v zveznem svetu so prevladovali zastopniki Pruske. Cesar je postal vrhovni poveljnik vojske in mornarice ter zastopnik države napram inozemstvu. Najvišji uradnik države je bil državni kancelar z ministri. Ali vlada ni bila parlamentarno odgovorna. Bismarck je visoko dvignil ugled državnega kancelarja in mnogo pripomogel k temu, da so postali Nemci trdi in presamozavestni realisti.

Kulturni boj. Po velikih zmagah je Bismarck napravil mir z liberalno stranko, ki mu je naknadno odobrila prejšnje samovoljne izdatke za vojsko ter ga je

poslej podpirala. Proti sebi pa je imel katoliško stranko (»centrum«), ki je bila bolj partikularistična ter je ostro nastopala proti Bismarcku tudi radi »kulturnega boja«, t. j. radi njegove protikatoliške politike. Ta boj ima svoj pričetek v vatikanskem koncilu, ki je proglasil nezmotljivost papeža (1870), Bismarck je vzel v Nemčiji v zaščito stare katolike, ki te dogme niso hoteli priznati, ter je izgnal iz Pruske jezuite pa z majskimi zakoni (1873) skušal spraviti prusko katoliško duhovništvo v popolno odvisnost države. Boj je trajal več let. Mnogo duhovnikov je bilo zaprtih, na mnogih mestih je prestala služba božja. Posebnega značaja je bila ta borba na Poznanjskem, kjer je bila naperjena hkrati proti Poljakom, vdanim katoličanom. Tudi pozneje, ko je kulturni boj prestal, je divjala pruska vlada proti Poljakom z nezmanjšano silo.

1870

1873

Kulturni boj se je končal, ko je Piju IX. sledil Leon XIII. (1878—1903), spreten diplomat. Katoliška cerkev si je v glavnem povrnila prejšnja prava. Bismarck se je uklonil, ker je hotel spremeniti svojo gospodarsko politiko: od svobodne trgovine je nameraval preiti k protekcionizmu, s čimer je hotel zvišati carinske dohodke, ki bi državno finančno gospodarstvo napravili nezavisno od volje posameznih držav. Ker ga liberalci pri tem niso hoteli podpirati, si je napravil novo večino iz konservativcev in centruma pa žrtvoval kulturni boj.

Leon XIII.
(1875—1903)

**Bismarckov
preokret v kul-
turni in gospo-
darski politiki**

Socializem. Ostra je bila tudi Bismarckova borba proti socialistom. Na cesarja je bilo izvršenih dvoje (nesocialističnih) atentatov, ki jih je Bismarck izrabil za borbo proti neljubi mu stranki. V državnem zboru je dal izglasovati protisocialistični zakon (1878), ki je onemogočil vsako javno delovanje socialnih demokratov ter je bil redno podaljševan.

1878

Sicer pa so dali tako zvani »katedrski socialisti« (profesorji politične ekonomije) Bismarcku pobudo, da je izvedel dobro socialno zakonodajo: delavci so bili poslej zavarovani za slučaj bolezni, nezgode, starosti in smrti.

V zunanji politiki se je hotel Bismarck zavarovati proti revanžni politiki francoski. V ta namen se je sporazumel z avstrijskim in ruskim cesarjem (1872, »zveza treh cesar-

- jev«) in ko se je po berlinskem kongresu Rusija odvrnila od Nemčije, z Avstrijo in Italijo (trozveza«).
- Trozveza**
- Friderik III.**
1888
- Viljem II.**
(1888—1918)
- Politika Viljema II. Za Viljema I. je bil Bismarck neomejen gospodar. Njegov sin, liberalni Friderik III., je vladal samo tri mesece (1888); Friderika III. sin Viljem II. (1888—1918) je pa hotel uveljaviti svojo moč ter je nemilostno odpustil starega kancelarja. Sicer pa je Viljem II. vladal v Bismarckovem duhu, samo da je še poostril imperialistično smer nemške zunanje politike, kar je vodilo k veliki katastrofi. V notranji politiki je Viljem II. sicer ukinil zakon proti socialnim demokratom, ali v njih je vendarle videl svoje ljute sovražnike ter je poskušal omejiti velike uspehe, ki so jih želi pri vsakih volitvah.

Avstro-Ogrska

- 1879**
- Grof Edvard Taaffe**
- 1881**
- Punktacije**
- Staročehi — Mladočehi**
1893
- Avstrijska politika. Po zasedbi Bosne je nastal v notranji politiki Avstrije nekakšen prelom. Nemški liberalci so se protivili zasedbi; zato jim je cesar leta 1879. vzel vladno in je postavil na čelo novega ministrstva grofa Edvarda Taaffeja, ki je združil proti liberalnim Nemcem (levici), konservativno plemstvo, nemške katoličane ter Slovane. Največjega pomena za Taaffejevo vladno je bilo stališče Čehov. Da si ohrani njihovo podporo, je vlada pristala na cepitev praške univerze, na češko in nemško (1881), ter je s tako zvano jezikovno naredbo zagotovila, da se bo pri občeivanju s straniki uporabljala (pri Čehih) češčina kot uradni jezik. Čehi so prirodno zahtevali, da postane češčina v čeških deželah tudi notranji uradni jezik, dočim so se češki Nemci plašili rastočega napredka češkega naroda ter so zahtevali delitev nemškega ozemlja od češkega. Taaffejeva vlada si je želela, da bi prišlo na Češkem do sporazuma. Pripravila je na Dunaju (1890) zborovanje odličnih čeških in nemških politikov, ki so se sporazumeli glede tako zvanih punktacij; po njih naj bi se po narodnosti razdelili češki deželnošolski ter poljedelski svet pa najvišji senat. Dotlej vodilna stranka med Čehi, Staročehi, je s tem izgubila narodno zaupanje in vodstvo so prevzeli Mladočehi, ki so nastopili proti vladi (1893). Padla je, ko je

poskusila rešiti vprašanje splošnega volilnega prava. To vprašanje je začasno rešila vlada grofa Badenija, ki je leta 1896. ostalim kurijam pridružila še splošno kurijo. Badeni je zopet hotel pridobiti Čehe, zato je izdal za Češko in Moravsko jezikovne odredbe, ki uvajajo dvojezičnost v notranjem uradovanju. Proti temu je izbruhnila v parlamentu nemška obstrukcija in Badenijeva vlada je padla (1897). Poslej je preživel avstrijski parlamentarizem težko krizo. Izmed sprememb, ki so sledile, je najvažnejša uvedba splošnega in enakega volilnega prava (1907), ali samo za državni zbor.

Slovenci. Taaffejevo vlado so podpirali tudi Slovenci, ki so bili zbrani v klubu kranjskega fevdalca grofa Hohenwarta. Za plačilo so prejeli drobne in še za te so se morali boriti. Tako za uveljavljanje materinščine pri občevarju s strankami in na šolskem polju. Ker jim vlada (zlasti v obmejnih pokrajinah) ni dovolj nudila, so ustanovili Slovenci leta 1885. Družbo sv. Cirila in Metoda, ki je ustanavljala šole in otroške vrte v ogroženih krajih, največ v Trstu in na Koroškem. Nasprotno pa je Nemško šolsko društvo (Deutscher Schulverein) ustanavljalo ponemčevalnice v vseh večjih krajih, kjer ni bilo javnih osnovnih šol. Izredno težka je bila borba za srednje šole. Šele z letom 1880. so jeli uvajati slovenski učni jezik za nekatere predmete v nižjih srednjih šolah na Kranjskem, pozneje v nižjerazrednih paralelkah mariborske in celjske gimnazije. Šele v početku 20. stoletja so jeli sloveniti tudi višje razrede kranjskih in primorskih srednjih šol. Brezuspešna je bila slovenska borba za univerzo, pač pa so si za Ljubljano priborili obrtno (današnjo srednjo tehniško) šolo.

S padcem Taaffejeve vlade (1893) so Slovenci (kakor Čehi) prestali redno podpirati vlado.

Glede podpiranja vlade si že v osemdesetih letih Slovenci na Kranjskem niso bili edini. Deželni predsednik je bil tedaj Andrej baron Winkler, edini Slovenec, ki je dosegel v Avstriji tako visoko mesto. Njegovo politiko slage z Nemci so Slovenci deloma podpirali, deloma pa so ji nasprotovali, češ, da se Slovenci v nikakih okoli-

**Grof Badeni
in volilna
reforma, 1896**

**Jezikovne
odredbe**

1897

**Splošno in
enako volilno
pravo**

**Hohenwartov
klub**

**Družba
sv. Cirila in
Metoda**

Srednje šole

Obrtna šola

**Andrej baron
Winkler**

ščinah ne smejo vezati z Nemci. To radikalno stališče je zastopal Tavčarjev »Slovan«.

Stranke

Proti koncu osemdesetih let pa so se po svetovnem nazoru jeli politično trajno diferencirati. Borbo je pričel Anton Mahnič v Rimskem Katoliku; zagovarjal je mnenje, da se mora verskemu načelu podrediti vsakatero, tudi narodno načelo. Njegovi nauki so rodili katoliško stranko, ki je dobila svojo definitivno obliko na prvem katoliškem shodu (1892). Nasprotniki so se leta 1894. definitivno strnili v narodno-napredni stranki. Tako je bilo na Kranjskem; na Primorskem je nastopila cepitev leta 1899. in na Štajerskem še pozneje (1906), na Koroškem pa se Slovenci radi svojega ogroženega položaja sploh niso cepili. V obeh obmejnih pokrajinah (na Koroškem in Štajerskem) je bilo politično pomembno tudi »nemškutarstvo«.

Po slovenskih deželah se je polagoma razvijala tudi industrija, ki pa je bila skoraj izključno v nemških rokah. Med delavstvom se je počasi širilo socialistično gibanje, ki je leta 1896. rodilo socialnodemokratsko stranko.

Zedinjena Slovenija

Jugoslovansko vprašanje

Zedinjena Slovenija je še vedno bila politična zahteva, ali spričo prirodnega porasta narodne zavesti in spričo dogodkov na slovanskem jugu — je stopalo jugoslovansko vprašanje čimdalje bolj v ospredje, zlasti velik učinek je imelo leto 1908., ko je Avstrija okupirala Bosno. Avstrijski vojaški krogi s prestolonaslednikom Francem Ferdinandom na čelu so izprevideli, da jugoslovansko vprašanje dozoreva in da ga bo rešila napredujoča Srbija, ako se ji pusti čas za to. Sklenili so, da jo prehite. V ta namen so si zamislili tako zvani trializem, t. j. pretvorbo Avstrije v tri dele: tretji del bi bile jugoslovanske dežele: Za to, sicer neizvedljivo idejo so si pridobili slovensko ljudsko (prejšnjo katoliško) in hrvatsko stranko prava, ki je po smrti svojega vodje Starčevića začela kazati Avstriji prijaznejše lice. Ta ideja je ostala živa do svetovne vojne. Tudi narodno-napredna stranka si ni upala preko tega programa. Pač pa je to storila socialna demokracija, ki je zahtevala jugoslovansko republiko; pisatelja Ivana Cankarja so radi tega celo postavili pred sodišče.

Trializem

Ali nasprotje do Nemcev je rastlo; leta 1908. so se vršile v Ljubljani demonstracije in tekla je slovenska kri: vojska je streljala v množico. Mlajša napredna inteligenca in študirajoča mladina je jela jugoslovansko vprašanje prirodno in pravilno pojmovati: rešilo se bo s pomočjo napredujoče in zmagojuče Srbije. Izdajala je nacionalistične liste, ustvarjala organizacije ter postajala borbena. Doživela je preganjanja, n. p. leta 1914., ko je hotela v nacionalnem smislu proslaviti petstoletnico zadnjega ustoličenja koroških vojvod.

**Nasprotje do
Nemcev**

Kulturno so Slovenci močno napredovali. Središče slovstvenega dela je postal leta 1881. »Ljubljanski Zvon«; kot zastopnik katoliške smeri se mu je leta 1888. pridružil »Dom in Svet«. Tudi glasba in upodabljaljoča umetnost sta napredovali, sledeč splošnemu evropskemu razvoju in vendar skušajoč vtisniti svojim delom pečat domovine.

**Borbena
jugoslovanstvo
mladine**

**Kulturni
napredek**

Pač pa je slovenski kmet že v sedemdesetih letih zašel v težko gospodarsko krizo, ki je mnoge odgnala v Ameriko, druge pa vrgla v naročje oderuhom. Da bi se izboljšal njihov položaj, je Miha Vošnjak okrog leta 1880. jel snovati zadružne posojilnice. Na njihov češki zgled je bil opozoril njegov brat dr. Jožef Vošnjak. Denarnim zadrugam so se kmalu pridružile druge, n. pr. nakupne in prodajne. Na Kranjskem je izza devetdesetih let posebno podpiral njihovo snovanje dr. Janez Evangelist Krek. Zadruge so boljšale gospodarsko stanje kmetov; v istem smislu je učinkoval tudi rastoči tehnični napredek. Mnogo zadrug (delavskih) je ustanovila tudi socialno-demokratska stranka. V svrhu delavske samopomoči so jele nastajati tudi razne strokovne organizacije; prva izmed njih je bila tiskarska, ustanovljena že leta 1868.

Zadruge

Naš narod v Dalmaciji. Kljub zinagi narodne stranke (1870) talijanaši niso docela izginili iz dalmatinskega političnega življenja, podpirala jih je namreč vlada, in sicer direktno ter s krivičnim občinskim ter deželnozborskim volilnim redom. Ipak so se vrste talijanašev stalno redčile. Da bi preprečila težnje narodne stranke po združitvi s

Talijanaši

Uspehi narodne stranke

Hrvatsko, je vlada netila tudi spor med Hrvati in Srbi. Ali narodnjaki so bili vztrajni; po njihovem prizadevanju so prišle v narodne roke vse občine razen zadarske, dosegli so, da se je uvajala srbohrvaščina kot učni jezik v osnovne in srednje šole in da je italijanščina leta 1909. prestala biti uradni jezik; niso pa mogli rešiti fevdalnih odnosov, ki so težili dalmatinske kmete.

Gospodarstvo

V gospodarskem oziru je preživljalo dalmatinsko ljudstvo težke čase. V rokah večjih posestnikov se nahajajoča zemlja jim ni mogla nuditi dovolj kruha in bavilo se je zlasti z ribarstvom in mornarstvom; toda mnogi so šli tudi preko morja, zlasti v Južno Ameriko, ter si tam pridobili lep ugled. Da bi si narod pomagal s svojo močjo, v ta namen so voditelji po slovenskem vzoru jeli snovati **z a d r u g e**.

Notranja sila dalmatinskih narodnih vodij, ki so v dunajskem parlamentu nastopali složno s Slovenci, je bila tako velika, da so končno posegli tudi v težke politične razmere na Hrvatskem in jih pomagali ugodno rešiti.

Narodna zavest

In še v večji meri kakor med Slovenci se je čutil med mlajšo dalmatinsko generacijo vpliv srbskega preporoda in srbskih zmag za balkanske vojne: postajala je odločno borbena.

Naš narod v Istri. Tudi v Istri se je uspešno nadaljevalo podrobno probujanje naroda; dve tretjini vseh občin je prešlo v hrvatske (oziroma slovenske) roke; osnovna šola je postajala narodna; hrvatska je postala tudi ena gimnazija (v Pazinu), dočim sta Pazin in Kastav dobila hrvatsko učiteljsiše. Pomembno je bilo prosvetno delo »Družbe sv. Cirila in Metoda za Istro«.

Tudi v Istri je bilo gospodarsko stanje naroda jako težko, tako da je bilo močno **i z s e l j e v a n j e**.

Naš narod na Hrvatskem. Hrvatska se je po zgodovini in nagodbi nahajala v posebnem položaju, vendar je tudi sem jel posegati madžarski nacionalni imperializem silneje ko kdaj prej.

Ban Ladislav Pejačević

Mažuraniću je sledil na banskem mestu **L a d i s l a v P e j a č e v i ć**. Za njegovega banovanja je bila **V o j n a k r a j i n a** združena s Hrvatsko, s čimer je bilo ustrezno davni hrvatski želji (1881). Ker pa so Madžari vsiljevali

1881

madžarske napise na poslopjih skupnih ogrsko-hrvatskih uradov, je ban Pejačević leta 1883. odstopil. Da bi pokazal svojo avtoritativnost, je ogrski ministrski predsednik za kratko dobo ukinih hrvatsko ustavo in imenoval nekega generala za kr. komisarja, vendar so dvojezični napisi izginili.

Kratka ukinitv hrvatske ustave

Koncem leta je bila kraljevini vrnjena ustava in za bana je bil imenovan grof Dragutin Khuen-Hedervary, ki je rekel, da je sicer rojen na Hrvatskem, toda njegova domovina je Ogrska. Grof Khuen-Hedervary je vladal jako nasilno. Podpiral ga je del narodne stranke, ki je dobila zdaj čisto madžaronski značaj. Volitve je vršil nasilno in s podkupovanjem, kar ni bilo težko, ker je bilo število volilnih upravičencev itak zelo majhno. V saboru je dal izpremeniti poslovnik tako, da je bila opozicija popolnoma brez moči. Končno je celo finančno oškodoval Hrvatsko v korist Ogrske. V Slavoniji se je pa pričela prava madžarizacija; tam so se jele javljati madžarske osnovne šole, dočim je na realnih gimnazijah postala madžarščina relativno-obvezen predmet.

Ban Khuen-Hedervary

Nasilja

Opozicijo je tvorila stranka prava, ki jo je vodil Ante Starčević. Opirala se je na zgodovinsko pravo kraljevine in je Srbe smatrala samo za doseljence, Slovence pa za planinske Hrvate. S tem svojim stališčem je tirala Srbe v naročaj vlade. Tako je nastajala mržnja med bratskima plemenoma, kar je bilo banu in Madžarom zelo prav.

Stranka prava

Aktivni odpor je Khuen najprej izzval pri mladini. Rad je dajal izobešati madžarsko zastavo na skupnih uradih, čeprav je to bilo proti nagodbi. Ko je bil leta 1895. cesar v Zagrebu, so vseučiliški dijaki zažgali madžarsko zastavo pred Jelačićevim spomenikom. Nekateri izmed njih so bili izključeni in so se podali v Prago, kjer jih je profesor Masaryk učil realnega gledanja na svet: Srbi in Hrvati niso navezani drug na drugega samo po skupnem slovanskem poreklu in istem jeziku, ampak jih družijo tudi isti realni interesi. Te nauke so jeli širiti v domovini. Pripravljala se je sloga med Hrvati in Srbi in pričenjala se je resna borba proti Khuenu.

Odpor mladine 1895

Masarykova šola

1903

**Ban Teodor
Pejačević**

Leta 1903. se je pojavil na poslopju železniškega ravnateljstva v Zagrebu nezakonit madžarski napis. Nastale so demonstracije, ki so se razširile tudi po deželi; nastopilo je vojaštvo in tekla je kri. Grof Khuen-Hedervary je odšel, ker je postal ogrski ministrski predsednik; njegovo mesto je prevzel grof Teodor Pejačević, ki je pogloma umiril deželo.

Za Pejačevića so se končno strnile vrste hrvatske in srbske politike. Mladina je ustanovila več novih hrvatskih in srbskih strank. Začelo se je živahno delo med narodom.

Medtem je bilo tudi v Dalmaciji na osnovi prejšnje narodne stranke nastalo več novih političnih strank, ki so jih dogodki na Hrvatskem zblížali s Srbi. Trideset hrvatskih poslancev iz Dalmacije in Istre je šlo na Dunaj, da bi protestirali zoper Khuenova nasilja. Ali cesar jih ni hotel sprejeti, kar je ogorčenje Hrvatov še povečalo. Istočasno je na Madžarskem neodvisna (Kossuthova) stranka vodila hudo borbo proti vladi in Dunaju; zahtevala je, naj se realna unija pretvori v personalno, zlasti se je potegovala za popolno delitev vojske. Iz Dalmacije je izšla pobuda za koncentracijo narodnih sil in za naslonitev na ogrsko opozicijo. Po zavzemanju Franja Supila se je sešlo v jeseni leta 1905. štirideset hrvatskih poslancev iz Hrvatske, Dalmacije in Istre na Reki, kjer so sklenili tako zvano »reško resolucijo«. Njihovim sklepom so se nekaj tednov pozneje na zborovanju v Zadru pridružili tudi srbski poslanci ter nazvali to svojo izjavo »zadarsko resolucijo«. Oboji pozdravljajo borbo Madžarov za neodvisnost ter jim obljubljajo svojo pomoč pod pogojem, da se tudi oni zavzamejo za vrnitev Dalmacije Hrvatski in da priznajo popolno hrvatsko avtonomijo; Srbi zahtevajo vrhu tega enakopravnost s Hrvati. Na podlagi teh resolucij se je združila večina hrvatskih in srbskih strank v hrvatsko-srbski koaliciji, ki je pri volitvah leta 1906. izvojevala zmago. Ustvaritev koalicije je bila velik čin na potu hrvatsko-srbskega jedinstva.

»Reška
resolucija«

»Zadarska
resolucija«

**Hrvatsko-
srbska koalici-
cija**

Na Ogrskem je prevzela vlado opozicija, ki je hitro pozabila na hvaležnost. Na železnicah je jela vsiljevati madžarsčino in pričel se je boj; sabor je bil razpuščen, voditelje koalicije pa so celo obdolžili veleizdajalskih zvez

s Srbijo in jih začeli preganjati. Bilo je leta 1908. Avstrija je okupirala Bosno. Da bi se opravičila pred svetom in da bi uničila idejo narodnega in državnega edinstva, ki se je v zvezi z narodnim in državnim preporodom Srbije močno širil tudi po Hrvatskem, je uprizorila leta 1909. tako zvani »veleizdajniški proces«. Veleizdaje je obtožila 53 Srbov, samih odličnih pristašev hrvatsko-srbske

»Veleizdajniški
proces«

Nikola Pašić

koalicije. Ali sodišče jih je moralo oprostiti in avstro-ograska zunanja politika je bila pred vsem svetom osramočena. Nato se je pričel drug, sličen proces. Dunajski zgodovinar Friedjung je obdolžil veleizdaje hrvatsko-srbsko koalicijo. Zato ga je 52 članov koalicije tožilo radi razžaljenja časti. Razprava je pokazala, da so bile listine ponarejene. Masaryk je malo pozneje v delegacijah dokazal, da so bile ponarejene v samem beograjskem avstrijskem poslaništvu.

Friedjungov
proces

Hrvatsko-srbska koalicija je nato izsilila izpremembo volilnega zakona: prej je imelo volilno

Izprememba
volilnega za-
kona

pravico samo 50.000 ljudi, poslej pa štirikrat toliko. Napram trialističnemu načrtu je bila čisto hladna, zavedala se je, da bi škodoval pravemu ujedinjenju. Vlada ji je samo zdaj pa zdaj skušala ustreči, v splošnem je pa postopala absolutistično in nasilno; tudi madžarščino je na železnicah zopet skušala uvesti; najbolj nasilno je vladal komisar Slavko Cuvaj. Prišlo je do demonstracij in atentatov. Zlasti mladina je prešla v pravi jugoslovanski tabor. Celo frankovci, najbolj reakcionarna (sicer malopomembna) hrvatska stranka, ki se je bila odcepila od stranke prava, so jeli uvidevati, da mineva habsburški monarhiji v narodni duši poslednja ura.

Kulturni napredek

Kakor pri Slovencih je tudi pri Hrvatih zaznamovati velik kulturni napredek, čeprav splošno-narodna prosveta ni mogla doseči tiste pri Slovencih. Na prej položenih temeljih (akademija, univerza, splošna šolska dolžnost) so uspešno nadaljevali kulturno delo. Zagreb je privlačil k sebi kulturne delavce vseh hrvatskih in tudi nekaterih srbskih pokrajin. Celo za Hedervarya je Iso Kršnja vi, ki je bil štiri leta predstojnik oddelka za prosveto, mnogo storil za povzdigo šolstva in prosvete sploh. Tudi hrvatska literatura z umetnostjo je sledila splošno-evropskemu razvoju. V gospodarskem oziru si je pridobil mnogo zaslug Ivo Malin, ki je za Hedervarya posvečal mnogo skrbi raznim panogam poljedelstva ter ustanavljal dobre gospodarske šole.

Politični razdor

Srbi v Vojvodini. Po Miletičevi smrti je nastala v njegovi srbski narodni stranki ogorčena borba; ena skupina je v tako zvanem kikindskem programu zahtevala, naj se začno Srbi naslanjati na Madžare, da bi mogli uspešno voditi svojo politiko. Končno je zmagal stari Miletičev program. Ali kmalu je nastal razdor v narodni stranki: razcepila se je na dvoje, v r a d i k a l n o in v n a r o d n o - s v o b o d o u m n o s t r a n k o. Med njima se je razvila sila ogorčena borba, ki je močno škodovala odporni sili naroda. V istem smislu je vplivala tudi borba v srbski narodni cerkvi.

Madžarizacija je pa delovala s pojačeno silo. Posluževala se je vseh možnih sredstev: uprave, železnic, kolonizacije in zlasti šol. Sicer so imeli Srbi še svoje osnovno

in srednje šolstvo, ali ogrsko ministrstvo prosvete je jelo za vse šole predpisovati znanje madžarskega jezika; po Apponyjevem zakonu (1907) se zahteva, da se morajo učenci že po dovršenem četrtem razredu znati ustno in pismeno izražati.

**Apponyjev
zakon, 1907**

Ipak so se Srbi bolje držali ko druge narodnosti na Ogrskem; vendar je njihova nacionalna odpornost pojenja-vala in kulturno vodstvo naroda je prešlo v Beograd (kar je sicer odgovarjalo istočasnemu napredku Srbije). Ali po letu 1900. so se jeli zopet krepiti; najprej gospodarsko, nato pa je sledil po vplivu napredujoče Srbije splošni preporod narodne samozavesti in borbenosti.

**Ponovni
preporod**

Turčija in Balkan

Turčija

Turčija se je na berlinskem kongresu obvezala, da bo izvedla potrebne reforme. Ali sultan Abdul Hamid II. (1876—1909) za to ni maral in je vladal uprav despotsko. Zlasti je divjal proti Armencem, ki jih je dolžil, da hočejo s pomočjo Angležev doseči avtonomno državo v Mali Aziji; večkrat je priredil proti njim strašne pogrome. Podobno divjanje se je vršilo v Makedoniji. Sicer pa je Abdul Hamid skušal dvigniti svojo državo, za katere središče je smatral Malo Azijo. Okrepiti je hotel centralizacijo in izboljšati vojsko. Leta 1888. je bila dovršena železnica Beograd—Carigrad, katere nadaljevanje je bila maloazijska železnica, ki jo je gradila neka nemška družba ter je imela segati do Bagdada in do Perzijskega zaliva (politični načrt Berlin—Bagdad). Ali sultanovega despotizma so bili končno siti tudi Turki, med katerimi je naraščalo mladoturško gibanje, ki ga vlada ni mogla zatreti. Leta 1908. so Mladoturki, ki so imeli za seboj večino vojske, prisilili sultana, da je obnovil (neizvedeno) ustavo iz leta 1876. Ko se je pa sultan nasilno hotel rešiti Mladoturkov, so ga vrgli s prestola in na njegovo mesto posadili brata Mohameda V. (1909—1923). Ali Mladoturki so bili šovinisti ter so hoteli z ustavo ohraniti nadvlado Turkov nad kristjani.

**Abdul
Hamid II.
(1876—1909)**

**Preganjanje
Armencev**

**Divjanje
v Makedoniji**

Berlin-Bagdad

**Ustava
leta 1908**

**Mohamed V.
(1909—1923)**

Grčija

1881 Grčija je leta 1881. dobila Tesalijo in južni del Epira (po določbi berlinskega kongresa). Na še turškem grškem ozemlju je bila zlasti močna težnja po združitvi z Grčijo na Kreti. Tu je izbruhnila vstaja proti Turkom (1896) in kraljevina je Turčiji napovedala vojno (1897). Ali Grčija je bila poražena, izgubila je majhen del svojega ozemlja v Tesaliji in plačati je morala vojno odškodnino. Toda vsled posredovanja velesil je Kreta dobila avtonomijo pod krščanskim guvernerjem. To mesto je bilo poverjeno grškemu princu Juriju. Kretske domoljub **Venizelos** je prišel na Grško, kjer je postal vodja politike te kraljevine. Leta 1912. (po turškem porazu) so Grki Kreto anektirali.

Vstaja na Kreti 1896

Venizelos

Rumunska

Karel I. (1866—1916) Rumunski kralj **Karel I.** (1866—1916) je leta 1881. prevzel kraljevski naslov. Za njegove vlade je država zelo napredovala, čeprav je doživela mnogo notranjih borb. Najtežje izmed vprašanj, ki jih je bilo treba rešiti, je bilo **kmečko vprašanje**, ki so ga leta 1907. razrešili v korist kmečkega prebivalstva, dotlej močno zavisnega od veleposestnikov. Sicer je pa veleposest še ohranila znatno gospodarsko in politično moč; velikega pomena je postalo tudi bogato prirodno bogastvo dežele (gozdovi, petrolej, sol).

1907

Bolgarska

Po rusko-turški vojni so Rusi začasno upravljali Bolgarijo. Tudi potem, ko je nova država dobila ustavo (1879), so še ostali Rusi v ministrstvu ter na čelu vojske. Ali ljudska nezadovoljnost je prisilila kneza **Aleksandra I.** (1879—1886), da je poklical v ministrstvo samo Bolgare, s čimer je Ruse zelo užalil. Do popolnega preloma je prišlo, ko je leta 1885. v Plovdivu izbruhnila nepričakovana revolucija ter je bila proglašena združitev **Vzhodne Rumelije** z Bolgarsko, kar je knez **Aleksander** brez carjevega pristanka potrdil. Rusija je prerušila stike z Bolgarijo. Srbija pa je napovedala Bolgariji vojno, ker je

Knez Aleksander I. (1879—1886)

Združitev Vzhodne Rumelije z Bolgarsko

Kralj Peter Veliki Osvoboditelj

Slivnica, 1885

**Stambulov
Ferdinand
Koburški
(1887—1918)**

1908

videla v združitvi porušenje balkanskega ravnotežja. Ali z bolgarsko vojsko so se združile vzhodno-rumelijske čete in Srbi so bili pri Slivnici premagani (1885). Turčija in velesile so privolile v personalno unijo med Vzhodno Rumelijo in Bolgarijo. Ali Aleksander je radi ruske nemilosti zapustil Bolgarijo (1886). Namestniška vlada, ki ji je bil na čelu Stambulov, je dala izvoliti za kneza Ferdinanda Koburškega (1887—1918), ki je po smrti Aleksandra III. dosegel, da ga je priznala Rusija, isto so storile tudi druge velesile. Po nekaj letih se je rešil knez Stambulova, ki je bil sicer nasilen ter je mnogo storil za organizacijo države. Poslej se je Bolgarska uspešno razvijala kljub vsem strankarskim bojem. Veliko večino naroda tvori drobno kmetiško ljudstvo, ki je delavno. Leta 1908. se je proglasila Bolgarska za nezavisno državo in knez Ferdinand je prevzel kraljevski naslov.

Srbija

**Naslanjanje
na Avstrijo**

**Srbija kralje-
vina, 1882**

**Milan in radi-
kalna stranka**

**Timočka
vstaja, 1883**

Ker je Rusija podpirala Bolgarijo, se je Srbija že na berlinskem kongresu jela naslanjati na Avstrijo, ki je obljubila, da bo podprla srbske zahteve. Za plačilo je Avstrija dobila gospodarske koncesije. Tako je morala Srbija zgraditi železnico proti Carigradu in Solunu ter podpisati za Avstrijo ugodno trgovsko pogodbo. Železnica je sicer prišla prav tudi Srbom, ali Avstriji je bila potrebna radi njene trgovine. Stala je pa mnogo denarja, prav tako oborožitev vojske in povzdiga šolstva. Milan je zato povišal davke, s čimer je bil narod zelo nezadovoljen; vseč pa mu ni bilo tudi Milanovo preveliko prijateljstvo z Avstrijo. Da bi se narod nekoliko pomiril, je narodna skupščina leta 1882. proglasila Srbijo za kraljevino.

Toda narod se ni pomiril, jel se je še tesneje oklepati nove radikalne stranke. Milan, ki je vladal z naprednjaki (prejšnjimi konservativci), se je leta 1883. obrnil proti radikalni stranki ter je izdal naredbo, naj se med ljudstvom pobere orožje. Tedaj se je narod ob Timoku uprl (»t i m o č k a v s t a j a«). Toda vojska je upor potlačila. Zaprli so ves glavni odbor radikalne stranke, samo Ni-

kola Pašić se je z begom rešil, mnogo upornikov so tudi ustrelili.

Nikola Pašić

Mnogo upornikov je zbežalo na bolgarska tla in Milan je bil zelo nezadovoljen. Ko se je vrhu tega zbal, da bi mu Bolgarija s svojo združitvijo z Vzhodno Rumelijo zaprla pot proti vzhodu, ji je napovedal vojno (1885). Mir je bil sklenjen po posredovanju Avstrije ter je obnovil status quo. S tem je padel kraljev ugled in moč radikalne stranke je porasla. V stiski je dal po narodni skupščini sprejeti novo ustavo (1888), ki je dala Srbiji pravo parlamentarno vladavino. Milan je pa že uvidel, da z radikali ne more vladati, in se je v korist svojemu sinu Aleksandru odpovedal prestolu (1889). Ker je bil Aleksander še deček, mu je določil tročlansko namestništvo.

**Vojna
z Bolgarijo**

Ustava l. 1888

Toda še preden je dosegel Aleksander po ustavi predpisano starost, se je proglasil za polnoletnega in je prevzel vlado v svoje roke (1893). Temu državnemu udaru je kmalu sledil drugi: kralj je zopet vzpostavil ustavo iz leta 1869., češ, da ne more vladati z radikalno stranko, ki je imela večino. Tem velikim nezakonitostim so sledile še druge. Tako je postavljaj na najvišja mesta v državni službi samo priporočene ljudi, brez ozira na to, da-li imajo potrebno sposobnost. Zlasti pa je spravil v nered državne finance. Uradniki in oficirji so kar po več mesecev ostajali brez plač. Ko je postala ta vladavina končno neznosna, so se oficirji proti kralju zarotili in ga v neki noči skupno s kraljico ubili (1903). Mislili so tudi na prognanstvo, ali to misel so opustili, ker so smatrali, da bi Avstrija s pomočjo izgnanega kralja v Srbiji vedno lahko delala nered. Narodna skupščina je nato izbrala za kralja Petra I. Karađorđevića.

**Kralj
Aleksander
Obrenović
(1889—1903)
1893**

1903

Kralj Peter I. Karađorđević (1903—1921). Novega kralja je pozdravil ves narod, tudi Hrvati in Slovenci, ker je čutil, da je prišel na prestol vladar, ki bo vladal narodno v notranji in zunanji politiki.

Kralj Peter je v polni meri upravičil narodne nade. Čim je prišel na prestol, je prisegel na ustavo iz l. 1888., ki jo je narodna skupščina nekoliko spremenila. Vladal je

vseskozi parlamentarno, tako da so narodne težnje vedno prihajale po poslancih do polnega izraza in polne veljave.

Zarotniško vprašanje

Prva leta je njegovemu vladanju povzročalo velike težave **z a r o t n i š k o v p r a š a n j e**. Oficirji-zarotniki, ki so odstranili prejšnjega kralja, so se smatrali za upravičene, da lahko vplivajo na državne posle in na vojsko. Proti temu se je javilo gibanje med narodom in celo v vojski. To je rodilo težke notranje spore. Polagoma pa je vpliv zarotnikov oslabil in prestalo je njihovo poseganje v državne posle.

Finance

Važno je bilo vzdrževanje državnih financ, pri čemer si je pridobil največ zaslug pametni in dolgoletni finančni minister **d r . L a z a P a č u**. Zadostil je vsem državnim obveznostim in spravil je državni proračun v popolno ravnovesje.

Dr. Laza Paču

Prosveta

To mu je šlo odlično izpod rok, kljub temu, da je država mnogo storila za prosveto: beograjsko **V e l i k o** šolo je preuredila v **p r a v o u n i v e r z o** in ustanovila mnogo drugih, zlasti osnovnih šol; in kljub temu, da se je z vsemi silami brigala za oboroževanje in izvežbanje vojske. Za vojno pa se je pripravljalo tudi civilno prebivalstvo. Poleg **N a r o d n e O d b r a n e** so skrbele za to zlasti **s t r e l s k e d r u Ź i n e**, ki jih je bilo več ko 1000.

Treba se je bilo pripravljati. Avstrija je bolj in bolj uvidevala, da ji je Srbija nevarna za njeno balkansko politiko in rojaki pod Turki so prenašali težje in težje muke.

Carinska vojna z Avstro- Ogrsko

Avstrija je najprej skušala Srbiji gospodarsko škodovati; napovedala ji je **c a r i n s k o v o j n o**. Prepovedala ji je vsak uvoz srbskih proizvodov. Toda Srbov s tem ni uničila, kajti za izvozno izhodišče svoje trgovine so si izbrali Solun in našli so si v Egiptu, na Grškem in v Italiji dobrih odjemalcev. Seveda so tudi sami prepovedali uvoz avstrijskih produktov in v Angliji, Belgiji in Nemčiji so jim z lahkoto našli nadomestilo. Po štirih letih se je carinska vojna končala z avstrijskim porazom.

Aneksija Bosne, 1908

Nato je Avstrija **a n e k t i r a l a B o s n o (1908)**. Pri tem jo je ščitila Nemčija, ki je po Avstriji hotela pomakniti vpliv nemštva še bolj na vzhod. Srbija je bila ogrožena in grozila je vojna. Ali Rusija, ki je bila izza Petrovega nastopa zopet zaščitnica Srbov, radi izgub v vojni z Japonsko

še ni bila pripravljena ter je Srbiji svetovala, naj se zaenkrat ne protivi aneksiji. Srbija je morala izjaviti, da z njo njeni interesi niso oškodovani.

Zdaj se je obrnila vsa pozornost Srbije proti jugu, k Stari Srbiji in Makedoniji. Tu se je po proglasitvi turške ustave (1908) stanje še poostrilo. Med na-

**Makedonske
razmere**

Vojvoda Putnik

rodom je radi namere Mladoturkov, da uporabijo ustavo za potujčevanje, nastalo silno ogorčenje, ki so ga hoteli Turki potlačiti s potoki krvi. Zlasti besni so bili nad Srbi, ker Mladoturki so bili prijatelji Avstrije in Nemčije. Vlogo turških krvnikov so opravljali zlasti Albanci, ki so jim dajali orožje ne samo Turki, ampak tudi Avstrijci. To turško divjanje je zblížalo štiri krščanske balkanske države

(Srbijo, Črno goro, Bolgarsko in Grčijo), ki so sklenile leta 1912. balkansko zvezo in napovedale vojno Turčiji, ki se ni hotela odzvati njihovemu pozivu, da izboljša stanje svojim kristjanom in jim zagotovi življenje.

**Balkanska
zveza**

**Radomir
Putnik**

Srbska vojska je pod vodstvom vojvode R a d o m i r j a Putnika neobičajno hitro napredovala ter je izvršila čudovita junaška dela. Glavni armadi, ki je prodirala iz moravske doline v vardarsko, je poveljeval prestolonaslednik A l e k s a n d e r. Ta armada je v dvodnevni bitki pri K u m a n o v e m popolnoma razbila glavno turško vojsko. Nato je brez boja zmagoslavno vkorakala v S k o p l j e. Šele v gorah pred Prilepom so Turki poskušali ustaviti prodiranje Srbov, nakar so se jim pri Bitolju s svežimi silami postavili po robu. V štiridnevni junaški borbi so jih Srbi zopet popolnoma porazili. Drug oddelek srbske vojske je medtem prodiral proti zapadu ter je v borbi z Albanci v zimski dobi došel do obale sinjega Jadrana.

**Prestolo-
naslednik
Aleksander
Kumanovo**

Bitolj

**Bolgarski
uspehi**

Drinopolje

Medtem so Bolgari na vzhodu porazili Turke (Lozengrad) in se približali Carigradu. Grki so zavzeli Solun, Bolgarom pa se je ustavljalo močno utrjeno Drinopolje. Padlo je šele, ko sta prihiteli na pomoč dve srbski diviziji. Pri naskoku na trdnjavo je srbska vojska ujela glavnega poveljnika turške posadke. Prav tako se je Črnogorcem ustavljala silna S k a d a r. Tudi sem sta prihiteli dve srbski diviziji; preden sta stopili v borbo, se je trdnjava podala junaškim Črnogorcem. Naposled je morala Turčija prositi za mir.

Skadar

**Mir v Londonu,
1913**

**Avstrijsko
nasprotovanje**

Po daljših pogajanjih je bil sklenjen v L o n d o n u mir (1913). Med pogajanjem pa se je pojavila Avstrija kot sovražnica Srbov in Črnogorcev. Z grožnjami je prisilila Srbe, da so izpraznili Albanijo in Črno goro in da so zapustili Skadar. Ker sta jo podpirali Nemčija in Italija, je dosegla, da so tudi druge velesile pristale na ustanovitev samostojne Albanije, ki naj bi zapirala Srbiji pot do morja in ki naj bi ji pripadal tudi Skadar. Ni pa mogla Avstrija preprečiti, da ne bi v Stari Srbiji imeli skupne meje Srbija in Črna gora.

**Bolgarsko-
srbska vojna**

Po londonskem miru se je vnela borba za Makedonijo med Srbi in Grki na eni ter Bolgari na drugi

strani. Za Makedonijo so se bili zavezniki pred vojno v tem smislu pogodili, da naj se razdeli v razmerju uporabljenih vojnih sil. Bolgari pa niso poslali v Makedonijo toliko vojske, kolikor so se bili obvezali, nasprotno, še pred Drinopolje so jim morali Srbi na pomoč. Tudi je bilo dogovorjeno, naj v slučaju spora razsodi ruski car. Bolgare

Kralj Nikola Petrović

pa je podpihovala Avstrija in ne da bi bili napovedali vojno, so ponoči in nenadoma udarili na Srbe na Bregalnici, toda v krvavi bitki, ki je trajala osem dni, so doživeli odločilen poraz. V poslednjem času so udarili na nje tudi Rumuni in dospeli pred Sofijo, prav tako Turki, ki so zasedli Drinopolje. Vojna se je končala z mirom v Bukarešti leta 1913. Severno Makedonijo je

Bregalnica

Mir v Bukarešti

dobila Srbija in južno s Solunom Grčija, Rumuniji pa je Bolgarija odstopila svojo Dobrudžo, pas zemlje med Donavo in Črnim morjem.

**Gospodarski
in kulturni
napredek**

Kljub težkim notranjim in zunanjim preizkušnjam je pa Srbija izza berlinskega kongresa vendarle gospodarsko in kulturno močno napredovala, zlasti za vlade Petra I.

Črna gora

**Nikola
(1860—1918),
1910**

Drugi posvetni črnogorski knez Nikola (1860—1918) se je leta 1910. proglasil za kralja. Dolgo pa se je ustavljal zahtevam svojih podanikov po ustavi. Ko je naposled z nastopom kralja Petra v Srbiji zavlada redno in svobodno življenje, tedaj se tudi Nikola ni mogel več ustavljati in je leta 1905. proglasil ustavo. V narodno skupščino so pa bili po večini izvoljeni njegovi nasprotniki, ki so osnovali »narodno stranko«. Ta je zahtevala večjo svobodo in ožjo zvezo s Srbijo. Nikola je skupščino razpusil, jel na vso moč preganjati svoje protivnike in prekinil celo zvezo s Srbijo. Ko pa je radi aneksije Bosne in Hercegovine s strani Avstro-Ogrske zapretila skupna nevarnost, tedaj se je šele s Srbijo izmiril in sklenil z njo zvezo. Prav tako tudi za nastopno balkansko vojno.

1905

**Narodna
stranka**

Tudi Črna gora se je za kralja Nikole, ki je bil sam pesnik, gospodarsko in kulturno dvignila.

Bosna

Za Bosno se Avstrija ni mnogo brigala. Njene bogate gozdne in rudne zaklade je izročila v izkoriščanje Madžarom in Nemcem, zgradila je sicer nekaj bolj vojaških železnic in cest ter uvedla red, toda za bedo bosanskih seljakov se ni brigala, ampak jih je še dalje pustila pod oblastjo njihovih muslimanskih veleposestnikov. V Sarajevu je ustanovila odlično muzej, po mestih več srednjih šol, osnovno šolstvo pa je zanemarjala.

1910

Kmalu po aneksiji je tudi Bosna dobila nekakšno ustavo (1910). Toda poslanci so se volili po verskih skupinah in zbornica je imela samo posvetovalne pravice.

Pirenejski in Skandinavski polotok

Ko so Španci pregnali kraljico Izabelo (1868), so si med raznimi princji, ki so vsi odbili krono (med njimi tudi Leopold Hohenzollernski), izvolili za kralja **A m a d e j a S a v o j s k e g a** (1870—1873) in ko se je ta odpovedal prestolu, so uvedli republiko, ali leta 1875. so privedli na prestol Izabelinega sina **A l f o n z a X I I .**, ki mu je sledil nedorasli sin **A l f o n z X I I I .** (1885—1931). Država je gospodarsko propadala in je v vojni z Zedinjenimi državami severnoameriškimi izgubila svojo kolonijalno posest v Srednji Ameriki (Kubo, Puertoriko) in v vzhodni Aziji (Filipine).

Na **Portugalskem** je bilo trajno burno politično življenje. Leta 1910. so po nasilni smrti kralja **C a r l o s a** njegovega naslednika **M a n u e l a** pregnali in oklicali republiko.

Miren prevrat se je izvršil na Skandinavskem polotoku. Med Švedsko in Norveško so bili težki ustavni spori in leta 1905. je Norveška ukinila personalno unijo s Švedsko ter se pod vladno danskega princa **H a k o n a V I I .** uredila kot samostojna kraljevina.

1868

**Amadej
Savojski
(1870—1873)**

**Alfonz XII.
(1875—1885)**

**Alfonz XIII.
(1885—1931)**

Rusija in Daljni Vzhod

A l e k s a n d e r I I I . (1881—1894), naslednik **A l e k s a n d r a I I .**, je še okrepil avtokratični režim poslednjih let očetove vlade: ruska narodnost in pravoslavje je bilo njegovo merilo. Potlačil je vse pojave svobodnega mišljenja in sistematično je rusificiral Poljake, Litavce in Nemce, tudi na samoupravnem Finskem je uvajal ruske ustanove.

Močno je podpiral plemstvo (kot živelj konservativni), kmete pa je naseljeval v Sibiriji in Srednji Aziji ter v to svrhu jel graditi **s i b i r s k o** (1891) in **z a k a s p i j s k o** železnico. V javnosti je bilo sicer močno gibanje, da bi se z odpravo skupne posesti (mir) in skupnega jamstva za davek izboljšal položaj kmetov, temu pa so se upirali industrijalci, ki so se z uspehom posluževali artelov, t. j. produktivnih kmečkodelavskih občin. Industrija je bila močno

Avtokracija

Rusifikacija

**Socialne
in gospodarske
razmere**

zaščiteni s carinami, državne finance so pa tako uredili, da je Aleksandrov naslednik Nikolaj II. lahko uvedel zlato valuto.

Nikolaj II.
(1894—1917)

Od naslednika in sina Aleksandrovega Nikolaja II. (1894—1917) so pričakovali, da bo uvedel liberalnejši režim, ali šele po velikem neuspehu na Daljnem Vzhodu se je za to odločil, ker je nastal v državi revolucionarni pokret.

Pocvopenje in razmah Japonske. V šestnajstem stoletju so prišli na Japonsko prvi Evropci (Portugalci), ali

že v začetku 17. stoletja se je Japonska zaprla od vseh stikov z evropsko kulturo. Vladali so ji dedni šoguni (nekaki majordomi) z visokimi plemiči (dajmiji), dočim so bili cesarji (mikadi) samo figure, uživajoče spoštovanje in versko češčenje. Sredi petdesetih let 19. stoletja so bili Japonci prisiljeni, da so odprli svoja pristanišča Amerikancem in Evropcem (najprej Uniji), kar je plemstvo tako vznevoljilo, da se je dvignilo proti šogunom

Car Nikolaj II.

Mosuhito prevzame oblast,
1868

Evropeizacija

Japonsko-kitajska vojna
(1894—1895)

in proti tujcem. Nastalo zmedo je porabil mikado Mosuhito v to svrhu, da je prisilil šoguna k odstopu in prevzel oblast v svoje roke (1868). Ni se pa vrgel na tujce, nasprotno, pospeševal je prevzem celotne evropske kulture, od gregorijanskega koledarja in železnic, pa do ustave, ki je bila izdana leta 1889. Tudi družba je bila organizirana na evropski način (evropski plemiški naslovi). Reorganizirana Japonska je v letih 1894.—1895. z lahkoto premagala Kitajsko; da bi pa dobila Korejo, to so zabranile Anglija, Rusija in Francija, ko so posredovale za mir. Koreja je postala samostojna, Japonska je dobila samo **F o r m o z o** (1895).

Rusko-japonska vojna (1904—1905). Velesile so si za to izgovorile razne koncesije, zlasti Rusija, ki si je izgovorila pravo, da zgradi sibirsko železnico preko Mandžurije do Vladivostoka s stransko progo do Mukdena in Tiencina. Velesile so že mislile na razdelitev Kitajske. Tedaj sta pa bila v Pekingu umorjena dva nemška misijonarja in velesile so si vzele vsaka svoj del: Nemčija Kiaučeu, Rusija Port Arthur, Anglija Vej-haj-vej in Francija Kuang-čeuski zaliv. Na Kitajskem se je radi tega rodilo silno narodno gibanje in tajno društvo »bokserjev« je pripravilo upor proti tujcem in domačim kristjanom. Velesile so poslale vojsko v zaščito svojih podanikov, zlasti poslanikov, ter zasedle Peking (1900), Rusija si je pa izsilila tolikšne koncesije v Mandžuriji, da je postala prava gospodarica te prehodno važne dežele.

**Mandžurska
železnica**

**Pridobitev ki-
tajskih posto-
jank po evrop-
skih državah**

Upor bokserjev

1900

**Ruske
koncesije v
Mandžuriji**

Japonska se je bala, da se Rusija polasti tudi Koreje. Zvezala se je z Anglijo in ko so bila njena pogajanja z Rusijo brezuspešna, je udarila na pristanišči Port Arthur in Vladivostok ter zasedla Korejo. Ruske utrdbe niso bile dovolj močne, vrhu tega je Rusiji škodovala notranja desorganizacija in prevelika oddaljenost bojišča (enotirna sibirski železnica). Port Arthur je padel in armada je bila (na meji Koreje in nato v Mandžuriji) prisiljena k umiku, četudi ni bila razbita. Pač pa so Japonci uničili rusko ladjevje, poslano iz Baltskega morja, v Čušimskem prelivu. Ali tudi Japonska je bila izčrpana. Po posredovanju prezidenta severnoameriške Unije (Roosevelta) je bil sklenjen mir v severnoameriškem Portsmoutsu (1905). Japonska je dobila vrhovno nadoblast nad Korejo (ki si jo je pozneje pridružila), Liaotung s Port Arthurjem in južno polovico otoka Sahalina. Rusija se je tudi obvezala, da vrne Kitajski Mandžurijo, vendar je obdržala v svoji upravi severni del mandžurske proge, dočim je južnega prevzela Japonska.

**Rusko-
japonska vojna**

**Mir v severno-
ameriškem
Portsmoutsu**

Tudi Kitajsko je ruski poraz posredno rešil. Leta 1912. je bila odpravljena dinastija in proglašena republika, vendar do notranjega miru ni prišlo.

**Kitajsko —
republika**

Sporazum Anglije in Rusije glede srednje Azije. Anglijo je močno vznemirjalo rusko napredovanje v Turke-

1887

stanu, bala se je za Indijo. Grozila je vojna, vendar je prišlo do sporazuma glede rusko-afganskih mej (1887), ki je dal Rusiji del afganskega ozemlja ob reki Murgab. Afganistan bi bil moral ostati nevtralen, vendar se je tam razširil vpliv Anglije, zato pa se je Rusija izza leta 1900. utrjevala v Perziji. Poraz v vojni z Japonsko je močno škodoval ruskemu ugledu v Aziji, v Perziji je nastal upor proti rusofilskemu šahu, ki je moral dovoliti ustavo (1906). Ali že 1. 1907. sta se Anglija in Rusija zopet sporazumeli: Afganistan je bil priznan za angleško interesno sfero, Perzija je bila pa razdeljena v tri pasove; severni je bil ruska, južni angleška interesna sfera, dočim je bil srednji nevtralen.

Oktobrski
manifest

Početek ustavnega življenja na Ruskem. Poraz v vojni z Japonsko je izzval na Ruskem silno nezadovoljnost z dotedanjim notranjim stanjem. Nikolaj II. je zato leta 1905. pristal na izvolitev državnega zbora (*gosudarstvenne dume*), ki ji je z oktobrskim manifestom podelil zakonodajno oblast. Imenoval je tudi prvo odgovorno ministrstvo.

Konstitučno-
demokratska
stranka

V prvi dumi je bila zelo močna opozicija. V njej je bila najpomembnejša konstitučno-demokratska stranka (*»kadeti«*), zastopnica napredne inteligence. Prva дума je hotela izvesti radikalno agrarno reformo, ali vlada jo je razpustila (1906). Isto se je zgodilo z drugo dumo (1907) in vlada je izdala nov volilni red v korist veleposestva in premožnega meščanstva ter na škodo neruskih narodov (posebno Poljakov). Tako so imeli v tretji dumi premoč

Nacionalisti in
oktjabristi

vladi vdani in konstituciji neprijazni nacionalisti ter oktjabristi, ki so hoteli samo to, kar je bilo v oktobrskem manifestu. Istodobno s konstitucijo je bila dana večja svoboda katoliški cerkvi ter številnim ruskim sektam in razkolnikom. Proti temu pa je bila pravoslavna cerkev. Med Rusi se je zbudilo močno narodno gibanje, sovražno drugim narodnostim. Poljakom so zaprli okrog 100 privatnih šol, dovoljenih po konstituciji. Tudi malorusko (ali ukrajinsko) ter belorusko narodno gibanje so zatirali. Vendar pa se je vršilo v Rusiji skoraj vsesplošno prebujanje neruskih narodov (Litavcev, Estoncev, Gruzinov, Tatarov in sibirskih turških plemen).

Pravoslavje
in narodno
gibanje

Novi svet (v 19. stoletju)

Teritorijalni razvoj Združenih držav. Severnoameriška Unija se je teritorijalno razvijala z ogromno naglico. Sredi 19. stoletja se je njeno ozemlje samo na nekaterih mestih dotikalo Missisipija, ves zapad pa je bil naseljen z rdečimi plemeni. V drugi polovici stoletja pa se je Unija razširila do Tihega oceana. K temu je mnogo pripomogla evropska emigracija, dajajoča podjetnih ljudi, nadalje odkritje zlata v Kaliforniji, težnja verskih sekt (n. pr. Mormonov — ob Solnem jezeru) po nemotenem življenju, zgraditev pacifiških železnic, zakonito pridobivanje zemljišča in pametna politična organizacija novih zemelj: dokler kako določeno ozemlje ni doseglo 60.000 duš, se je imenovalo »teritorij« ter ga je upravljal guverner, imenovan po osrednji vladi, čim je doseglo to število, je postalo »država«

Clemenceau

ter je pristopilo kot ravnopravni član k državni zvezi. Danes ima Unija 46 držav in 1 teritorij. Svojevrstno življenje je rodilo tip podjetnega, praktično mislečega in individualno-demokratskega »yankeea«. Duševna kultura se kaže v delih pisateljev: Cooperja,¹ Longfellova,² Whitmana in filozofa Emersona.³

V političnem življenju se je trajno vršila borba med republikanci in demokrati. Zmaga ene ali druge stranke v posameznih državah ali v Uniji je pomenjala redno tudi zamenjavo vseh važnejših uradnikov. Zlasti oster je bil vedno boj za prezidenta. Demokrati so bili bolj avtonomistični in prijatelji svobodne trgovine,

Amerikanski tip

Politično življenje

¹ Kúpr. — ² Longfeló. — ³ Emersn.

republikanci pa so zavzemali bolj centralistično stališče ter so se zavzemali za zaščitne carine.

Abolicionisti Boj za osvoboditev sužnjev. Že koncem 18. stoletja so nekatere severne države ukinile suženjstvo. V sledečih desetletjih se je razvila radi tega vprašanja huda borba med privrženci odprave suženjstva (**abolicionisti**), ki jih je bila večina na republikanskem severu in med privrženci suženjstva, ki so bili zastopani na demokratskem jugu, kjer se je v plantažah zdelo suženjsko delo nujno potrebno. Pristaši suženjstva so trdili, da se lahko odcepijo od skupne države, ako bi prevladovala nasprotna smer. Leta 1861. je bil izvoljen za prezidenta Abraham Lincoln,¹ odločen nasprotnik suženjstva. Tedaj so pod vodstvom Južne Karoline države Georgija, Florida, Mississipi, Alabama; Luisiana in Texas izjavile, da izstopajo iz Unije in osnovala so novo zvezno državo »**konfederirane ameriške države**«. Sever se je odločil za vojno. Šele po štirih letih (1865) je bila končana v korist severa. Lincoln je plačal zmago z življenjem, strasten pristaš juga ga je ustrelil. Ali suženjstvo je bilo odpravljeno.

Ugodni nadaljnji razvoj Unije Na jugu so našli petrolej, premog, železo, tako da se je tudi gospodarsko približeval severu. Sicer se je pa Unija gospodarsko sijajno razvijala. Pripomogla je k temu tudi uvedba zaščitnih carin. Kmalu so se poedine panoge industrije silno razvile in posamezna podjetja so se združila v ogromne truste, tako značilne za Unijo.

Monroejeva doktrina Ameriški imperializem. Že leta 1823. je Unija po prezidentu Monroeju izjavila, da ne trpi nadaljnjega širjenja evropske kolonijalne posesti v Ameriki. Poslej pa je jela izrinjati iz nje tuje gospodarje. V tem duhu je kupila od Rusov Aljaško (1867) in je poskušala vso Ameriko združiti v posebni zvezi (**panamerikanizem**), kar je rodilo panamerikanske kongrese (izza 1889). Isti duh jo je vodil, ko je leta 1898. (prezident Mac Kinley²) napovedala Španski vojno, v kateri je svojega nasprotnika na morju odločno premagala. Dobila je (v pariškem miru, 1898) Puertoriko in Filipine, dočim je Kuba kot samostojna republika prišla pod unijski protektorat.

¹ Linkön. — ² McKinly.

Roosevelt

Poslej pa je Unija posegla še preko Amerike. Na tej poti jo je vodil zlasti prezident Roosevelt¹ (1901 do 1909). Zgradila je Panamski prekop, s čimer si je ustvarila svobodno pot preko Tihega oceana, kjer je (poleg Filipinov) postala gospodarica še Sandwichskih otokov. Kot sila Tihega oceana pazi Unija na to, da bi Japonska z obvladanjem vzhodnoazijske obale ne zaprla trgovske poti na Kitajsko in v Sibirijo.

Evropske države v Afriki

Izmed kontinentov je bila preostala edino še vroča Afrika (poleg avstralskih otokov), kjer so si evropske države mogle širiti svojo posest, do početka te dobe so se bile zasidrale šele tuintam na periferiji.

Ismail
(1863—1879)

Anglija. Anglija si je tudi v Afriki utrdila svojo močno pozicijo, zagotovivši si vpliv na severu in na jugu. Na severu je v Egiptu v sultanovem imenu vladal podkralj (khedive) Ismail (1863—1879), ki je kot francoski gojenec stal pod večjim vplivom Francozov, graditeljev Sueškega prekopa, ki je vsled nakupa akcij končno prišel v angleške roke. Proti rastočemu evropskemu vplivu so se uprli egipčanski oficirji pod vodstvom Ahmeda Arabija (1882). Francija je oklevala s posredovanjem, Anglija pa je bombardirala Aleksandrijo in poslala v Kairo svoje čete. Poslej Angleži niso več zapustili Egipta in sultanova nadoblast je bila samo navidezna. Toda malo prej se je bilo egipčansko ozemlje zmanjšalo. V Egipčanskem Sudanu se je uprl narod pod vodstvom Mahdija, ki se je imel za Mohamedovega naslednika, proti krvavemu egipčanskemu gospostvu (1881). Leta 1885. je padel tudi Chartum, ki ga je junaško branil Anglež Gordon. Ali v devetdesetih letih (1896—1898) so Angleži pod vodstvom generala Kitchenerja strli oblast derviſev, se polastili njihovega glavnega srediſča Ondurmana in egipčanski Sudan se je zopet združil z Egiptom, ki je pod angleſkim protektoratom odlično napredoval.

Mahdi, 1881

¹ Roosevelt.

- Kimberley** Na jugu so bili Angleži gospodarji Kaplandije in Natala že od poprej. Ko so odkrili v Kimberleyju diamante (1871), so se Angleži zopet jeli zanimati za obe burski republiki, Oranje in Transvaal, ali Buri so se pod vodstvom Pretorija in Krügerja tako junaško upirali, da so Angleži priznali nezavisnost obeh republik (1884).
- Oranje in Transvaal**
- Johannesburg** Kmalu so Angleži zopet posegli po obeh republikah. V Johannesburgu so odkrili bogate zlate rudnike. Prišlo je sem mnogo tujcev; med njimi in holandskimi kmeti so nastali spori, ki so nudili Angležem priliko za vmešavanje; započeli so vojno proti samostojnosti obeh republik. Buri, s prezidentom transvaalskim Krügerjem na čelu, so računali na nemško pomoč, ali varali so se.
- Krüger**
- Mir v Pretoriji, 1902** Izpočetka so se uspešno bojevali, pozneje pa so bili poraženi ter so se vdali. Mir je bil podpisan v Pretoriji (1902). Obe republiki sta se združili s Kaplandijo in Natalom v južnoafriško federativno urejeno Unijo, ki uživa popolno samoupravo — (kakor Kanada in Avstralija).
- Cecil Rhodes** Zasedba obeh kolonij je tudi v zvezi z načrtom podjetnega Cecil Rhodesa, da se naj združi afriški jug z Egiptom po železnici, ki bi tekla po angleškem ozemlju. Nemci, ki so se smatrali za lastnike vmesnega pasu (ob Velikih jezerih), so pristali na to, ker so jim Angleži odstopili Helgoland (1890).
- Marchand 1899** Francija. Tudi francoski načrt je bil obsežen. Francija je že bila v posesti Alžira in protektorata nad Tunisom ter Senegambije, zdaj pa se je pripravljala, da se polasti vsega notranjega ozemlja med Alžirom, Senegambijo, Kongom in gornjim Nilom. Uspela je, vrhu tega je osnovala ob Rdečem morju faktoriji Obok in Džibuti. Nato je hotela izvesti širokopotezen načrt: od zapadne do vzhodne Afrike naj sega francosko ozemlje. V to svrho je major Marchand udaril na ozemlje gornjega Nila; tu pa je zadel na angleške oddelke. Grozila je vojna, vendar je prišlo do sporazuma (1899), ki je točno omejil interesno sfero obeh držav. Na severozapadu je pa Francija postala protektorica Maroka, Anglija je na to rada pristala, kjer je tudi Francija pritrčila njenemu protektoratu v Egiptu (1904). Ali Nemčija
- Maroko**

se je protivila in je na mednarodni konferenci v španskem Algecirasu dosegla, da je Maroko ostal samostojen, Franciji pa je bilo samo priznано pravo, da pomaga dvigniti razvrvano pokrajino; šele pet let pozneje (1911) je Nemčija pristala na francoski protektorat v Maroku ter dobila za to poleg gospodarskih koncesij nekaj francoskega ozemlja v porečju Konga.

**Algeciras,
1906**

Nemčija. Nemčija je šele zdaj stopila v vrsto kolonialnih držav. Leta 1884. je zasedla Angro Pequeno (jugozapadna Afrika), nato pa še Togo in Kamerun pri Guinejskem zalivu ter obsežno ozemlje na vzhodu nasproti otoku Zanzibaru. Vendar so se morali Nemci zlasti v jugozapadni Afriki boriti z nevarnimi upori domorodcev.

Belgija. Belgijski kralj Leopold II. (1865—1905) je osnoval mednarodno združenje afriško, ki je jelo snovati faktorije v oblásti Konga. Nastal pa je spor z drugimi državami; v Berlinu se je leta 1884. sestala konferenca velesil, ki je odločila, naj veliki del kongškega ozemlja tvori svobodna Konška država, stoječa pod suvereniteto belgijskega kralja Leopolda II. Po Leopoldovi smrti je suvereniteta prešla na belgijsko državo.

**Leopold II.
(1865—1905)**

**Konška konfe-
renca v Ber-
linu, 1884**

Italija. Italija pri ustvarjenju svoje kolonijalne posesti ni bila posebno srečna. Leta 1885. je zasedla Massauo ob Rdečem morju (Eritrija) in še del Somalijskega obrežja.

Hotela se je polastiti tudi Abesinije, ali neguš Menelik je Italijane pri Adui temeljito potolkel (1896) ter rešil nezavisnost svoje države. Napredovala je Italija šele potem, ko so Francozi dobili protektorat nad Marokom. Tedaj je proglasila zasedbo Tripolitaniije, ali prišlo je do vojne s Turčijo, v kateri je Italija uspela: Turčija se je odrekla vsej Libiji (1912).

**Poraz pri Adui,
1896**

Rimsko-katoliška cerkev

Rimsko-katoliška cerkev je doživela izza francoske revolucije važne spremembe. Izgubila je posvetno posest: takoj po revoluciji v Nemčiji in vsled ujedinjenja Italijanov tudi v Italiji. Vrhu tega je izgubila prvenstveni privile-

**Liberalni
katolicizem**

Gregor XIV.

girani položaj polagoma skoraj povsod. Potrebna je bila prilagoditev novim razmeram. V prvi polovici stoletja so zlasti mnogi francoski katoličani hoteli izkoristiti liberalizem v svojem smislu (»liberalni katoličani«): s popolnoma svobodnim udejstvovanjem v šoli in javnosti naj si katoliška cerkev z lastno silo zopet pribori svoj močni ugled. Toda vodstvo cerkve (papež Gregor XIV.) je katoliški liberalizem obsodilo.

**Pij IX.
(1846—1878)**

Z utrditvijo nauka in okrepitvijo organizacije je papež Pij IX. (1846—1878) poskusil odbiti nevarnosti nove dobe. Leta 1854. je (8. decembra) slovesno proglasil nauk o brezmadežnem spočetju Matere Božje.

1864

Leta 1864. je izdal encikliko, s katero je pobijal nauke moderne znanosti; encikliki je bil priključen *syllabus* (obsegajoč seznam 80 »glavnih pregrešk današnjega časa«).

1869

Leta 1869. (8. decembra) se je sestal v Rimu v *atikanski koncil*, ki je proglasil nauk, da je papež nezmotljiv, kadar govori o veri in nramnosti (1870). Majhen del teologov in vernikov novega nauka ni hotel priznati (»starokatoličani«) ter je našel tu pa tam državno zaslombo (v Nemčiji, Švici), drugod (v Španiji, Nemčiji, Avstriji) pa je moderna zakonodaja oškodovala cerkvene interese, dočim je nastal z Italijo trajen spor radi zasedbe papeške države. Italija je z garancijskim zakonom priznala papeža za suverena, mu prepustila Vatikan s pripadajočimi poslopji in zemljišči kot nezavisno posest ter mu priznala letno dotacijo. Ali papež vsega tega ni hotel sprejeti ter se je proglasil za vaticanskega jetnika. Sicer pa je cerkev v vseh važnejših državah organizirala svoje katoliške stranke ter se tako borila na novem političnem poprišču na moderni način.

**Staro-
katoličani**

**Garancijski
zakon**

**Katoliške
stranke**

**Leon XIII.
(1878—1903)**

Večino sporov z vladami (razen z Italijo) je likvidiral praktično-spretni naslednik Pija IX., papež Leon XIII. (1878—1903), ki je v premnogih enciklikah obravnaval razna vprašanja moderne dobe. Najvažnejša je tista, v kateri je razpravljajal o delavskem vprašanju ter položil z njo temelj modernemu krščanskemu socializmu. Leon XIII. se je trudil, da bi zbližal obe glavni krščanski cerkvi, rimsko-katoliško in pravoslavno, ter je tudi navezal stike z Rusijo in Anglijo.

Trozveza in Trojni sporazum

Moderno imperialistično stremljenje posameznih držav je rodilo potrebo po novih meddržavnih zvezah. Najprvo se je osnovala tako zvana **Trozveza**. Potem, ko se je Rusija radi berlinskega kongresa odtegnila od Nemčije, je sklenil Bismarck z Avstro-Ogrsko (zunanji minister An-

Trozveza

Vojvoda Zivojin Mišić

drassy), defenzivno zvezo proti Rusiji (1879), ki se ji je pozneje (1883) pridružila še Italija, užaljena, ker si je Francija pridobila protektorat nad Tunisom. Na drugi strani pa se je Francija, da bi bila varna pred Nemčijo, sporazumela z Rusijo (1891) in temu **Dvojnemu sporazumu** se je potem, ko so bile razdeljene interesne sfere v Aziji, pridružila tudi Anglija (1907). Kralj Edvard VII.

je dobro razumel nevarnost pomorske politike cesarja Viljema II. Tako je proti Trozvezi nastal **Trojni Sporazum (Antanta)**. Trozveza je bila bolj in bolj orodje nemške imperialistične politike: dobivala je ofenzivni značaj.

Tehnika in socializem (izza druge polovice 19. stoletja)

Tehniški napredek. Tehniški napredek, začet v prvi polovici stoletja, se je nadaljeval v drugi polovici s povečanim poletom. Silno narasla količina teoretičnih spoznatkov je rodila množico nadvse važnih tehniških rezultatov. Stroj je postal v produkciji pravi gospodar.

Železna in strojna industrija se je silno razvila; nove produkcijske metode so izboljšale kvaliteto in pospešile delo (**Besemerjeva** metoda izdelovanja jekla, metoda **Thomas-Gilchristova**¹ pridobivanja železa iz rud). Mogočen je bil tudi razvoj kemične industrije (izum fotografije, anilinskih barv itd.). Kemični študij je tudi privedel do iznajdbe dinamita (**Šved Alfred Nobel**, 1866), ki je postal silne važnosti v rudarstvu, gradnji predorov, cest itd.). Pravo revolucijo v tehniki je ustvarila uporaba električne sile; leta 1867. je **Werner Siemens** skonstruiral prvi elektromagnetični stroj (dinamo); **Edison** je sestavil leta 1879. prvo žarnico in električna luč je jela izpodrivati plinasto, katere uporaba se je pa bila močno razširila že tudi v drugi polovici stoletja.

Promet in trgovina. Kakor prej so tudi zdaj nove iznajdbe silno dvignile promet; s tem pa tudi trgovino, ki je postala svetovna. S trgovino in industrijo v zvezi je sila hitri porast velemest in nepričakovano ugodni razvoj poštnega prometa. Leta 1850. je bila sklenjena prva poštna zveza med Avstrijo in Prusko, leta 1874. je bila podpisana splošna poštna pogodba v Bernu, ki je bila leta 1878. v Parizu spremenjena v »svetovno poštno društvo«. Poštni promet je dopolnil

¹ Gilkrist.

električni telegraf, izumljen že nekoliko prej (1833) po slavnem matematiku Gaussu in fiziku Webbru. Leta 1851. je bil položen prvi pomorski kabel (med Londonom in Calaisom). Nadaljnja iznajdba je bil telefon (Graham Bell, 1876), ki ga je dopolnil fonograf. Italijan Marconi je uporabil (že znane) električne valove za brezžično telegrafijo (1897), ki se ji je pridružil še brezžični prenos glasov (radiotelefonija). Tudi razvoj avtomobilizma in aviatike je za drugo polovico stoletja sila značilen in temelji na uporabi motorjev (bencinovitih).

Industrija. Tehnični razvoj je rodil moderni industrijski razvoj. Industrija, ki je bila prej doma večinoma v zapadni Evropi, se je zdaj razširila skoraj preko vse Evrope, pojemajoč v smeri vzhod in jug. Ustanovili so se ogromni industrijski obrati. Radi omejitve konkurence so se istovrstna podjetja jela združevati v truste (pri produkciji) in kartele (pri prodaji). To se je zlasti vršilo v Ameriki, ki je postajala čimdalje večji tekmelec Evrope.

Koncentracija kapitala. Vzporedno z razvojem industrije se je jela vršiti tudi koncentracija kapitala (banke) in sama podjetja so večinoma dobivala svoj kapital po združitvi posameznikov (akcijske družbe). Težnja po dobičku je seveda često privedla k prekomernemu ustanavljanju novih podjetij in k neracionalni produkciji, kar je rodilo krizo. Merilo za gospodarsko stanje podjetij je postala cena njihovih papirjev (akcij) na borzah.

Obrt. Radi razvoja industrije je močno trpela stara obrt. Da pomore obrtnikom, je nemški narodni gospodar Schultze-Delitzsch leta 1849. jel snovati združne posojilnice in nakupne zdruge.

Schultze-
Delitzsch

Delavsko vprašanje. Seveda je razvoj industrije sila razširil pomembnost delavskega vprašanja. Dočim so ga prejšnji reformatorji hoteli rešiti na etični osnovi, ga je pa Karel Marx (1818—1883), po rojstvu nemški Žid, izhajajoč od Heglove filozofije, skušal znanstveno utemeljiti. V svojem glavnem delu »Das Kapital« je Marx razvijal nauk, da je ves zgodovinski razvoj le posledica borbe posameznih razredov za kruh. Težnja po dobičku bolj in bolj koncentrira posest v rokah

Karel Marx

Internacionala

nekaterih posameznikov in ko bo dovolj koncentrirana, bo ljudstvo (potom revolucije) socializiralo vso privatno posest. Marx je hotel, da se zabrišejo vse nacionalne razlike in je leta 1865. osnoval v Londonu delavsko internacionalo, ki pa je kmalu (1874) zanikla, ker si je socializem v raznih državah utiral različno pot.

**Delavske
stranke**

**Viljem Liebknecht, Avgust
Bebel**

V Nemčiji je hotel Ferdinand Lassalle (1825 do 1864) združiti narodno idejo s socialistično, dočim so tudi pristaši Marxove internacionale (Viljem Liebknecht, Avgust Bebel) širili svojo organizacijo. Obe organizaciji sta se združili (1874) v nemški socialno-demokratski stranki, ki se je kljub preganjanju za Bismarcka silno utrdila, si ustvarila krepko strokovno organizacijo ter tudi v sosednih državah povzročila ustanovitev sličnih socialno-demokratskih strank.

V Angliji in pridruženih deželah (kolonijah) se je organizacija delavske stranke naslonila na strokovne organizacije (trade union); isto velja za socialistične stranke v romanskih deželah, zlasti v Franciji.

**Katedrski
socialisti**

Socializem pa je vplival tudi na kroge, ki so stali zunaj delavskega gibanja. Tako je v Nemčiji skupina univ. profesorjev (»katedrski socialisti«) zahtevala uvedbo delavske zakonodaje in papež Leon XIII. je oče krščanskega socializma.

**Socialna
zakonodaja**

Res se je začela vršiti neka socialna zakonodaja; najprej v Angliji, ki pa jo je pozneje prehitela Bismarčkova Nemčija ter ustvarila s svojimi zavarovalnimi zakoni v mnogem oziru relativno vzorne institucije.

Znanost (v drugi polovici stoletja)

**Organizacija
dela**

Znanost se tudi zdaj pretežno goji na visokih šolah. Dočim je v Franciji poprej (izza velike revolucije) prevladoval tip ločenih specialnih visokih šol, nastane zdaj tudi tu po vzorcu Nemčije koncentracija v univerzah.

**Charles
Darwin**

Druga polovica stoletja je zlasti močno razvila prirodne vede. Najvišji vpliv pomenja Darwinov nauk. Charles Darwin (1809—1882) je učil, da se vrši prirodni izbor za življenje sposobnih individuv potom

medsebojne borbe za obstanek (descendenčna teorija). Nauk o življenju je močno poglobil razvoj fiziologije (Čeh Jan Purkyně) in biologije. S tema dvema znanostima v zvezi je velik napredek moderne medicine, zlasti bakteriologije (Ludovik Pasteur; 1822—1895); s sorodnimi strokami je silno napredovala v korist trpečemu človeštvu.

Veliki napredek prirodnih znanosti je rodil moderni materializem: Ludovik Büchner je učil, da eksistirata snov in moč, Maks Stirner pa je (v Bismarckovem duhu) poveličeval pravo močnejšega ter je zanikal potrebo države. Izmed čistih filozofov je Artur Schopenhauer (1778—1863) voluntarist (volja je edina tvorna sila) in pesimist, Friderik Nietzsche (1844—1900) je povdarjal težnjo po »nadčloveku«, Lev Nikolajevič Tolstoj (1828—1911) pa je hotel rešiti ljudstvo z obnovitvijo krščanske ljubezni.

Za zgodovino je značilno, da je močno razvila svoje pomožne vede, da je postala genetična (iščoča vzroke in učinke), da se je individualistični pridružila kolektivistična, da se je jela povdarjati zlasti odvisnost od miljeja (Hipolit Taine).

S tem v zvezi je postanek sociologije, iščoča zakone socialnega stanja in razvoja. Njenemu očetu Avgustu Comteu (»pozitivna filozofija«) so sledili drugi, zlasti Angleža John Stuart Mill (1806—1873) in Herbert Spencer (1802—1903), ter psihologije, individualne in socialne (Ivan Herbart, Gustav Fechner in Viljem Wundt).

Jan Purkyně

**Ludovik
Pasteur**

**Ludovik
Büchner
Maks Stirner**

**Artur
Schopenhauer**

**Friderik
Nietzsche**

**Lev Nikolajevič
Tolstoj**

Hipolit Taine

**John Stuart
Mill, Herbert
Spencer, Her-
bart, Fechner,
Wundt**

Umetnost (v drugi polovici stoletja)

Literatura. Napredek prirodne miselnosti se kaže tudi v spremeniitvi literature. Postala je realistična, v kolikor išče temnih strani življenja, uporablja teorijo dednosti ter miljeja, celo naturalistična (Francozi: Honoré Balzac (1799—1850), Gustav Flaubert (1821—1880), Emil Zola (1840—1902), Aleksander Dumas (1824—1890); Nemec Gerhard Hauptmann;

**Realizem
in naturalizem**

Rusi: Dostojevskij (1821—1881), Tolstoj (1822—1911), Gorkij; Norvežana: Bjørnstjerne Bjørnson (1832—1910) in Henrik Ibsen (1828—1906).

**Simbolizem,
nova roman-
tika**

Ali proti koncu stoletja se je javil odpor proti naturalizmu in literatura je dobila značaj (nekako znanstvene) poglobitve v notranjost (simbolizem, nova romantika).

Upodabljajoča umetnost izkazuje sličen razvoj: naturalizmu odgovarja impresionizem in simbolizmu ekspresionizem; vodilni mojstri so bili Francozi (Manet).

Glasba. V glasbi imajo največji pomen: Nemca Richard Wagner (1813—1883), oče moderne glasbe, in Richard Strauss; Čeha Smetana in Dvořák; Rusa Musorgski in Borodin ter Francoz Debussy.

Emile Zola

Pregled

V tej dobi je preko deset let delovala močna osebnost Bismarckova; novi nemški državi je pridobil moč, kakršne še Nemčija ni imela, ter jo je še okrepil s trozvezo. Republika francoska je pa našla zaveznika v Rusiji, kmalu se jima je pridružila še Anglija. Tako je bila Evropa razdeljena v dva tabora. Nevarnost da izbruhne požar, je bila zlasti na Balkanskem polotoku, kamor sta silili Avstrija in Nemčija, hotoč kratiti balkanskim narodom prirodno pravo po osvoboditvi in osamosvojitvi. Zdaj pa zdaj je tudi tekmovanje pri pridobivanju kolonij privedlo do sporov, ki so se pa, ker so bili bolj oddaljeni, dali rešiti na miren način. Ali na zapadni strani so se Združene države Severnoameriške postavile po robu evropskemu posezanju

v Ameriko (vojna s Španijo) in na skrajnem vzhodu je isto vlogo (napram Rusiji) prevzela Japonska. Vendar je napredujoča Unija posegla preko Tihega oceana tudi do vzhodne Azije ter jela držati Japonsko na uzdi. Cerkvena velesila, katoliška cerkev, je utrdila svoj nauk, okrepila svojo organizacijo ter se prilagodila moderni demokraciji. — Industrija se je radi tehničnega napredka silno razvila ter je delavsko vprašanje napravljala še bolj pereče, vendar pa ga je družba in zakonodaja jela z uspehom nacenjati. Znanost se je silno poglobila; prevladovati so jele prirodne znanosti, ki so vplivale tudi na duševne, na filozofijo in celo na umetnost.

Svetovna vojna

Postanek svetovne vojne. Že izza leta 1908. je Avstrija iskala prilike, da napade Srbijo. Leta 1912. je sicer pustila balkanske države, da so napadle Turčijo, ali storila je to, ker je pričakovala, da bodo poražene. Nato pa je s svojim posredovanjem poskrbela, da so se zmanjšali srbski vojni uspehi, ter je vrhu tega naščuvala na Srbijo še njenega bivšega zaveznika, Bolgarijo.

**Franc
Ferdinand**

**Sarajevski
atentat**

**Vojna napoved
Avstro-Ogrske,
28. julija 1914**

Leta 1914. je končno prišla primerna politika. Prestolonaslednik nadvojvoda **Franc Ferdinand**, ki je splošno veljal za glavnega predstavnika avstro-ogrske imperialistične politike, je prišel (s svojo ženo) v Bosno na manevre, ki jih je na ostentativen način zaključil v Sarajevu baš na Vidov dan. Tedaj je razdražena srbska omladina (iz Bosne) priredila nanj atentat, ki je uspel. Srbska vlada, ki je poznala razpoloženje naroda, je svarila dunajsko vlado pred prestolonaslednikovim potovanjem, vendar zaman. Kljub temu pa je avstro-ogrska vlada uporabila atentat kot povod za vojno. Silili so jo k temu zlasti nemški cesar Viljem II. in nemški ter avstro-ogrski vojaški krogi (nemški šef generalnega štaba **Moltke** in avstrijski **Konrad Hötendorf**). Avstro-ogrska vlada je poslala (23. julija 1914) srbski vladi ultimatum, v katerem je zahtevala, da bi se s soudeležbo avstro-ogrskih uradnikov vršila na srbskih tleh preiskava proti eventualnim udeležencem sarajevskega atentata. Srbska vlada te zahteve ni mogla sprejeti, ker bi bila z njo kršena državna suvereniteta. Avstro-Ogrska je zato Srbiji napovedala vojno (28. julija 1914).

Avstro-Ogrska je napovedala vojno, ker je pričakovala, da bo Rusija radi nezadostne pripravljenosti pustila Srbijo

na cedilu. Toda Rusija tega ni mogla napraviti in je pričela mobilizirati. Tedaj je Nemčija zahtevala od nje, naj prekliče mobilizacijo. Ker tega ni mogla storiti, je Nemčija napovedala vojno njej in njeni zaveznici Franciji. Ker pa je bila Francija zavarovana na vzhodu z močnim pasom trdnjav, je Nemčija udarila nanjo preko Belgije, čeprav je bila belgijska nevtralnost zajamčena po mednarodnem dogovoru (1831). S tem je prisilila Anglijo, ki je izprva poskušala posredovati, da ji je napovedala vojno. Anglija se je sicer dobro zavedala, kake usodne posledice bi imel tudi zanjo nemški vojni uspeh. Zato pa je stopila na stran óbeh osrednjih držav Turčija, ki je bila že l. 1913. poverila vrhovno poveljstvo v Carigradu in morskih ožinah nemškemu generalu **L i m a n u S a n d e r s u**.

Neuspehi avstro-ogrske vojske na srbskem bojišču. Srbska vojska je takoj zadivila ves svet. Močne avstro-ogrske čete so brž po vojni napovedi pod poveljstvom

generala **P o t i o r e k a** s treh strani udarile proti Valjevu. Srbsko vrhovno poveljstvo je pustilo ob Savi in Drini samo prednje čete, dočim se je glavna vojska zbirala okoli Valjeva in se naslonila na planinsko višavje **C e r**. Prednje čete ob Drini in Donavi so se junaško upirale. V Šabcu se je vršila borba za vsako hišo. Mnogo bridkih izkušenj so povzročili prodirajoči vojski tudi drzni četaši. V resnici je moral srbski narod tistih krajev pretrpeti obilo strašnih grozovitosti, ki so jih počenjali predvsem Madžari. Na Ceru so zadele avstrijske čete na glavno srbsko vojsko. Razvila se je znamenita **c e r s k a b i t k a**, ki je trajala štiri dni (od 2. do 6. avgusta 1914). Potiorek je hotel

Vojna postane svetovna

Lloyd George

Cerska bitka

**Stepa
Stepanović**

srbske čete obkrožiti od juga, ali preden je mogel to izvesti, je vojvoda Putnik po treh dneh borbe odredil glavni napad. Na Mačkovem kamenu in na Črnem vrhu so udarile srbske čete na avstrijski centrum, ga prebile in zapodile nasprotnika v divji beg. Izmed srbskih poveljnikov se je zlasti odlikoval vojvoda Stepa Stepanović. Srbsko ozemlje je bilo zopet svobodno in zmagovalcem je prišel v roke velik plen.

**Ofenzivni
sunki srbske
vojske**

Zdaj bi se bila mogla srbska vojska nekoliko oddehniti, ali dobila je ukaz, da mora zadržati del avstrijske vojske, dokler ne pride na bojišče oddaljena ruska vojska. Zato je naredila v sledečih mesecih nekaj ofenzivnih sunkov. Preko Save je dospela do Fruške gore in preko Drine do bližine Sarajeva. Morala se je umakniti. Srbsko ljudstvo v Sremu in Bosni jo je bilo navdušeno sprejelo in je zdaj strašno trpelo.

**Kolubarska
bitka**

Živojin Mišić

Medtem so Avstrijci zbrali veliko novih čet in v novembru zopet začeli prodirati. Srbski vojski je primanjkovalo streliva in umaknila se je za Kolubaro do Rudnika. Umik se je vršil v popolnem redu in Avstrijce, ki so težko napredovali po blatnih cestah, so nadlegovali četaši. Medtem je dospela iz Soluna municija, zbrale so se čete od vseh strani, sam stari kralj Peter je prišel v prve vrste in užigal pogum. Vrhovna komanda je odredila napad; pod poveljstvom vojvode Živojina Mišića so udarile z Rudnika srbske čete na sovražno središče in ga popolnoma prebile. Sredi decembra je bil kralj Peter zopet v Beogradu. Sovražnik je zapustil srbska tla in pustil v srbskih rokah nad 60.000 ujetnikov in okrog 150 topov. Le žalostna zapuščina je ostala za Avstrijci: pegasti legar, ki je pomoril skoraj četrt milijona ljudi.

**Tannenberg
General
Hindenburg**

Poraz Avstrijcev na ruskem bojišču. Niti na ruskem bojišču niso imeli Avstrijci boljše sreče. Ruska vojska jih je večkrat porazila, se vgnezdila v Karpatih in se približala Krakovu, tako da so bili Avstrijci v skrbeh za Dunaj in za Budimpešto. Rešili so jih Nemci. V Vzhodni Prusiji (pri Tannenbergu ob Mazurskih jezerih) je porazil rusko desno krilo nemški general Hindenburg ter s tem zmanjšal pritisk na avstro-ogrsko fronto.

Vendar se prvotni nemški načrt ni posrečil. Nemški generalni štab je hotel najprej s silno naglico poraziti in pokoriti Francijo ter se nato z vsemi silami vreči na Rusijo, ki je radi ogromnega ozemlja le bolj počasi mobilizirala. Toda zmotil se je. Nemška vojska je po obupnem odporu belgijskih trdnjav prispela v bližino Pariza. Tam pa jo je vzdolž reke Marne francoska vojska pod poveljstvom maršala Joffrea težko porazila. Nemci so se nekoliko umaknili ter se nato vkopali. Kmalu nato so napadli Angleže pri Ypresu, hoteč ob Kanalu preprečiti zvezo med Anglijo in Francijo. Tudi tu brez uspeha.

**Bitka
ob Marni
Maršal Joffre**

**Bitka
pri Ypresu**

Način borbe, ki se je razvila. S temi dogodki na zapadnem bojišču je postala vojna dolgotrajna. Obe bojujoči se vojski sta se zakopali v zemljo, da bi se ubranili nevarnih učinkov streljanja s topovi in strojnimi puškami. Pred naskoki pa sta se branili z žičnimi preprekami. Čim težji so postajali naskoki, tem bolj sta obe stranki uporabljali strupene pline,

Wilson

da bi izgnali nasprotnika iz zakopov. Uporaba letal je postala bolj in bolj učinkovita in nevarna. Ker sta se obe vojski že izpočetka skušali obkoluti druga drugo, se je fronta tako podaljšala in izpopolnila, da sta od morja do švicarske meje stala drug proti drugemu dva frontna zida. Zlasti močna je bila fronta tam, kjer se je opirala na močne trdnjave, kakor je bil Verdun, katerega so Nemci večkrat brezuspešno z ogromnimi žrtvami napadali in Francozi z enakimi žrtvami in silno hrabrostjo branili. Ta zavlačujoči način borbe je bil zlasti nevaren za obe centralni velesili, ki sta težje in težje preživljali svoje prebivalstvo, ker je Anglija takoj v početku vojne s svojim brodomjem jela izvajati učinkovito blokado.

Verdun

**Angleška
blokada**

Umik ruske vojske. Ruska vojska ni bila pripravljena na dolgo bojevanje, primanjkovalo ji je orožja, vrhu tega

**Bitka
pri Gorlicah**

je imela tudi ogromne ljudske izgube pri bojih v Karpatih in pri obleganju Przemysla, ki je končno prišel v ruske roke. Spomladi (v početku maja) 1915 je združena avstro-ogrška in nemška vojska napadla Ruse ter pri Gorlicah (ob Dunajcu) prebila njihovo fronto. Rusi so se umaknili do Zapadne Dvine, Pripeti in Styra, kjer so se vkopali in odbijali sovražne napade.

**Silna sovražna
premoč**

Propast Srbije. Po ruskem porazu sta se vrgli Avstro-Ogrska in Nemčija nad Srbijo. Določeno je bilo, naj se izvrši napad na 300 km dolgi fronti in s pripravo težkega topništva, tako da bi mu mnogo šibkejša srbska vojska ne mogla odoleti. V oktobru 1915. se je pričel napad. Srbi so se junaško držali. Sovražnik je rabil teden dni, preden se je z velikimi žrtvami polastil Beograda. Tudi na drugih mestih so si Nemci priborili prehod preko Donave in Save in prav težko bi bili prodirali dalje, da niso Srbom vpadli v hrbet Bolgari.

Bolgari

Zdaj so se Srbi borili proti štirikratni premoči. V junaškem boju so se umikali. Mislili so izprva, da se jim bo mogoče umakniti k Solunu, kjer je že bilo nekaj francoske vojske, toda bilo je je premalo, da bi bila mogla nuditi izdatno pomoč. Vrh tega so Bolgari zaprli pot v Povardarju in Grki kljub temu, da so bili pogodbeno vezani, pod vplivom svojega germanofilskega kralja Konstantina niso hoteli priskočiti Srbom na pomoč. In ker je istočasno podlegla tudi Črna gora, se je morala srbska vojska s svojim kraljem umikati skozi neprehodne in divje albanske gore v najhujši zimi. Z njo je šlo mnogo civilnega prebivalstva, mladih in starih, žen in otrok. Tisoč in tisoč žrtev je padlo v Albaniji deloma po albanških kroglah, deloma od zime, lakote in onemoglosti. Ostanke vojske so zavezniki prepeljali na Krf, žene in otroke in civilne ljudi pa v svoje dežele, zlasti v Francijo, kjer so jim izkazovali največje gostoljubje.

**Umik skozi
Albanijo**

Srbija v robstvu. Za narod v Srbiji so nastopili črni dnevi. Gospostvo nad njimi so si razdelili Avstrijci in Bolgari. Uničevali so vse, kar je bilo srbskega. Avstrijci so prepovedali cirilico, Bolgari tudi srbsko ime; uničevali so knjižnice, zapirali so srbske šole in mesto njih otvarjali madžarske, nemške in bolgarske. Poleg tega so strašno plenili. Najhuje je bilo, da so sistematično uničevali srbski

živelj. Bolgari so bili še strašnejši od Avstrijcev. Prizanašali niso nikomur. Posebno nečloveško so se ponašali v **Surdulici**, kjer so na zverinski način mučili in pobili 3000 nedolžnih ljudi. V jeseni 1916. so hoteli Bolgari v srbskem zasedenem ozemlju izvršiti nabore. Tedaj je v topliškem okrožju nastal upor. Kakor v turških časih so bili starci in mladeniči zbežali v gore in tvorili hajduške čete. Zdaj pa so pod vodstvom **Koste Vojnovića** pridrle z gora in pričele boj. Z aeroplanom se je s solunske fronte pripeljal k njim vojvoda **Kosta Pečanac** in prevzel vodstvo. Obvladal je ves svet tja do Niša. Pričakoval je, da bo srbska vojska že tedaj prodrla od Soluna v domovino. Nemci in Bolgari so s tremi divizijami komaj potlačili upor, nato pa so se strašno maščevali. Kot odgovor je sledečega poletja vojvoda **Pečanac** udaril na Bolgarsko, zažgal Bosiljgrad in hotel napasti glavni stan, ali pred premočjo se je moral umakniti nazaj v gore. Vendar je do konca vojne četoval na meji Hercegovine in Črne gore.

Surdulica**Topliški upor**

Srbska vojska znova na bojišču. Ko so zavezniške ladje privedle srbsko vojsko na Krf, tragedija še ni bila končana. Mnogi so bili tako izčrpani, da jih toplo solnce in zadostna preskrba nista več mogli oživiti. Pokosila jih je smrt in prevažali so jih na bližnji otok **Vido**, ki je postal pravi »otok smrti«. Tisti, ki so še imeli nekaj življenjske sile v sebi, so se pa hitro opomogli. Iz Francije so prišle dovoljne zaloge živil in najmodernejše vojne opreme in v treh mesecih je bila obnovljena srbska vojska; štela je okrog 150.000 mož.

Na Krfu

Aprila 1916. so jih začeli prevažati na solunsko bojišče. Tam je že bilo nekaj francoskih in angleških čet; poslednje so se poprej zaman trudile, da zavzamejo **Dardanele** in ustvarijo neposredno zvezo z Rusijo. Ob prihodu srbske vojske se je širila bojna črta v velikem polkrogu od Florine ob grški meji pa do morja; potekala je po visokih gorskih grebenih, ki jih je bilo izredno težko napadati. Srbska vojska je kljub temu napadla. Naskočila je mogočni **Kajmakčalan** in je 17. septembra 1916. v nečloveškem boju zavzela njegov vrh. Nato je borbo nadaljevala in 19. novembra zasedla še **Bitolj**, s čimer

Dardanele**Kajmakčalan
in Bitolj**

je osvobodila prvi kos drage domače zemlje. Ker je bila zavezniška pomoč premajhna, se je bojna črta ustalila severno od Bitolja, južno od Črne reke in preko Vardarja. Tu so se s srbskimi četami združili tudi jugoslovanski dobrovoljci. Prišli so večinoma iz Amerike; pozneje se jim je pridružila še jugoslovanska divizija, ki je prispela iz ruske Odeše.

Nezgode Italije. Takoj v početku vojne je bilo važno vprašanje, da-li bo šla Italija s svojima bivšima zaveznicama, Avstrijo in Nemčijo, da-li z Antanto. Dolgo se je pogajala na obe strani in je svojo nevtralnost gospodarsko izkoriščala. Avstrija ji je ponujala v slučaju zmage Južno Tirolsko, del Goriške in Kranjske, Trst bi bil svobodna država, in nekaj dalmatinskih otokov. Antanta je lahko nudila več. Tako je nastal londonski pakt, ki so ga zavezniki brez znanja Srbije sklenili z Italijo dne 26. aprila

**Londonski
pakt, 1915**

General Foch

1915. V njem ji poleg Južne Tirolske, Primorske, Trsta in Istre obljublajo tudi severno Dalmacijo (ne pa Reke).

Oprta na te obljube je pričela Italija vojno šele tedaj, ko so se Rusi že umikali (maja 1915). Ali svet je zaman pričakoval italijanskih uspehov. Prav šibke avstrijske čete so jih na Soči zadrževale toliko časa, da so prispeli na bojišče močnejši oddelki. Poslej so Italijani zaman bili svojih enajst bitk na Soči, niti do Trsta niso mogli, samo Gorico so si z veliko težavo osvojili. Italijani so imeli odlična tehnična sredstva, ali moštvo je bilo slabo; na nasprotni strani pa je bil dober vojni duh. Tudi Jugoslovani so se hrabro borili, ker so čutili, da se bore neposredno za svojo grudo. Borbe so se vršile tudi na mejnih

gorah južnotirolskih. V jeseni leta 1917. so prišle Avstrijcem na pomoč še nemške čete, ki so skupno z avstrijskimi četami prebile italijansko fronto pri K o b a r i d u in vrgle italijanske čete za P i a v o (novembra 1917). Rešili so jih šele zavezniki, ki so pod maršalom Fochem prihiteli na pomoč.

Predor italijanske fronte pri Kobaridu

Propast Rumunije. Na Rumunskem sta se dolgo borili dve struji, narodna, Avstro-Ogrski sovražna, in dvorska, ki se je trudila, da bi ostala država nevtralna. Šele avgusta 1916. je stopila Rumunska na stran zaveznikov ter je hitro zasedla večji del Sedmograške, ali Nemčija, Avstro-Ogrska in Bolgarija so tedaj razpolagale z velikimi četami. Vse tri države so poslale nad Rumunijo močne čete in jo porazile. Dve tretjini rumunske zemlje so zasedle sovražne čete. V obrambni borbi so se ob strani Rumunov in Rusov v D o b r u d ž i zlasti izkazali jugoslovanski dobrovoljci, ki so se (kot bivši ujetniki avstro-ogrske vojske) zbirali v Odesi ter pozneje večinoma prešli na solunsko bojišče.

Jugoslovanski dobrovoljci

Omaganje Rusije. Neuspeh, ki ga je doživelo rusko orožje, je strašno bolel ruske domoljube, ki so hoteli popraviti, kar je zagrešila nesposobna birokracija. Vodstvo je prevzela duma v Petrogradu, ali glavno delo so opravljala samoupravna zemstva. Toda bilo je zaman, premalo je bilo železnic in niti velikih mest ni bilo mogoče dovoljno zalagati, kaj šele fronto. Nižji sloji naroda, zlasti delavstvo, pa so si želeli mir. Ta težnja je prišla prav tistim krogom, ki so si želeli, da bi bil zaključen mir in da bi se potem v državi vzpostavil absolutizem. Pripadali so jim plemiški veleposestniki, visoka birokracija in dvor. Središče teh teženj je bila carica, ki jo je obvladoval neizobraženi menih R a s p u t i n. Ko so prišle te namere na dan, so zbudile odpor tako v dumi kakor v prebivalstvu. Dne 8. marca 1917. so nastali v Petrogradu n e m i r i; vlada jih je hotela udušiti s pomočjo vojske, ki pa je deloma prešla na stran nezadovoljnejšev (12. marca). Delavstvo in revolucionarno vojaštvo si je izvolilo svoj d e l a v s k i i n v o j a š k i s v e t, ki je v sporazumu z dumo imenoval novo z a č a s n o v l a d o, kateri je bil na čelu popularni k n e z L v o v. Začasna vlada je prisilila carja Nikolaja II., da se je dne 15. marca 1917. odrekel prestolu. Carja so najprej internirali v Carskem selu, nato pa v Tobolsku.

Revolucija v Petrogradu, 8. marca 1917

**Začasna vlada
Knez Lvov**

»Sovjetik« Začasna vlada je imela nalogo, da pripravi vse potrebno za sklicanje *ustavodajne dume*, voljene na osnovi splošnega volilnega prava. V njej so sicer prevladovali zastopniki meščanstva, vendar se je morala ozirati na mišljenje delavstva in vojaštva, ki si je v »svetih delavcev in vojakov« (*»sovjetih«*) ustvarilo energične agitacijske organe. Najvplivnejši izmed sovjetov je bil petrogradski.

Kerenski Sovjeti so širili misel, naj bi se zaključil mir »brez odstopanja zemelj in brez vojne odškodnine«. V začasni vladi sami je nastal radi tega spor. Najodločnejša zastopnika misli, da je treba vztrajati ob strani zaveznikov, vojni minister Gučkov in zunanji minister Miljukov, sta odstopila. Vojni minister je postal zgovorni socialni revolucionar Kerenski, ki sicer ni mislil na to, da bi zapustil zaveznike, vendar je z mogočnim naskokom na sovražnika hotel izsiliti mir. Poskus se mu ni posrečil. Ruska vojska je bila demoralizirana. Smrtna kazen je bila ukinjena in agitacija najradikalnejših elementov, boljševikov, je žela sijajne uspehe. Boljševikom je bil na čelu Vladimir Uljanov (iz dobe preganjanja imenovan Lenin); svoje ime so dobili na kongresu v Londonu (1903), ko se je za njihov program (revolucija, diktatura proletariata in komunizem) izrekla večina udeležencev, dočim so nasprotniki, ki so se v svojem boju jeli ravnati po danih razmerah, ostali v manjšini (menjševiki). Nemci so po ruskem neuspehu prodirali proti vzhodu: polastili so se Rige in otoka Ösel, s čimer so obvladali vso vzhodno stran Baltika.

Boljševiki
Vladimir
Uljanov-Lenin

Menjševiki

Medtem so zapustili začasno ministrstvo drug za drugim vsi nesocialisti; najprej jih je k temu privedlo priznanje »ukrajinskega centralnega sveta« za najvišji samoupravni organ Ukrajine (načelo narodne samoodločitve) in pa težnja, brez odškodnine razlastiti veleposest v korist delujočega ljudstva. Nazadnje je odstopil še ministrski predsednik knez Lvov (21. julija 1917) in njegovo mesto je zavzel Kerenski, ki je skušal ohraniti ravnotežje med meščanstvom in radikalnim socializmom. Ali kmalu (7. novembra 1917) je nastal v Petrogradu boljševiški upor; Kerenski je zapustil državo in

Boljševiški
upor

vlada je prešla v roke delavskih in vojaških svetov; izvajali pa so jo njihovi delegiranci, takozvani **ljudski komisarji** (**predsednik Lenin**). Vse privatno imetje in vsa gospodarska podjetja so bila podržavljena. Zemlja je bila brez odškodnine izročena tistim, ki jo sami obdelujejo, in ljudstvo ni čakalo na zakonito razdelitev, ampak si jo je samo vzelo. Država je prevzela v svoje roke tudi trgovino (samo v notranji trgovini je deloma pripustila privatne trgovce) in izvedla je ločitev cerkve od države. Odpor je boljševiška vlada potlačevala s silno okrutnostjo, pri čemer se je posluževala izrednih komisij (**čрезвычайныя комисии, чрезвичайки**). Ustavodajno skupščino je razgnala, čim se je pokazalo, da v njej nima večine. Carja Nikolaja II. in njegovo rodbino so na vladni ukaz umorili v Ekaterinburgu (17. julija 1918).

**Ljudski
komisarji**

Čрезвичайке

**Umor carske
rodbine,
17. julija 1918**

**Trockij-
Bronstein**

Čim je boljševiška vlada zavzela svoje mesto, je komisar za zunanje zadeve, **Trockij (Bronstein)**, pozval vse vojskujoče se narode, da bi sklenili premirje v svrhu zaključitve splošnega miru. Ker se bivši zavezniki temu pozivu niso odzvali, je ruska vlada sama sklenila premirje ter se je (koncem leta 1917) jela v **Brestu Litovskem** pogajati z osrednjima velesilama glede miru. Pogajanja pa so se prekinila, ker so zastopniki ruske vlade zahtevali za tiste neruske narode, ki so dotlej pripadali k Rusiji, ljudsko glasovanje o tem, da-li hočejo še nadalje ostati pri njej, dočim so Nemci, ki so hoteli svojo oblast razširiti do Finske, trdili, da so to že storili, ko so prosili Nemčijo za varstvo. Nato sta centralni velesili sklenili poseben mir z ukrajinskim centralnim svetom kot zastopnikom samostalne ukrajinske republike (9. februarja 1918), potem pa sta vdrla globoko v Rusijo in Ukrajino, predvsem sta zasedli Kijev in Odeso. Zato so se Rusi zopet pričeli pogajati za mir, ki je bil podpisan 3. marca 1918. Rusija se je odrekla Finske, Ukrajine, baltskih dežel, Litve, Poljske in dela Kavkaške. O usodi teh dežel naj odločata centralni velesili v soglasju z njihovim prebivalstvom.

**Mir v Brestu
Litovskem,
3. marca 1918**

Zdaj je bila prisiljena tudi **Rumunska**, da je sklenila ponižujoč mir v korist Bolgarske in Avstrije.

**Rumunska
mora skleniti
mir**

Zavezniški uspehi na neevropskih bojiščih in na

morju. Najprej so si zavezniki jeli pridobivati uspehe na neevropskih bojiščih. Na Daljnem Vzhodu so Japonci že v jeseni 1914. zavzeli Cingtau in Kiaočou (na Kitajskem) ter Karoline, Mariane in Maršalsko otočje. Afriške nemške kolonije so zasedli Angleži in Francozi do konca leta 1917. Istega leta (v marcu) so si Angleži v Mezopotaniji, prišedši od Perzijskega zaliva, osvojili Bagdad. Nemci so vzpodbujali in pripravljali Turke, da bi napadli najbolj občutljivo točko angleške posesti, Egipt. Ali preden so bile izvršene turške priprave (železnica, vodnjaki), so vdrlili Angleži v Palestino ter osvojili Jaffo in Jeruzalem (v jeseni 1917).

Bagdad

Egipt in Palestina

Na morju so bili gospodarji Angleži, pojačani s Francozi. Centralnima velesilama so zaprli vsak dovoz hrane in vojnega materiala (čilskega solitra), tako da je med prebivalstvom zavladovalo veliko pomanjkanje (uradno prodajanje moke in kruha na nakaznice). Nemci so se s svojim brodovjem skrivali v pristaniščih, samo njihove podmornice so napadale neprijateljske in nevtralne ladje. Šele maja 1916. je napadlo nemško brodovje angleško v Skageraku, ali rezultat je bil tak, da si Nemci niso upali še dalje napadati. Zato pa so (v početku februarja 1917.) še poostrili vojskovanje s podmornicami, s čimer so izzvali Zedinjene države Severne Amerike, ki so jim (aprila 1917) napovedale vojno, kmalu nato, ko je Rusija postala nesposobna za nadaljnjo borbo. Ob svojem vstopu v vojno Unija sicer še ni imela velike armade, ali z vztrajnim delom si jo je še pred odločitvijo ustvarila.

Bitka

v Skagerraku

Zedinjene države napovedo Nemčiji vojno

Prvi mirovni poizkusi. Ko je umrl avstrijski cesar Franc Jožef (21. novembra 1916), je močno padlo upanje centralnih držav na končno zmago in storjeni so bili z njihove strani rahli poizkusi za sklenitev miru, ali radi previsokih zahtev niso našli odziva. Prav tako brezuspešni so bili poizkusi novega avstrijskega cesarja Karla I., priti do miru s posredovanjem sorodnikov njegove žene, rojene princeze Bourbonske. Ko napadi s podmornicami niso rodili zaželenega uspeha in so silno naraščale težkoče s prehrano prebivalstva in vojske, se je na pobudo obeh centralnih držav sešel v Štokholmu socialistični kon-

Karel I.

Socialistični kongres v Štokholmu, septembra 1917

gres (septembra 1917), ki naj bi bil s pomočjo socialno-demokratske internacionale vzbudil v zavezniških državah mirovno gibanje. Malo prej je na pobudo Avstro-Ogrske tudi papež Benedikt XV. pozval vojujoče se stranke, da sklenejo mir. V resnici pa so vodilni nemški vojaški krogi (resnični najvišji poveljnik general Ludendorff) še vedno računali z zmago in so radi tega stavljali pretirane zahteve. Tako pri zaveznikih niso mogli vzbuditi zaupanja. V imenu ameriške Unije je odgovoril centralnima državama plemeniti prezident Woodrow Wilson s svojo poslanico kongresu 8. januarja 1918. V 14 odstavkih je navedel pogoje, pod katerimi bi zavezniki hoteli skleniti mir. Ker bi se na njihovi osnovi centralni državi morali odreči vseh pridobljenih ozemelj in vseh imperialističnih načrtov, jih nista sprejeli. Saj je definitivna izločitev Rusije iz vrst zaveznikov budila sijajne nade.

Prezident Woodrow Wilson
8. januarja
1918

Odločitev na zapadnem bojišču. Po miru v Brestu Litovskem so imeli namreč Nemci na razpolago novih čet in so zato napravili na zapadnem bojišču več velikih napadov, najnevarnejšega v velikem tednu 1918. Toda zavezniki so bili močni, vrhu tega so neprestano prihajale na bojišče nove ameriške čete. Da bi nastopali čisto enotno, so zavezniki uvedli končno še enotno bojno vodstvo, ki so ga dotlej v svojo škodo pogrešali. Za vrhovnega poveljnika so imenovali odličnega francoskega maršala Focha, ki je izza julija 1918 potiskal Nemce (izčrpane radi prejšnjih ofenzivnih poskusov) iz Francije in Belgije. Nemci so se obrnili na predsednika Wilsona (4. oktobra), da bi posredoval sklenitev premirja in miru. Maršal Foch je dovolil premirje (11. novembra 1918.): Nemci so morali izprazniti razen zasedene Francije in Belgije, Elzaško, Lotarinško, levi breg Rena in nevtralni pas na desni strani Rena v širokosti 30—40 km, izročiti so morali veliko število topov (5.000), strojnih pušk, letal, lokomotiv in drugega vojnega materiala, da ne bi mogli obnoviti borbe. Na Nemce je močno vplivala tudi nesreča njihovih zaveznikov na solunskem bojišču.

Maršal Foch

11. novembra
1918

Osvobojenje Srbije. Na solunski fronti se je pričela velika ofenziva že v začetku septembra 1918. V sporazumu

**Franchet
d'Esperey**
Peter Bojović

z vrhovnim poveljnikom generalom **Franchet d'Esperey**jem so izvršili Srbi z jugoslovanskimi dobrovoljci pod vodstvom vojvode **Petra Bojovića** glavni napad na Dobropolje in na višave Kozjaka, kjer so bile najsilnejše naravne utrdbe. Bolgarska fronta je bila prebita. Kakor klin se je zajedla vanjo srbska vojska, ki so ji na krilih pomagali zavezniki. Bolgari so se jadrno umikali in se še na tleh Južne Srbije v celoti predali. Nato je bil pri Vranju zlomljen še odpor **Avstrijcev** in pred Nišem **Nemcev**. Sredi oktobra je bil osvobojen že tudi Beograd. Srbska vojska je prešla v Bosno, Srem in Vojvodino, odkoder naj bi bila ob Donavi prodirala proti Nemčiji, ali najvišje zavezniško vojno vodstvo na to ni pristalo.

Zlom avstro-ogrsko fronte v Italiji. Avstro-ogrsko vojska na Piavi je bila izčrpana, njena moč pa je bila zlomljena tudi vsled mirovne in nacionalne agitacije. Ofenziva, ki so jo začeli Italijani v oktobru, je radi tega uspela, zlasti še, ko so Madžari na pobudo grofa **Karolyija** odpoklicali svoje polke. Italijani so prodrli globoko v slovensko ozemlje. Ustavila jih je šele srbska vojska.

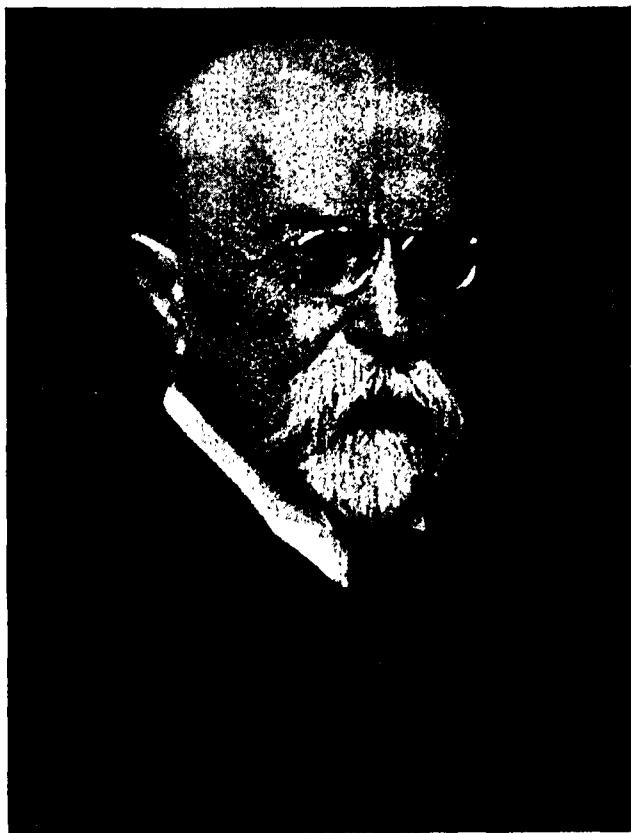
Poljaki v svetovni vojni. Ob izbruhu svetovne vojne so bili Poljaki v neprijetnem položaju, kajti njihovi rojaki so pripadali državno tako zaveznikom (**Rusiji**) kakor obema centralnima silama. Spoznali pa so, da je prišla prilika za osvoboditev. Razdelili so si vloge. En del si je pod vodstvom **Piłsudskega**, organizatorja legij v Galiciji, hotel priboriti svobodo z naslonitvijo na Avstrijo in Nemčijo, drugi del pa se je pod vodstvom **Romana Dmowskega**, ki je osnoval v Parizu **Poljski Narodni odbor**, takoj v početku naslonil na zaveznike. Po nemški in avstrijski zasedbi Ruske Poljske so si Poljaki uredili svojo (ne popolnoma samostojno) vlado, toda ko so izprevideli, da nemški načrti niso v prilog obnovitvi poljske države, je **Piłsudski** prekinil zveze z njimi in Nemci so ga zato zaprli; drugi vodja legionarjev, general **Haller**, se je pa prebil s svojim oddelkom skozi avstro-ogrsko fronto ter je preko Rusije prispel v Francijo, kjer je (kakor tudi v Italiji) organiziral **poljsko vojsko**, ki je posegla v borbo na strani zaveznikov. Tudi na ruskem ozemlju se je po revoluciji (1917) organizirala poljska vojska.

Piłsudski

**Roman
Dmowski**

**General
Haller**

Čehoslovaki v svetovni vojni. Čehoslovaški rodoljubi so takoj v početku vojne razumeli, da je prišel velik trenutek. Treba pa je bilo pridobiti zaveznike za idejo čehoslovaške svobode. V ta namen je odšel koncem leta 1914.

Masaryk

v inozemstvo profesor **T o m a ž G. M a s a r y k**, ki mu je v sledečem letu sledil še **d r. E d v a r d B e n e š**. V Parizu sta osnovala Čehoslovaški narodni svet kot središče čehoslovaškega političnega in propagandnega dela med zavezniki.

Masaryku in Benešu so še mnogo pomagali slovaški učenjak **M i l a n Š t e f á n i k**, Francoz **E r n e s t D e n i s**

Tomaž G. Ma-
saryk
Dr. Edvard
Beneš

Milan Štefánik
Ernest Denis

Seton Watson

in Anglež Seton Watson. Da so se zavezniki prepričali o potrebi razbitja dvojne monarhije, je bilo treba silnega dela. Največ je k temu pripomogla ustanovitev čehoslovaške vojske na Francoskem in v Italiji ter v Rusiji. Na Ruskem carizmu ni bil preveč naklonjen čehoslovaškemu narodnemu gibanju, zato ni dovolil, da bi se ustanovil večji čehoslovaški vojaški oddelek, šele po izbruhu revolucije je nastala na Ruskem večja čehoslovaška vojska, ki je po boljševiškem prevratu morala nastopiti dolgo pot preko Sibirije, pri čemer je zaveznikom silno mnogo koristila, ker je onemogočila, da bi se centralni velesili okoristili s prirodnimi zakladi Sibirije.

**Sibirska
anabazis**

Jugoslovani iz Avstro-Ogrske v borbi za svobodo. S Čehoslovaki so delovali roko v roki tudi Jugoslovani. Že v početku vojne so se umaknili iz Avstro-Ogrske v tujino nekateri požrtvovalni domoljubi, Slovenci, Hrvati in Srbi; hoteli so delovati za osvoboditev naroda. Izprva so se zbirali v Rimu. Ali kmalu so spoznali, da v Italiji za tako delo tla niso ugodna in so sklenili, da prenesejo središče svojega dela v London, kjer je bilo več prijateljev našega naroda. Spotoma so v Parizu ustanovili Jugoslovanski Odbor (30. aprila 1915.). Predsednik mu je bil Dalmatinec dr. Ante Trumbić; poleg njega je imel še 14 članov. Jugoslovanski Odbor v Londonu je vršil obširno diplomatično in propagandno delo in je imel v ameriških rojakih močno materialno in moralno oporo. Posrečilo se mu je tudi kmalu izpočetka, da je javnost in politične kroge v domovini seznanil s svojim delom.

**Dr. Ante
Trumbić**

Deloval je Jugoslovanski Odbor kot zastopnik avstro-ogrskih Jugoslovanov. Da bi spravil svoje delo v sklad s težnjami srbske vlade, se je pogodil z njo v tako zvanem Krfskem paktu ali deklaraciji (20. julija 1917.). V njem se določa, naj bo država Srbov, Hrvatov in Slovencev ustavna in parlamentarna monarhija pod dinastijo Karadorđevićev. Krfska deklaracija je vzbudila povsod veliko pozornost. Sprejel jo je tudi črnogorski »Odbor za narodno združenje« v Parizu.

Krfska deklaracija

Jugoslovanski Odbor je podpiral tudi dobrovoljski pokret, ki se je od vsega početka naslanjal na srbsko vojsko. V političnem oziru je sila pridobil z nasto-

Kralj Aleksander

pom Amerike in s pridobitvijo predsednika Wilsona za jugoslovanske težnje.

**Preganjanje
jugoslovanskih
ljudi**

Jugoslovani v Avstro-Ogrski in razpad monarhije. Ko je izbruhnila vojna, se je pričelo veliko preganjanje jugoslovanskih ljudi. Najhuje je bilo v Bosni, kjer je zavladal vojaški režim; zlasti strašno so preganjali Srbe. V Dalmaciji in v slovenskih deželah je sicer ostala civilna uprava, toda ukinjeno je bilo ustavno življenje in narodni ljudje so veliko trpeli. Nekoliko bolje je bilo na Hrvaškem, kjer sabor ni bil razpuščen. Tu so trpeli predvsem nekateri odlični narodni vodje. Ali po ofenzivnem srbskem sunku v Srem, je tamkajšnji srbski narod okusil usodo svojih bosanskih rojakov. Enako je bilo v Vojvodini. Nasilja so prestala šele, ko je umrl stari Franc Jožef I. (novembra 1916.). Ječe so se odprle Jugoslovanom in Čehom.

**Jugoslovanski
klub**

Novi cesar, mladi pa šibki Karel I., je na dan 30. maja 1917. zopet sklical avstrijski državni zbor. Za preganjanj v prvih letih vojne se je izvršil važen preobrat v vrstah tistih slovenskih in hrvaških strank, ki so se bile ob izbruhu vojne kot celota postavile na avstrijsko stran; odvracati so se začele od Avstrije in misliti na ostvaritev narodne svobode iz lastnih sil. Uvidevajoč važnost dobe, so se vsi jugoslovanski poslanci dunajskega državnega zbora združili v enotni »J u g o s l o v a n s k i k l u b«. Dne 30. maja 1917. so ob otvoritvi državnega zbora podali izjavo, v kateri zahtevajo, »naj se vsa ozemlja monarhije, v katerih prebivajo Slovenci, Hrvati in Srbi, združijo pod žezlom habsburško-lotarinške dinastije v samostojno državno telo, ki bodi prosto vsakega narodnega gospodstva tujcev in osnovano na demokratični podlagi«. To je tako zvana m a j n i š k a d e k l a r a c i j a, ki je postala nekakšna »magna charta« v narodni politiki avstrijskih Slovencev, Hrvatov in Srbov, deloma tudi na Hrvaškem in v Slavoniji, Bosni in Hercegovini.

**Majniška
deklaracija,
1917**

Za njo so se izrekale politične organizacije, občine, društva in premnogi posamezniki. Duševni oče deklaracije je bil dr. Janez Evangelist Krek. Že dne 9. oktobra je umrl v Št. Janžu na Dolenjskem. Njegov pogreb je bil veličastna manifestacija jugoslovanske misli. Avstrijski okvir deklaracije je bil z ozirom na nevarno vojno

dobo nujen, čeprav je bil — kot poslednja koncesija — resno mišljen. Ali že proti koncu leta so sledile izjave, ki ga ne omenjajo. Še odločnejše so postajale s pričetkom novega leta: to je bila posledica Wilsonovega programa in ruske revolucije.

Majniški deklaraciji slično izjavo so podali istega dne tudi zastopniki Čehov in Poljakov. Tudi poslej so se borili v tesni zvezi z Jugoslovani; to velja zlasti za Čehe.

Ko je bila Avstro-Ogrska z Nemčijo, Bolgarijo in Turčijo poražena, je cesar napravil poslednji korak, da reši monarhijo: v posebnem manifestu, ki ga je podpisal ministrski predsednik Hussarek, je obljubil, da se Avstrija (brez Ogrske) preosnuje v narodnostno-zvezne države (16. oktobra 1918.). Isto je bila obljubila malo prej (zunanji minister grof Julij Andrassy) v prošnji, s katero se je hkrati z Nemčijo in Turčijo obrnila na Wilsona radi posredovanja miru.

**Cesarski
manifest**

Ali bilo je prepozno. Slovani v monarhiji cesarjeve ponudbe niso hoteli sprejeti in Wilsonov odgovor je bil zanje ugoden: sami naj odločajo o svoji usodi.

**Wilsonov od-
govor**

Za bližajoči se zlom monarhije se je bilo treba organizirati. Že 16. avgusta 1918. se je osnoval v Ljubljani Narodni svet kot najvišja politična organizacija za Slovence in istrske Hrvate. V začetku oktobra so zborovali jugoslovanski politiki v Zagrebu in ustanovili »Narodno Vijeće Slovencev, Hrvatov in Srbov« kot vrhovno politično predstavništvo vseh avstro-ogrskih Jugoslovanov.

Narodni svet

Narodno Vijeće

Pri Čehih je prevzel vodstvo Narodni odbor v Pragi in pri Poljaki Poljsko kolo v Krakovu (za bivšo Galicijo).

Dne 28. oktobra 1918. je javil avstro-ogrski zunanji minister Wilsonu, da sprejme njegove pogoje. Posledica je bila, da so Slovani v monarhiji proglasili svojo nezavisnost.

**Proglasitev
nezavisnosti**

Pri nas se je to zgodilo 29. oktobra 1918. ob nepopisnem navdušenju. Tistega dne je hrvatski sabor v slavnostni seji sklenil, da prekinja vse zveze z Ogrsko in priznava Narodno Vijeće kot vrhovno oblast. S tem dnem je postalo Narodno Vijeće najvišja izvršujoča oblast na ozemlju bivših avstro-ogrskih Jugoslovanov.

**Proglasitev
ujedinjenja**

Dne 24. novembra je Narodno Vijeće sklenilo, naj se združi to ozemlje s Srbijo in Črno goro. Dan pozneje je sklenilo isto Narodno Vijeće za Vojvodino v Novem Sadu in dva dni pozneje črnogorska narodna skupščina v Podgorici. Narodno Vijeće Srbov, Hrvatov in Slovencev je po svojih odposlancih predložilo svoj sklep o zedinjenju namestniku bolnega kralja Petra, regentu in prestolonasledniku Aleksandru, ki je nato pred njimi zedinjenje slovesno proglasil (1. decembra 1918).

Praški Narodni odbor je izvršil prevrat že dne 28. oktobra 1918. Dan pozneje sta sledili Moravska in Šlezija, dva dni pozneje pa Slovaška, dočim se je Podkarpatska Rusija izrekla za republiko leta 1919.

Za Poljake v Galiciji je proglasilo nezavisnost Poljsko kolo.

Tudi na Ogrskem je nastal prevrat. Silno nezadovoljnost naroda je uporabil grof Mihael Karolyi za proglasitev republike.

V tej dobi je rumunska vojska zasedla vse od Rumunov naseljene pokrajine bivše monarhije.

Celo v nemškem delu bivše Avstrije je bila proglašena republika (12. novembra 1918.) in cesar se je moral s člani svoje dinastije umakniti v Švico.

Revolucija v Nemčiji. V Nemčiji se je jel javljati odpor proti vladi že spomladi leta 1917. Ko je bila premagana Bolgarska, je bila izročena vlada socialnim demokratom, načeloval pa ji je princ Maks Badenski. Medtem, ko se je Nemčija dogovarjala z Wilsonom o miru in premirju, je nastal v Kielu med pomorščaki upor, ki se je kmalu pojavil tudi pri vojski na fronti ter je imel boljševiski značaj. Tedaj je berlinska vlada prisilila Viljema II. in njegovega sina in prestolonaslednika Viljema, da sta se odrekla prestolu (8. novembra 1918.); podala sta se na Nizozemsko. Vlado je sedaj prevzel socialni demokrat Ebert, poznejši prvi predsednik nemške republike.

Medtem je bil izpuščen iz zaporov vođa poljskih legij Piłsudski. Ko je prispel v Varšavo, mu je odstopivša medokupacijska vlada poverila vodstvo države. Kot načel-

Maks Badenski

Ebert

**Piłsudski —
načelnik dr-
žave**

nika države so ga priznale začasne vlade, nastale v posameznih pokrajinah (tudi v Galiciji), ali dotlej Nemčiji pripadajoče poljsko ozemlje je bilo treba osvoboditi z orožjem.

Versaillski mir. Definitivni mir z Nemčijo se je sklepal v Versaillesu. Odločujoče osebnosti pri pogajanjih so bili Wilson ter ministrski predsedniki Anglije, Francije in Italije: George, Clemenceau in Orlando (svet četvorice), sicer se je pa vršilo delo v mnogih

Svet četvorice

Josip Pilsudski

komisijah. Glavne določbe: Nemčija odstopi Franciji Elzaško in Lotaringijo za vedno, saarsko kotlino pa kot nagrado za uničene rudnike na 15 let (o nadaljnji pripadnosti odloča plebiscit), levi breg Rena bo zaseden po zavezniških vojskah, dokler Nemčija ne izpolni vseh mirovnih pogojev, najmanj pa 15 let, na desnem bregu ne sme Nemčija imeti 50 km na široko ne trdnjav, ne vojske, Belgiji odstopa Nemčija nekaj obmejnega ozemlja, Poljski pa Poznanjsko in Pomorjansko, Gdanjsk postane svobodno mesto, o Schleswigu, Gornji Šleziji in jugozapadnem delu Vzhodne Pruske naj odloča plebiscit (v Schleswigu je izpadel v

korist Danski, v Gornji Šleziji se je izvedla delitev na nemški in poljski del, v Vzhodni Pruski pa je izpadel v korist Nemčiji (vršil se je ob času poljsko-boljševiške vojne), nemške kolonije poveri Društvo narodov v upravo poedinim zavezniškim državam, Nemčija plača prebivalstvu storjeno škodo, katero višino določi *r e p a r a c i j s k a k o m i s i j a*. Versailleski mir je bil podpisan 28. junija 1919.

St. Germainski mir. Z Avstrijo je bil sklenjen mir nekoliko pozneje v St. Germainu (10. septembra 1919.). Avstrija je obdržala v glavnem bivše nemške dele Avstrije, od Ogrske pa je dobila Gradiščansko. Za južno (slovensko) Koroško je bil določen plebiscit, ki se je (v južnem delu) vršil oktobra 1920 ter je radi raznih okolnosti izpadel za Jugoslavijo neugodno, čeprav je dobila južno od Drave večino. V načelu bi bila tudi Avstrija morala plačati vojno odškodnino, vendar pa so v resnici zavezniki obljubili, da ji pomagajo li gospodarski obnovi.

Trianonski mir. Z Ogrsko, omejeno v glavnem na madžarsko ozemlje, je bil podpisan mir v Trianonu (4. junija 1920.).

Neuillyski mir. Z Bolgarijo je bil podpisan mir v Neuillyju (1919). Izvedena je bila korektura meje v korist Jugoslavije; Bolgariji je bila v korist Grčije vzeta tudi teritorialna zveza z morjem, vendar ji je bilo pridržano pravo tranzita.

Sevreški mir. S Turčijo je bil podpisan mir v Sevresu (10. avgusta 1920). Carigrad z okolico ostaja sultanu, ali Bospor in Dardanele postanejo svobodne ter se izroče v upravo »Ožinskemu odboru«; Armenija postane samostojna, Kurdistan dobi avtonomijo, Sirija, Palestina in Mezopotanija postanejo samostojne (pod vodstvom določenih velesil), Hedžas postane nezavisen, Turčija prizna angleški protektorat nad Egiptom in posest nad Kiprom, italijansko oblast nad Libijo in Dodekanezom, dočim pripadejo ostali otoki Grški, ki dobi tudi Smirno. — Vendar se ta mir ni točno izvedel. Armenija in Kurdistan sta ostala v prejšnjem položaju in da bi Grkom zopet vzel Smirno, jih je Kemal paša napadel in premagal. Z mirom v Lausanni (1923) so izgubili vse pridobitve v Mali Aziji. Kralj Konstantin, ki se je bil po smrti svojega

sina **A l e k s a n d r a** (1921) vrnil na prestol, ga je moral zopet zapustiti (1922) in odstopiti sinu **J u r i j u II.**, vendar je bila monarhistična moč omajana in oklicana republika (1924). Pa tudi Kemal paša je Turčijo spremenil v republiko (1923).

Rapalska pogodba. Težko je bilo izvesti sporazum med Italijo in Jugoslavijo. Italija je hotela postati popolna gospodarica Jadrana, pri čemer se je sklicevala na londonski dogovor.

Šele v **R a p a l l u** je prišlo do sporazuma (12. novembra 1920.), ki je pustil pod Italijo okrog 500.000 naših rojakov, živečih na jugozapadnem Koroškem, na Primorskem, Notranjskem, v Trstu in Istri, na Reki, nekaterih otokih in v Zadru, vendar je bila rešena ostala Dalmacija.

Rusko-poljska vojna. Ker boljševiška Rusija ni bila zastopana v Parizu, zato tam rusko-poljska meja tudi ni mogla biti definitivno določena. Poljaki so si sami zasedli ozemlje, ki so ga zahtevali. Vrhu tega je maršal Pilsudski zasedel tudi Kijev, ker je pričakoval boljševiški napad. Ta je res sledil potem, ko so bili boljševiki premagali kontra-revolucionarne generale. Njihov sunek, izveden z veliko premočjo, je bil tako silen, da so dospeli do Varšave. Ali južno odtod je Pilsudski koncentriral nove čete, s katerimi je izvedel sunek v ruski bok. Rusi so bili poraženi (**»č u d e ž o b V i s l i«**) in so v **R i g i** (18. marca 1921.) podpisali mir, ki je določil sedanje meje.

Mir v Rigi
18. marca 1921

Društvo narodov

Kmalu po početku vojne so se jeli oglašati glasovi po organizaciji, ki bi v bodoče preprečevala vojne. Nastala je v Versaillesu pod imenom **D r u š t v o n a r o d o v**. Dogovor o Društvu narodov tvori prvi del mirovnih dogovorov. Ustanovitveni člani so bili zavezniške države in pa tiste nevtralne države, ki so bile k temu povabljene. Druge države so pa bile sprejete pozneje, v kolikor so se prijavile in v kolikor so zadostile pogojem. Med člani pa ni ameriške Unije, čeprav se je Wilson toliko zavzemal za ustanovitev Društva narodov, preprečili so to njegovi politični nasprotniki. Sedež Društva narodov

je v Ženevi, kjer ima svoj stalni sekretariat. Tam se sestaja tudi svet Društva narodov (nekaka vlada, sestojeca iz zastopnikov velesil) ter skupščina Društva narodov (nekak parlament, sestojec iz zastopnikov vseh članic). Pred Društvo narodov spadajo prav vse mednarodne politične zadeve. Predložiti se mu sme vsak spor in nobena članica ne sme proti drugi brez odobritve Društva narodov (poznejši dogovori določajo mednarodno arbitražo) začeti vojne; ako to stori, pozove Društvo narodov svoje (določene) članice, da proti upornemu članu s primernim sredstvom nastopijo — z gospodarskim in sličnim bojkotom ali pa celo z orožjem. Društvo narodov pa je podrejenih tudi večje število mednarodnih institucij.

Sodobna kultura

Vojna in kultura

Sodobna kultura je v svojem bistvu premočrtno nadaljevanje predvojne kulture. Svetovna vojna je nanjo pač vplivala: prirodne in tehnične znanosti so morale služiti produkciji materialnih vojnih sredstev; dočim so duševne znanosti razkrivale in opravičevale vojne cilje. Tudi literatura in umetnost sta v znatni meri služili povzdigi vojne in narodnega duha.

Nazori o usodi zapadne kulture

Po vojni so se pod vtisom silnih razdejanj in izprememb pojavili celo novi pogledi na usodo zapadne kulture. Germanski nazor zastopajo v glavnem Nemci (Spengler itd.): zapadna kultura je zašla v tak položaj, da zanjo ni nobene rešitve več. Romanski nazor, ki ga poleg Francoza Massisa zastopa tudi Rus Berdjajev, pa trdno veruje v obnovo zapadne kulture: izvršila se bo na osnovi katoličanstva ter rodila nekak preporojen srednji vek. Ta nazor se približuje modernemu absolutizmu, ki uvaja ponekod (Italija) srednjeveške principe vladavine in slojevo razvrstitev družbe. Tretji nazor, ki se javlja zlasti med Slovani (Rusi) pa tudi drugod, pa pravi, da bo prišla rešitev od vzhoda, ki mu po mnenju mnogih pripada tudi Rusija (evrazijsko).

Napram tem nazorom pa še trdno stoji moderni optimistični nazor, ki pravi, da zapadna kultura kljub krivu-

ljani, ki se javljajo zdaj pa zdaj, vendarle napreduje: njena pot vodi k čim večji osvoboditvi posameznika, po sankcijah (zakonitih in etičnih) zaščitenega pred krivičnimi napadi sočloveka. V političnem življenju odgovarja temu nazoru demokratizem.

Sodobno gospodarstvo hodi pot, ki jo je pokazalo preteklo stoletje. Tehnično se bolj in bolj izpopolnjuje (racionalizacija) in ustvarja vse večje in večje količine blaga, ne da bi bilo potrebno istočasno povečanje števila delavstva. Na drugi strani pa je kot posledica svetovne vojne nastopilo obubožanje širokih ljudskih slojev, tako da je polagoma jela pojemati kupna moč odjemalcev. Radi tega se je pojavila velika gospodarska kriza (stagnacija v prodaji in produkciji, brezposelnost), ki jo posamezne države rešujejo s tem, da skušajo zadostiti samim sebi (a v t a r k t i č n o s t). Ipak se iščejo nova pota k obnovitvi mednarodnih gospodarskih stikov, k požitvi svetovnega gospodarstva.

Gospodarsko življenje je rodilo težka vprašanja, ki posegajo globoko v življenje posameznih narodov in človeštva sploh; zlasti pereče je socialno vprašanje. Pomembna vprašanja so še: reparacije in mednarodni dolгови, razorožitev in trajni mednarodni mir. Počasno reševanje vseh teh vprašanj poraja v malodušnih srcih p e s i m i z e m, ki ga je v sodobni kulturi zelo veliko.

Znanost je v polnem razmahu. Iz prejšnjega stoletja sega v sedanje stoletje silen razvoj p r i r o d n i h v e d. Njihovo metodo uporablja tudi psihologija, ki se ne omejuje samo na očitne pojave duševnosti, ampak preiskuje tudi podzavestna in družabna duševna dejstva. Kakor služijo prirodne vede tehniki, tako je psihologija v službi vzgoje: naše stoletje se sploh imenuje »stoletje otroka«. Mogočen procvit prirodnih ved je bil v prejšnjem stoletju potisnil nekoliko v ozadje zanimanje za z g o d o v i n o. V sedanji dobi je zanimanje za njo poraslo. Prav ji je prišla nezadovoljnost z rezultati prirodnih ved; okrepila jo je tudi ustanovitev novih narodnih držav. Naraslo gradivo je omogočilo sintetično shvačanje zgodovinskega razvoja širših in ožjih prirodnih edinic. Tudi celotna slovanska zgodovina je dobila svojo prvo sintezo (Bidlo). Hkrati s posebno zgodovino

**Sodobno
gospodarstvo**

Pesimizem

Znanost

se razvijajo tudi sorodne panoge (slovstvena zgodovina itd.), ki imajo isti značaj. Potrebe novega življenja so postavile pred nove naloge i p r a v n o p r a k s o i p r a v n e z n a n o s t i in silno so poglobile zanimanje za sociologijo in za socialne vede sploh. Velepomembna je uporaba izsledkov socialnih ved v praktični politiki (Masaryk, Beneš). Z razmahom prirodnih ved v prejšnjem stoletju se je razvila tudi silna specializacija na vseh področjih znanstvenega dela. Kot izraz protitežnje je v sedanji dobi narasel pomen filozofije kot nekake centralne vede, skušajoče združiti to, kar je prejšnje stoletje ločilo.

Literatura in umetnost

Literatura in umetnost sta najboljši izraz razpoloženj sedanjega časa. Težnja za poetičnim oblikovanjem notranje borbe (ekspresionizem in slično), zanimanje za socialne probleme časa in pesimizem jima dajeta karakteristično obeležje.

Verstvo

Isti smisel imajo tudi nekateri pojavi verskega življenja: moderna mistika, spiritizem, teozofizem.

Podrobno in sintetično ponovi jugoslovansko zgodovino med svetovno vojno!

Podrobno in pregledno ponovi vso svetovno zgodovino iz dunajskega kongresa: a) po dobah; b) v celoti!

Podrobno in pregledno ponovi vso jugoslovansko zgodovino: a) po dobah; b) v celoti!

